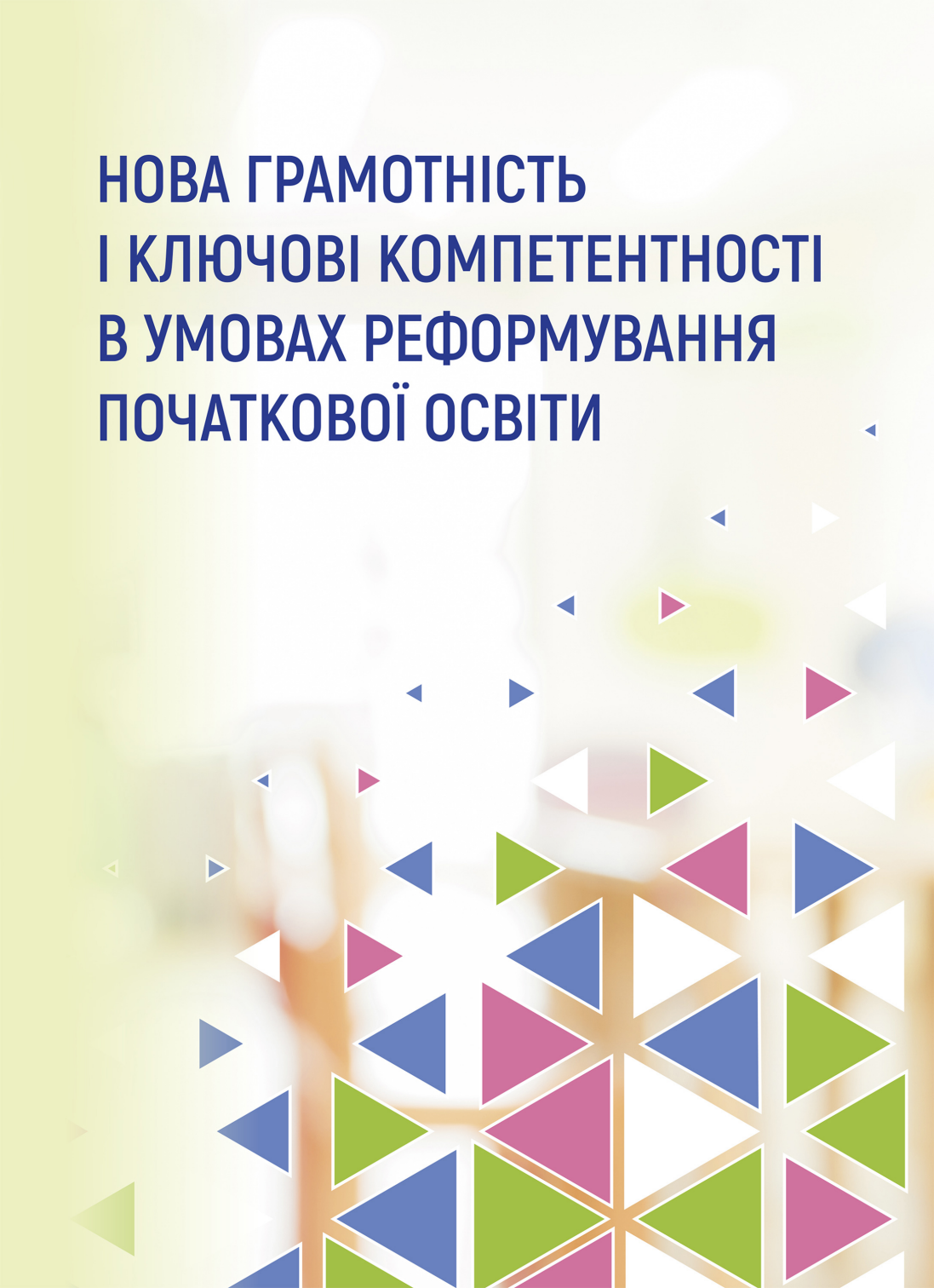

НОВА ГРАМОТНІСТЬ І КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НОВА ГРАМОТНІСТЬ
І КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Ужгород – 2022

УДК 373.3.014.3:005.336.2(02.064)

Н 74

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Мукачівського державного університету
(протокол №17 від 28 квітня 2022 року)*

Рецензенти:

НЕЛЛЯ ГРИГОРІВНА НИЧКАЛО – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, академік-секретар відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України.

ТЕТЯНА ДМИТРІВНА ЩЕРБАН – доктор психологічних наук, професор, ректор Мукачівського державного університету.

ПРИНА ВАСИЛІВНА КОЗУБОВСЬКА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

*За загальною редакцією
доктора педагогічних наук, професора Г. В. Товканець*

Нова грамотність і ключові компетентності в умовах реформування початкової освіти: монографія / За заг. ред. Г. В. Товканець. – Н 74 Ужгород: РІК-У, 2022. – 248 с.

ISBN 978-617-8046-58-3

У монографії представлено результати науково-дослідницької діяльності авторського колективу кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету щодо модернізації початкової освіти.

Адресується фахівцям, які займаються науковою і професійно-педагогічною діяльністю у початковій освіті, докторантам, аспірантам та здобувачам вищої освіти педагогічних спеціальностей, зокрема спеціальності 013 «Початкова освіта», вчителям початкових класів, усім, хто цікавиться сучасними проблемами початкової освіти і розвитку ключових компетентностей особистості у відповідності до європейських стандартів соціально-економічного сталого розвитку.

УДК 373.3.014.3:005.336.2(02.064)

ISBN 978-617-8046-58-3

© Мукачівський державний університет, 2022
© Товканець Г. В. та колектив авторів, 2022
© РІК-У, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	8
1.1. <i>Основи формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку</i>	8
1.2. <i>Підручник як проєкція закономірностей інтелектуального розвитку особистості молодшого школяра</i>	26
1.3. <i>Групова робота як засіб формування ключових компетентностей здобувачів початкової освіти</i>	48
1.4. <i>Роль позакласної та позашкільної роботи в освітньому процесі здобувачів початкової освіти</i>	62
1.5. <i>Primary School in Transcarpathia in the Czechoslovak Period (1919–1938)</i>	77
Розділ II. ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ	102
2.1. <i>Розвиток критичного мислення на уроках математики в початковій школі на етапі засвоєння нових знань</i>	102
2.2. <i>Практичний досвід використання LEGO-конструктору в освітній діяльності учнів НУШ</i>	120
2.3. <i>Нові технології на уроках мовно-літературної освітньої галузі</i>	132
2.4. <i>Методика вивчення графіки в системі мистецької освіти початкової школи</i>	145

Розділ III. КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗМІСТІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	161
3.1. Методичні основи формування морально-ціннісних суджень молодших школярів у навчальному процесі природничої освітньої галузі курсу «Я досліджую світ»	161
3.2. Особливості формування соціальної компетентності у здобувачів початкової освіти	182
3.3. Формування міжкультурної компетентності здобувачів початкової освіти на уроках і в позаурочній діяльності	200
3.4. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому середовищі початкової школи	212
ПІСЛЯМОВА	231
БІБЛІОГРАФІЯ	232
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	246

ПЕРЕДМОВА

Освітній процес у сучасній початковій школі орієнтований на розвиток творчих можливостей дитини та формування прагнень учнів до самоосвіти. Зміна освітньої парадигми викликала необхідність змін існуючої системи початкової освіти.

Вчителі початкових класів розуміють важливість самостійної роботи учнів, як методу навчання, для їх підготовки до самоосвіти, формування умінь планування, самоконтролю, умінь аналізувати, робити узагальнення. Широке поширення у початковій школі набувають особистісно-орієнтовані педагогічні технології, що включають елементи дослідницької діяльності, методи драматизації, дидактичні та рольові ігри. Зникає практика, за якої вчитель працює фронтально з цілим класом. Все більшого поширення набувають індивідуальні та групові форми роботи на уроці.

Природно, що таке розуміння змісту освіти (розвиток здібностей людини) і його організації (співробітництво поколінь: дітей і дорослих, старших і молодших) створюють принципово новий образ школи. Головне, що вона не може розглядатися у своїх суто адміністративно-установчих вимірах. Традиційна школа має насамперед механізм адаптації (а не розвитку) дітей до існуючого порядку речей. Школа нового типу – це школа, де розвиваються сутнісні сили дитини, її однолітків, які співпрацюють із нею, дорослих; це не стільки соціальний інститут, куди діти приходять «навчатися майбутньому життю», скільки громадська форма організації життя дітей, бо дитинство є особливий, самостійний і самоцінний період життя. Школа такого типу – це історично певний «простір» (навчальний комплекс, клуб, виробництво та ін.) спільної життєдіяльності молодших,

старших, дорослих; простір, у якому вони спільно планують і здійснюють своє життя, виявляють її нові змістовні, цілеспрямовані та ціннісно-сміслові підстави.

Позначений підхід до визначення цілей та завдань освітнього процесу передбачає принципово нове розуміння і того, що має стати власне змістом, зокрема початкової освіти. Вочевидь, що у початковій школі не можна обмежуватися формуванням традиційної тріади – знань, умінь, навичок. Зміст у рамках викладеного підходу задається через існуючі в культурі форми діяльності, які не постають перед дитиною як вже готові зразки для наслідування та простого відтворення, а щоразу проєктуються нею спільно з дорослим, конструюються в формах колективно-розподіленої та колективно-освоюючої діяльності, що сприяє розвитку людини.

Сьогодні актуальними є такі напрями розвитку початкової освіти:

- креативність та поліфункціональність освіти як основа реалізації прав дітей на якісну освіту;
- організація навколишнього середовища, що сприяє становленню дитини як людини та громадянина;
- можливості розвитку учнів у сучасній середній школі;
- розвиток дітей та підлітків у закладах позашкільної освіти;
- управління системою освіти, що розвивається;
- забезпечення гармонії внутрішнього світу особистості на основі сформованої системи цінностей, що сприяє систематизації знань та самоствердженню особистості;
- розвиток критичного мислення;
- форми, методи і засоби інтелектуального розвитку особистості молодшого школяра;
- формування міжкультурної, соціальної компетентності здобувачів початкової освіти.

Вирішенню зазначених проблем в рамках розвитку Нової української школи і присвячена наша монографія.

У першому розділі обґрунтовано методологічні засади модернізації початкової освіти в умовах Нової української школи та представлено результати дослідження щодо формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку і ролі позакласної та позашкільної діяльності й групової роботи

у розвитку ключових компетентностей здобувачів початкової освіти, акцентовано увагу на підручник як проєкцію закономірностей інтелектуального розвитку особистості молодшого школяра.

У другому розділі схарактеризовано особливості розвитку критичного мислення на уроках математики в початковій школі на етапі засвоєння нових знань, презентовано досвід використання LEGO-конструктору в освітній діяльності, представлено методiku вивчення графіки в системі мистецької освіти та обґрунтовано застосування нових технологій на уроках мовно-літературної освітньої галузі у початковій школі.

У третьому розділі визначено особливості формування соціальної компетентності у здобувачів початкової освіти, методичні основи формування морально-ціннісних суджень молодших школярів у навчальному процесі природничої освітньої галузі, особливості формування міжкультурної компетентності здобувачів початкової освіти на уроках і в позаурочній діяльності та використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому середовищі початкової школи

Мета монографії: обґрунтувати особливості реформування змісту початкової освіти та формування нової грамотності й ключових компетентностей молодших школярів.

Монографія містить результати науково-дослідницької роботи викладачів кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету за науковою темою Державний реєстраційний номер: 0120U105501 «Формування професійної компетентності фахівців та науково-методичний супровід особистісного розвитку педагога в умовах сталого розвитку» і провідних вчених України з проблем особистісного розвитку науково-педагогічних працівників й організації і удосконалення змісту початкової освіти.

РОЗДІЛ I

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1. Основи формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку

Лідія Холмич

Актуальною проблемою сьогодення є перехід до гуманізації та гуманітаризації освіти, який відбувається повільно, але закономірно в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин. Освіта має стати чинником розвитку свідомості, тобто розвитку культури мислення і культури почуттів особистості, що передбачає усвідомлення нею, перш за все, моральних, духовних, естетичних цінностей, які складають мету існування людини. В числі цих цінностей – гідність людини, любов до ближнього, гармонія з природою, Космосом, вічні моральні заповіді, які не дивлячись на давність, здатні оновлюватися й відроджуватися в кожную нову епоху.

Саме тому основою сучасного освітнього процесу має бути Людина як найвища цінність, а зміст освіти необхідно спрямовувати на розвиток ціннісного світоглядного ставлення особистості до соціального і природного оточуючого світу і до самої себе. Ціннісне ставлення передбачає поєднання інтересів вчителя і учнів, спрямованих на вільний саморозвиток особистості, збереження її індивідуальності.

Система цінностей і якостей особистості розвивається й виявляється через її власне ставлення: до держави і суспільства, до себе, людей, природи, праці, мистецтва. Такий комплексний підхід має реалізуватися у змісті навчання і виховання молодших школярів. Як зазначають вчені (І. Бех, І. Зязюн, Б. Ліхачев), особливу увагу, при цьому, слід приділяти формуванню базової культури. Через призму культури в учнів початкової школи формуються загальнолюдські цінності, творчий потенціал і особистісні якості. Сьогодні саме аксіологічні – ціннісні аспекти є визначальними для розвитку учнів.

Отже, аксіологічний підхід є системоутворюючим чинником в організації освітнього процесу, лежить в основі гуманістичної педагогіки. У цьому контексті проаналізуємо: цінність людини у філософському вимірі, класифікацію цінностей і ціннісних орієнтацій, загальнолюдські цінності – як вищі цінності, роль вчителя початкової школи у формуванні загальнолюдських цінностей учнів, визначення сучасних пріоритетів формування цінностей у молодших школярів, особливості організації виховного процесу з формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів.

1. Цінність людини у філософському вимірі. Підґрунтям формування сучасного розуміння категорії цінності є багатство історико-філософського змісту аксіологічних проблем. Філософи Стародавньої Греції говорили, що в світі багато дивних див, та найдивніше з них – Людина. Суть людини в тому, що вона розумна, має самосвідомість, моральна і вільна. Людина в її конкретному прояві є оригінальною і неповторною. І. Кант зазначав, що кожна особа володіє досконалою гідністю, абсолютною цінністю, особа не є знаряддям здійснення певних планів, навіть благородних планів загального блага¹.

Поняття «цінності» виникло наприкінці XVIII ст. і було найбільш фундаментально розроблено німецькою класичною філософією, зокрема І.Кантом. Він першим розмежував поняття «буття» і «блага», протиставивши сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підлягати закону, необхідності. Аксіологічний напрям у філософії формувався у другій половині XIX ст., у XX ст.

---

¹ Кант І. Основы метафизики нравственности // Кант Й. Соч. в 6 т., т. 4, ч. 2.- М., 1965.

М. Бердяєв є відомим філософом, теоретиком дослідження сутності людини. У його філософській концепції – особа не просто маленька копія величезного понадчуттєвого світу, а й абсолютна цінність світу².

Філософ М. Каган вводить поняття аксіосфери, яка є не просто сукупністю тих чи інших цінностей, які незрозуміло чому виникли, а їхня цілокупність – система конкретних форм ціннісного ставлення людини до світу, яка закономірно склалася в історії культури³.

Важливе значення проблема формування цінностей має для розвитку України в умовах формування її державності, в атмосфері руйнування колишніх пріоритетів у політиці, економіці, особливо в духовному житті нації. Пріоритет надається реалізації ідеї антропоцентризму.

Антропоцентризм – концепція, згідно з якою людина є центром і метою всього, що відбувається у світі; напрям філософських та богословських учень, що стверджують винятковість людини як найвищої цінності⁴. У цьому контексті набуло поширення поняття «людиноцентризм». «Людиноцентризм – це актуалізація гуманістичних тенденцій в сучасну епоху, відхід від раціоналізованих прагматичних імперативів. Об'єктивна логіка розгортання сучасного соціально-політичного і культурного життя перетворює гуманізм і філософську антропологію в новий тип світогляду – людиноцентризм»⁵. В. Кремень підкреслює, що виховання моральних цінностей має ґрунтуватись на глибокому людиновимірному відчутті дійсності. Проаналізуємо наявні класифікації цінностей.

2. Класифікація цінностей і ціннісних орієнтацій. До вивчення поняття «цінності» долучилися дослідники з різних галузей знання: філософії, політології, психології, соціальної психології, педагогіки. Роль і вплив цінностей на становлення особистості

² Бердяєв Н. А. Самопознание. М., 1990.

³ Каган М.С. Философская теория ценности. СПб.: Петрополис, 1997.

⁴ В.Ю. Соколов. Антропоцентризм //Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=43068

⁵ Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К.: Знання України, 2010. С 14.

розкрито в працях В. Андрущенко, Є. Барбіної, І. Бега, В. Гриньової, І. Зязюна, Л. Хомич, Є. Шиянова тощо.

Отже, цінності – це, з одного боку, соціально значущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Вони, зазвичай, не піддаються сумніву, але видозмінюються, є еталоном, ідеалом для людей. З іншого боку – це відношення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості. Тут вони виступають як певна структура особистості. Перший аспект суспільний, другий – особистісний⁶.

Єдиного підходу про класифікацію цінностей немає. Філософи вважають, що найзагальнішою основою класифікації цінностей є: сфери громадського життя, носії цінностей, ієрархія цінностей. Відповідно розрізняють три групи цінностей: матеріальні, соціально-політичні і духовні. Матеріальні цінності – це ціннісне значення природних об'єктів і предметних цінностей, тобто засобів праці і речей – безпосереднього споживання. Соціально-політичні цінності – це ціннісне значення соціальних і політичних явища, подій, політичних актів та дій. Духовні (суб'єктивні) цінності – це нормативна, рекомендаційно-оціночна сторона явищ суспільної свідомості, що виражається через відповідні форми, служить нормативною формою орієнтації людини в соціальній і природній реальності. Особливе місце займає культура як цінність інтегрального порядку, оскільки вона поєднує матеріальні, соціально-політичні і духовні цінності, створені працею людини для задоволення своїх потреб, а також сприяє формуванню відповідних ціннісних орієнтацій особистості.

З погляду носія цінностей, розрізняють: індивідуальні, групові або колективні, загальнонародні і загальнолюдські цінності. Загальнонародні і загальнолюдські цінності – це ціннісна значимість предметів, явищ, ідей для даного суспільства або для світового співтовариства.

З погляду ієрархій, виділяються три групи цінностей. По-перше, цінності, що мають другорядне значення для людини і суспільства. По-друге, цінності повсякденного попиту і повсяк-

---

⁶ Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської] ; АПН України. К., 1997. С. 27.

денного побуту (матеріальні і духовні цінності). І по-третє, вищі цінності, які відображають фундаментальні відносини і потреби людей. Вищі цінності, як правило, носять загальнолюдський характер. Вищі цінності – мир, життя людства, цінності суспільного ладу, уявлення про справедливість, волю, права й обов'язки людей, дружбу, любов, довіру, родинні зв'язки, цінності діяльності (праця, творчість, творення, пізнання істини), цінності самозбереження (життя, здоров'я), цінності самоствердження і самореалізації, цінності, що характеризують вибір особистих якостей: чесність, хоробрість, вірність, справедливість, доброта тощо.⁷

Американський психолог А. Маслоу пропонує таку ієрархію цінностей (він їх називає буттєвими, або найвищими): істина, добро, краса, цільність, єдність протилежностей, життєвість, унікальність, досконалість, необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, невимушеність, гра, самодостатність⁸.

Вітчизняні психологи цінності структурують за предметом або змістом об'єктів, на які вони спрямовані (соціально-політичні, моральні, економічні і інші); за суб'єктом ставлення (суспільні, цінності соціальних груп, колективні, індивідуальні)⁹.

Серед численних класифікацій цінностей поширеною є розмежування цінностей на дві групи: 1) колективістські – вони об'єднують цінності, які відповідають способу життя в колективі; 2) індивідуалістські – включають цінності, які характеризують інтереси конкретного індивіда¹⁰.

У педагогічній науці досліджується проблема формування цінностей особистості але, як правило, тільки у певній сфері освітнього процесу. Зокрема, нам імпонує система цінностей виховання і розвитку особистості, визначена О. Вишневським. Серед них: абсолютні, вічні цінності; національні цінності; гро-

---

⁷ Класифікація цінностей. Вищі цінності та їх роль у суспільстві. Основи філософських знань. URL:[http:// subject.com.ua/philosophy/osnovi/155.html](http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/155.html)

⁸ Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Перевод с английского Г.А. Балла, А.П. Попогребского. М.: Смысл, 1999.

⁹ Долинська Л.В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : [навч. посіб.] Кам'янець-Подільський : ФОП Син О. В., 2008. С.33-35.

¹⁰ Носенко Э.Л., Фролова Н.В. Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (Психологический аспект). Днепропетровск : Изд-во «Навчальна книга» 1999. С.29.

мадянські цінності; сімейні цінності; цінності особистого життя; валео-екологічні цінності¹¹.

У Польській енциклопедії аксіології педагогічної обґрунтовано ряд цінностей, серед яких цінності: розвитку людини, естетичні, етичні, інструментальні, культури, моральні, народно-патріотичні, нормативні, особливі і спеціальні, життєві, релігійні, універсальні, побутові тощо¹².

Пріоритетне значення мають індивідуальні цінності людей, бо тільки якась їх сума може становити собою цінності соціальні, цінності всього суспільства. Ієрархія індивідуальних (особистісних) цінностей є своєрідною сполучною ланкою між окремою людиною (індивідом) і суспільством, його культурою в цілому. Іншими словами, є духовний світ самої людини і певна культура суспільства, які взаємопов'язані і взаємодіють¹³.

Отже, єдиної класифікації цінностей у сучасних наукових дослідженнях не існує. Одні характеризують цінність як об'єктивну суть речей, інші – як власне цінність, треті – ототожнюють із поняттям блага, корисності для особистості, четверті – пов'язують із суб'єктивною значущістю цього предмета для життєдіяльності людини, п'яті – з його властивостями задовольняти потреби, інтереси, бажання.

Сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей складає основу ціннісних орієнтацій людини. Відомо, що система ціннісних орієнтацій виражає змістовне відношення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, робить істотний вплив на всі сторони її діяльності. Це складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам¹⁴.

---

¹¹ Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. – 3-тє вид., доопрац. І доп. К.: Знання, 2008. С.230-234.

¹² Encyklopedia aksjologii pedagogicznej, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016.

¹³ Головатий Н. Ф. Социология молодежи : Курс лекцій. К. : МАУП, 1999. С. 70-71.

¹⁴ Матяж С.В., Березнянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості /Наукові праці. Соціологія. Випуск 213. Том 225. 2013. С.27-30.

Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань¹⁵.

Ціннісні орієнтації формуються у процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляються в його цілях, переконаннях, інтересах, тобто в процесі соціалізації¹⁶.

Дослідники виділяють різні типи ціннісних орієнтацій. Загально визнаними є такі: етико-релігійна (етизм), образно-естетична (естетизм), утилітарна ціннісна, науково-теоретична, політична (етатизм) орієнтації¹⁷. Зокрема, етизм – це система, що найбільшою мірою виражає загальнолюдський зміст. Цей тип орієнтації будується на ідеалах добра, гуманності, справедливості, для нього характерний високий рівень суспільної активності, відповідальності за долю інших людей.

3. *Загальнолюдські цінності – як вищі цінності.* Вищі цінності безпосередньо пов'язані з проблемою взаємовідношень особи та суспільства. Поняття «вищі цінності», як правило, вживається поряд з прикметником «вічні». По суті, вічність в цьому випадку має якість загальнолюдськості. Лише за умови, що вони є нормами для більшості, людство взагалі може вижити як спільнота.

Вищі цінності відображають фундаментальні відношення та потреби людей, складають фундамент індивідуального світогляду. До них відносяться цінності суспільного устрою, спілкування, діяльності, самозбереження, цінності особистих якостей, а також загальнолюдські цінності.

Отже, вищі цінності є загальнолюдськими властивостями людини у її відношенні до світу. Вони зумовлені родовими ознаками людського побуту, є спільними для всіх людей і всіх етносів. Співвідношення елементів загальнолюдського і національного в кожному етносі неповторне, що і зумовлює унікальність кожного суспільного утворення людей. До таких базових,

¹⁵ Долинська Л.В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : [навч. посіб.] Кам'янець-Подільський : ФЗОП Сисин О. В., 2008. С.12-14 (124 с.)

¹⁶ Головатий Н. Ф. Социология молодежи : Курс лекцій. К. : МАУП, 1999. С. 73.

¹⁷ Еволюція філософських уявлень про людські цінності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13262/>

загальнолюдських цінностей належать цінності добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри.

Охарактеризуємо, які саме загальнолюдські цінності мають бути сформовані в системі цінностей молодших школярів.

Відмітимо, що загальнолюдські цінності мають конкретно-історичний зміст, наприклад розуміння свободи в епоху середньовічного суспільства суттєво відрізняється від сучасного її розуміння. Зокрема, у сучасному світі переважає гуманістична тенденція, сенс якої зводиться до цілісності, гармонії, які розвиваються як у самому світі (людина, суспільство, природа), так і у відповідній системі загальнолюдських цінностей. Перш за все це єдність свободи як найвищого прояву гуманізму і творчої самореалізації людини та співпричетності.

В нашому дослідженні ми спиралися на позиції щодо проблеми змісту загальнолюдських цінностей у дослідженнях філософів, представників інших гуманітарних наук та педагогічної думки.

Входження молодших школярів у світ цінностей може бути представлено як процес їхнього ознайомлення з цінностями суспільства. А. Кирьякова висловлює думку про гуманістичне спрямування цінностей суспільства і як домінантні виділяє такі цінності як істина (пізнання), добро, краса і близькі по значущості до них людина (щастя), праця, вітчизна (свобода) – цінності, що є загальнолюдськими і такими, що виконують функцію соціальної домінанти¹⁸.

Дослідниця Т. Скородумова виділяє такі цінності європейської цивілізації: позиція особистості в суспільстві; розділення влади на політичну і духовну, етичну; свобода особистості як загальнолюдська цінність, а також інші права людини; розділення політичної і економічної влади; свобода підприємництва; соціальна справедливість; політичний суверенітет, що належить кожному народу; право націй на самовизначення і свободу соціального вибору¹⁹.

---

¹⁸ Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей: Монография. Оренбург, 1996.

¹⁹ Скородумова Т.В. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности // Кантовские чтения в КРСУ (22 апреля 2004 г.); Общечеловеческое и национальное в философии: II международная научно-практическая конференция КРСУ (27-28 мая 2004 г.). Материалы выступлений / Под общ.ред. И.И. Ивановой. Бишкек, 2004. С.183-187.

В. Середа вважає загальнолюдські цінності зведенням морально-етичних принципів, що дозволяють різним людям мирно уживатися в колективі. Дослідник наголошує, що розвиток загальнолюдських цінностей визначає розвиток усієї цивілізації та її перспективи. Таким чином, освітній процес початкової школи має бути спрямованим на засвоєння саме загальнолюдських (загальнопланетарних) цінностей²⁰.

Є. Зеленов вважає, що загальнолюдські цінності – це система аксіологічних максим, зміст яких не пов'язаний безпосередньо з конкретним історичним періодом розвитку суспільства чи конкретною етнічною традицією, але, наповнюючись в кожній соціокультурній традиції власним конкретним значенням, відтворюється, проте, в будь-якому типі культури як цінність. Основоположною цінністю у всі часи людській історії було саме життя і проблема його збереження, розвитку в природній і культурній формах²¹.

В сучасну епоху глобальних змін особливого значення набувають абсолютні цінності добра, краси, істини і віри як фундаментальні підстави відповідних форм духовної культури, що передбачають гармонію, міру, рівновагу цілісного світу людини і її конструктивного життєствердження в культурі²².

Отже, пріоритет в усі часи надавався моральним цінностям, які визначають життєздатність суспільства, повсякденну поведінку людей, регулюють соціальні конфлікти, забезпечують раціональність і людяність способу життя. Критеріями цих цінностей виступають не лише уявлення про такі моральні якості, як доброзичливість, повага до людської гідності, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, вміння прощати, не чинити зла, а й практичні дії, вчинки, мотиви, стимули і наміри людей²³. Саме такі цінності складають

---

²⁰ Середа В. Развитие общечеловеческих ценностей URL:http://zhurnal.lib.ru/s/sereda_wladimir_afanasxewich/asrf23.shtml

²¹ Зеленов Є.А. Загальнолюдські цінності – основа планетарного виховання студентської молоді. URL:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/domtp/2009_1/Zelenov.p.

²² Электронный философский словарь. URL:http://philosophy.polbu.ru/obschechelovecheskie_tsennosti.htm

²³ Марченко Т.В. Формування загальнолюдських гуманістичних цінностей як пріоритет сучасної моральності. URL:<http://intkonf.org/marchenko-tv-formuvannya-zagalnolyudskih-guman>.

основу формування загальнолюдських цінностей молодшого школяра.

4. Роль вчителя початкової школи у формуванні загальнолюдських цінностей учнів. Для позитивного подолання аксіологічної кризи у суспільстві та в системі освіти необхідно змінити смисложиттєві установки соціуму і його виховної стратегії на антропоцентризм, гуманізм, духовність. Визначальна роль у цьому належить вчителям. Тому дедалі актуальнішою стає проблема підготовки вчителів в аспекті розвитку їхніх гуманістичних цінностей і ціннісних орієнтацій, оскільки сучасна школа потребує педагога, що володіє системою пріоритетних загальнолюдських цінностей.

Вчитель початкової школи має усвідомити, що пріоритет загальнолюдських цінностей закладається у стратегію розвитку сучасної системи освіти, серед них – віра, надія, любов, гідність, сумлінність, правдивість, досконалість, чесність, милосердя, життя, справедливість тощо. У християнстві вони репрезентовані Десятьма Заповідями Божими. Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою. У ставленні до особистості моральність виступає метою, перспективою її вдосконалення і, насамкінець, вимогою²⁴. Пріоритет сучасної моральності – загальнолюдські гуманістичні цінності. Особливе значення має розвиток потреби в емоційному і духовному контактах з людьми, потреба у самоповазі та співпереживанні людям, що виявляється у гуманній поведінці, вияві поваги до людської гідності, людяності, бажанні допомогти, прояві довіри, толерантності.

Оскільки ціннісні пріоритети сходяться в площині «особистість», тому вчитель початкової школи має забезпечувати особистісну складову освіти. За твердженням С. Гончаренка, виховання особистості, повинне реалізуватися через гуманізацію освіти і ґрунтуватися на трьох принципах, зокрема: *цінності особистості* та сприйняття її такою, якою вона є; *унікальності*

---

²⁴ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред.. В.Г. Кремень.: Юрінком Інтер, 2008. С.527.

особистості як вчителя так і учня; *непередбачуваності особистості*, що пов'язана з наданням школярам права на помилку, на мислення своїми образами, тобто допомогти їм пізнати себе і оточуючих²⁵. Сьогодні саме гуманні, ціннісні аспекти є визначальними для розвитку підростаючого покоління.

Гуманістичні ідеї простежуються у працях О. Савченко, яка вважає, що «дитина є головною педагогічною цінністю і педагог, здатний до її виховання, соціального захисту, збереження індивідуальності»²⁶.

І. Бех зазначає, що «людяність мусить виступити практичною реалізацією гуманізму, духовності у її світському розумінні, з одного боку, а з другого – передумовою для формування гуманістичного світогляду. Людяність – це джерело, мета і критерій істинності гуманістичного світогляду. Йдеться про особистісну якість людини, що має проявлятися у відповідальності за себе перед своєю совістю, у прагненні допомогти, а не нашкодити іншій людині, у свідомому виконанні обов'язку збереження людського життя і природи, яка залучається людством у свою життєдіяльність»²⁷. Саме це є основним завданням вчителя початкової школи.

Отже, загальнолюдські цінності мають спонукати вчителя до самореалізації, самовдосконалення, любові до професії, оточуючої дійсності, природи. Загальнолюдський характер виявляється в тому, що вчителі повинні бути відповідальні за свої вчинки перед усім людством, співвідносити у своєму світосприйнятті загальнолюдське та національне. Відчуття себе як громадянина світу, сформованість планетарного мислення, толерантність у ставленні до інших людей, націй, народів – це далеко не повний обсяг загальнолюдського.

5. Визначення сучасних пріоритетів формування цінностей у молодших школярів. Концепція «Нова українська школа» прого-

²⁵ Гончаренко С. Гуманізація освіти – виховання творчої особистості // Педагогічна газета. – №12(137), грудень 2005. С.2.

²⁶ Савченко О.Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським. Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського : зб. наук. пр. . [редкол. : В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, А.М. Богуш та ін.]. – Миколаїв, 2004. – Вип. 8. – С. 5. – (Серія : «Педагогічні науки»).

²⁷ Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / Іван Дмитрович Бех. К. : Либідь, 2003. С.21

лошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей.

У концептуальних положеннях нової української школи наголошується, що ефективною відповіддю на виклики сучасності мають стати освіта і виховання, що базуються на загальнолюдських цінностях, сформованості критичного, креативного мислення, соціально значущій мотивації життєдіяльності, тому що українське суспільство як ніколи потребує громадян, творчих, здатних на духовне, моральне і соціально-культурне самотворення і на служіння державі та суспільству²⁸.

У Концепції окреслені дев'ять важливих компонентів, одним з яких є наскрізний процес виховання, який формує цінності. Виховний процес визначено як невід'ємну складову всього освітнього процесу, що орієнтується на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)²⁹.

Саме вони повинні складати основи формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів, оскільки саме в цей віковий період активно формуються основи світогляду, уявлення про людину і життя як найвищу цінність^{30, 31}.

---

²⁸ Нова українська школа . Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. – 2016. URL:<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

²⁹ Ціннісні орієнтири сучасної української школи. URL:[https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva% 20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf)

³⁰ Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1 :Особистісноорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003.

³¹ Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посібник для вчителів і методистів початкового навчання] 2-ге вид., переробл. К. : Богдана А.М.М., 2009.

Концепцією «Нова українська школа» передбачено створення нового Державного стандарту початкової освіти³², який у 2018 році ухвалено Кабінетом Міністрів України. В ньому обґрунтовані ключові компетентності і наскрізні вміння, що створюють «канву», яка є основою для успішної самореалізації учня як особистості і громадянина. Виховання духовно зрілої особистості, для якої поняття добра, справедливості, совісті, милосердя, обов'язку набули непохитності, стали власними ціннісними орієнтирами, – головна мета сучасної освіти, що і визначено в Державному стандарті.

Отже, ідеї нової української школи передбачають серед засадничих основ освіти майбутнього, саме виховання, що ґрунтується на цінностях. Компетентнісний підхід передбачає не лише необхідність опанування важливих знань, а й розвиток особистісних якостей молодших школярів, формування їхнього світогляду і громадянськості. Відтак саме загальнолюдські цінності є фундаментом освіти та умовою формування особистості учня.

Досягнення певного рівня засвоєння загальнолюдських цінностей залежить від впливу багатьох чинників, зокрема: розвитку загальної та гуманістичної культури, загальної спрямованості розвитку соціуму, держави, цивілізації, педагогічної майстерності та ціннісних установок викладачів, батьків, взагалі дорослих, з якими взаємодіє дитина тощо. Однак найбільш впливовий – педагогічне керівництво процесом формування системи ціннісних орієнтацій у тому числі загальнолюдських цінностей.

б. Особливості організації виховного процесу з формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів. Ефективність формування моральних цінностей значною мірою залежить від організації виховного процесу в освітніх закладах. О. Сухомлинська зазначає, що він надзвичайно складний і багатогранний та забезпечується залученням дітей до моральних цінностей. Тому освітянам слід урахувати такі його особливості:

- опанування нових цінностей треба здійснювати послідовно;

---

³² Державний стандарт початкової освіти : затв . постановою Кабінету Міністрів України від 21 .02 .2018 № 87.URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/nps/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> .

- у процесі поступового вдосконалення ціннісної свідомості особистості необхідно передбачити регулярну переоцінку вже засвоєних цінностей;
- під час навчального процесу важливо забезпечити для кожного учня вироблення власної ієрархії цінностей;
- у виховному процесі цінності треба реалізовувати через підкорення вимозі, що впливає із самої цінності, підпорядкування їй свого життя;
- засвоєння та усвідомлення сутності цінностей необхідно забезпечувати на інтелектуальному та емоційно-чуттєвому рівнях;
- ефективне формування системи індивідуальних цінностей відбувається тільки в умовах вільного вибору людиною цінностей з альтернативно можливих варіантів³³.

Особливості виховання учнів початкових класів зумовлені відчутним впливом ряду визначальних чинників:

- 1) якісно новим способом життя та діяльності – переходом до систематичного, психічного й розумового розвитку нервової системи, мислення, пам'яті, уваги, характеру, сили волі;
- 2) змістом навчальних планів, програм і підручників для 1-4 класів;
- 3) незаперечним авторитетом першого вчителя у житті дитини;
- 4) сильним впливом родинного гнізда.

Діти приходять із сімей, де також є певні цінності, тому важливо їх обговорювати з усіма дітьми класу і визначати спільні цінності, які будуть лежати в основі дій як дітей, так і дорослих – вчителів і батьків³⁴.

У сучасних педагогічних дослідження визначені закономірності процесу виховання молодших школярів³⁵. Щоб належно

---

³³ Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості і школа в Україні / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 24.

³⁴ Третяк О.П. НУШ як платформа формування моральних цінностей у молодших школярів. URL:<http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ksdpounush/paper/viewFile/358/352>

³⁵ Черниченко Т.О. Специфіка виховання учнів початкових класів. URL:https://tetyana.at.ua/publ/osoblivosti_vikhovnogo_vplivu_v_roboti_z_molodshimi_shkoljarami/1-1-0-1

поставити виховний процес у початкових класах, забезпечити відповідне керівництво ним і досягти високої ефективності, треба знати й брати до уваги його закономірності.

Закономірність у загальному її розумінні означає об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності. А закономірностями процесу виховання учнів початкових класів є стійкі, повторювані, суттєві зв'язки у ньому, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективних результатів у розвитку особистості молодшого школяра. Грунтовна обізнаність з ними створює сприятливі умови для прогнозування виховної роботи, надає їй чіткості, глибокої змістовності, методичної осмисленості.

На нашу думку, можна говорити про три закономірності у формуванні загальнолюдських цінностей молодших школярів.

Перша закономірність полягає в органічному зв'язку й взаємодії різних чинників виховного впливу й тісній взаємодії всіх напрямків виховання. Педагогіка вчить, що виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди, серед них батьки і вчителі. Взаємодіючи з навколишнім світом дитина неминуче розвивається, спостерігає і засвоює різні стосунки, в результаті чого відбувається її фізичне і моральне зростання. Ця закономірність щодо молодших школярів проявляється особливо яскраво, вони вбирають у себе все, що на них впливає. Тому вчитель у вихованні має враховувати кожен його деталь, навіть найменшу.

Друга закономірність полягає у тому, що характер виховання дітей того чи іншого народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії й моралі, від рівня розвитку освіти, науки, економіки, культури, від його національних особливостей. Значні зміни в житті народу ведуть за собою і зміни в його виховній системі. Тому в сучасних умовах особливо важливо формувати у молодших школярів національну свідомість, любов до України, української мови, свого народу, бажання наполегливо вчитися й працювати, почуття правди й справедливості та інших добродійностей.

Третя закономірність виявляється в тому, що наслідки виховання тим вагоміші, чим активнішим його вплив на внутрішню, духовну сферу дитини, зокрема на формування її поглядів, думок, міркувань, інтересів, переконань, ставлення до людей і

своїх власних вчинків, вибір ціннісних орієнтацій. Для молодших школярів важливу роль у цьому відіграє рідна мова, зокрема Я. Коменський назвав початкову ланку освіти школою рідної мови, а К. Ушинський першорядну роль у вихованні молодших школярів відводив слову. В. Сухомлинський акцентував увагу на тому, що оволодіння рідною мовою означає багатство й широту інтелектуальних та естетичних інтересів особистості. Це сприяє утворенню внутрішнього «Я особистості», свідчить про широкий світ поглядів, переконань, звичок, моральних оцінок, які склалися в індивідуальній свідомості.

Основи формування загальнолюдських цінностей молодших школярів ґрунтуються на принципах: *гуманізму* – повага й доброзичливість стосовно іншої людини; *індивідуалізму* – цінність, унікальність і неповторність кожного індивіда; *колективізму*, як результату суспільної сутності людини; *толерантності й комунікативної спрямованості*, що полягає у прояві терпимості до інших людей, їх поглядів, цінностей, поведінки; *альтруїзму* – вияв безкорисливої любові і турботи про благо іншої людини; *виховуючого середовища* – створення оптимальних умов для прояву творчості особистості; *відповідальності* як моральної готовності відповідати за свої думки та дії; *громадянськості* як почуття любові до Батьківщини.

Молодших школярів необхідно вчити набувати морально-духовних цінностей в процесі власного життя, а це означає, що їх потрібно орієнтувати в цьому напрямку. У цьому контексті, головною метою виховання є вироблення у молодших школярів умінь і навичок вільного користування усною й письмовою українською мовою. У досягненні цієї мети велику виховну роль відіграє український фольклор, зокрема дитячий, а також твори художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку. Великий виховний вплив мають також народні прислів'я і приказки, які легко запам'ятовуються й випромінюють глибоку життєву мудрість нашого народу. Відірваність виховання від національних культурно-історичних звичаїв, традицій народжує відчуженість підростаючих поколінь від сім'ї, народної культури, моралі, духовності.

Мета формування загальнолюдських цінностей в учнів початкових класів – організація засвоєння норм гуманістичної моралі та культури взаємин.

Основними завданнями щодо формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів є:

- 1) виховання почуття національної гідності, любові до свого народу, мови, культури, історії, рідного дому, сім'ї;
- 2) засвоєння етичних норм спілкування: елементарних умінь, навичок та звичок, які стосуються етики мовленнєвої поведінки;
- 3) виховання загальнолюдських якостей (доброти, милосердя, чуйності, справедливості, скромності, товариськості, чесності тощо);
- 4) розвиток почуття особистої гідності.

Основними умовами ефективного формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів є: врахування вікових особливостей учнів початкової школи; залучення учнів до змістовних, емоційна забарвлених видів діяльності; суб'єкт-суб'єктна взаємодія, що виникає між вчителем та вихованцями; забезпечення сприйняття та засвоєння учнями поняття «загальнолюдські якості».

Отже, освітній процес у сучасній початковій школі має бути зорієнтованим на особистість школяра, формування його моральної свідомості, загальнолюдських моральних цінностей, що проявляються в його поведінці.

У науково-педагогічних дослідженнях спрямованих на формування цінностей у школярів використовуються різні методи формування загальнолюдських цінностей. Найбільш ефективними для використання у початковій школі є такі: метод репродуктивного пояснення (бесіда, роз'яснювання, навчання); метод привчання і вправлянь (доручення, чергування, показ і вправи); метод створення педагогічних ситуацій (ситуації співпереживання, морального вибору, моральної творчості); метод стимулювання моральної поведінки (заохочення, похвала, оцінка, нагорода тощо).

При формуванні загальнолюдських цінностей системний підхід є основоположним. Він передбачає: постійне залучення дітей до цінностей у процесі розвитку і саморозвитку; наступність і безперервність щодо змісту і напрямів розвитку моральних якостей учнів; комплексність та інтегрованість, зокрема єдність процесів навчання і виховання, об'єднання зусиль сім'ї, школи, позашкільних закладів і дитячих об'єднань у виховному процесі.

Накопичений досвід формування загальнолюдських моральних і духовних цінностей у початковій школі. Відповідно,

вчитель знайомить дітей з основними духовно-моральними цінностями, поняттями чеснот і гріха, добра і зла, християнськими традиціями в Україні на зразках української літератури, народних традицій, життєвого досвіду; з правилами та принципами християнської етики спілкування і стосунків між людьми, з правилами і звичаями добродісного життя. Формує в дітей розуміння і особистісне ставлення до питань щодо сенсу й мети життя людини, моральну культуру, мудрість, толерантне ставлення до інших культур і традицій. Підтримує здібності, культурну творчість, спрямовані на особистісний саморозвиток³⁶.

Здійснений аналіз проблеми формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів дозволяє зробити ряд висновків.

Аксіологічний підхід є системоутворюючим чинником в організації освітнього процесу початкової школи, лежить в основі гуманістичної педагогіки.

Виховний процесу початкової школі має орієнтуватись на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Життя дитини молодшого шкільного віку не може розглядатися як просте засвоєння суми знань. Воно проходить у постійному напруженні духовних сил. Моральний вчинок і моральна поведінка передбачають готовність обстоювати моральні цінності тоді, коли вони підлягають сумніву. У цьому контексті важливо сформувати ціннісні орієнтації особистості учня початкової школи. Розвинуті ціннісні орієнтації є ознакою зрілості особистості, показником рівня її соціальності.

Наявність сформованої системи цінностей забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, та самоствердженню особистості.

---

³⁶ Грива І.А. Формування загальнолюдських моральних цінностей, духовний розвиток учнів на уроках мови та літератури, природознавства. Опис досвіду. Шостка, 2014, 89с. URL: <http://www.shostka-school1.edu.kit.sumy.ua/Files/downloads/Формування%20духовних%20цінностей.pdf>

1.2. Підручник як проєкція закономірностей інтелектуального розвитку особистості молодшого школяра

Ганна Товканець

Найважливішим компонентом духовного життя виступає система освіти, що є реалізацією процесу поширення знань, який обумовлений потребами суспільства відтворювати, передавати знання, уміння, навички, здійснює підготовку суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством.

Загальний розвиток дитини, уміння впевнено читати, знати основи арифметики, набуття первинних звичок користування книжкою та іншими джерелами інформації, формування загальних уявлень про навколишній світ, засвоєння норм загальнолюдської моралі та особистісного спілкування, основ гігієни, формування перших трудових звичок забезпечує початкова освіта. Сучасна початкова освіта має забезпечити «різноманітність індивідуальних освітніх траєкторій та індивідуального розвитку кожного здобувача освіти, яка сприяє зростанню творчого потенціалу, пізнавальних мотивів, збагаченню форм навчального співробітництва та розширенню зони найближчого розвитку»³⁷.

Основна освітня програма початкової загальної освіти визначає зміст та організацію освітнього процесу і спрямована на формування загальної культури, духовно-моральний, соціальний, особистісний та інтелектуальний розвиток здобувачів освіти, створення основи для самостійної реалізації навчальної діяльності, що забезпечує соціальну успішність, розвиток творчих здібностей, саморозвиток та самовдосконалення, збереження та зміцнення здоров'я. На реалізацію таких завдань спрямовують закон «Про освіту» (2017)³⁸, Концепція Нової української

---

³⁷ Аналітичний звіт про віртуальний круглий стіл «Індивідуальна освітня траєкторія учня: принципи побудови, методи і форми реалізації». URL: <http://education-ua.org/ru/draft-regulations/1080-analitichnij-zvit-pro-virtualnij-kruglij-stil-individualna-osvitnya-traektoriya-uchnya-printsipi-pobudovi-metodi-i-formi-realizatsiji>:

³⁸ Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

школи³⁹, Державний стандарт початкової освіти⁴⁰, положення нормативних актів, постанов і рекомендацій Міністерства освіти і науки України.

В освітньому процесі безперечно домінуючу позицію займає підручник як основний засіб навчання, який стає одним з багатьох навчальних інструментів. Підручник розглядається як поліфункціональна психодидактична система: за змістом, формою та конструкцією він є проекцією не лише наукового знання, а й основних закономірностей інтелектуального розвитку особистості під час навчання. Більшість підручників реалізує предметно-центричний підхід, у якому зміст підручника будується як проекція конкретного наукового знання.

Проблема підручникотворення та забезпечення підручниками початкової школи була предметом дослідження значної кількості науковців, які розробляли теоретико-методологічні і дидактичні засади підручників (І. Бех, С. Гончаренко, М. Гриньова, В. Ільченко, Т. Засекіна, С. Клепко, Я. Кодлюк, І. Лернер, І. Подасий, І. Товпинець, О. Савченко та ін.).

Як нормативне забезпечення щодо розробки підручників та їх використання розглядаємо лист Міністерства освіти і науки України 05.10.2020 № 1/11-6773 «Методичні рекомендації авторам щодо підготовки підручників для 4 класу для здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників»⁴¹, лист МОН від 08.10.2019 № 1/11-8875 «Потенційним авторам щодо підготовки підручників і посібників для осіб з особливими освітніми проблемами і посібників для педагогічних працівників» та інші.

В контексті нашого дослідження актуальним є лист Міністерства освіти і науки України «Про методичні рекомендації потенційним авторам щодо підготовки підручників для 1 класу за-

---

³⁹ Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

⁴⁰ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

⁴¹ Лист Міністерства освіти і науки України 05.10.2020 № 1/11-6773 «Методичні рекомендації авторам щодо підготовки підручників для 4 класу для здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6773729-20#Text>

кладів загальної середньої освіти»⁴² від 11.01.2018 №1/11-402, в якому вказано, що саме підручник, як і кожне видання такого роду, є носієм змісту і має повною мірою відображати завдання, зміст та очікувані результати з кожної освітньої галузі, що входить до складу предмета.

Аналіз та узагальнення наявних наукових досліджень та нормативних джерел у сфері підручникотворення дозволяють говорити про шкільний підручник нового типу, що є носієм деякої множини базових функцій, які, власне кажучи, і перетворюють деяку книгу на навчальну книгу⁴³. Принципово важливою є та обставина, що у навчальній книзі всі її функції реалізуються одночасно. Іншими словами, сучасний шкільний підручник розглядається як багатофункціональна система.

Розглянемо докладніше основні функції шкільного підручника, які систематизовано нами на основі аналізу наукових досліджень Я. Кодлюк⁴⁴, І. Подласого⁴⁵, Г. Васьківської⁴⁶ та інших (рис. 1).

1. Інформативна функція. Підручник – це засіб фіксації тієї частини соціального, зокрема наукового досвіду, яка призначена для засвоєння підростаючим поколінням з метою його освіти (тобто передача кожному молодому члену товариства під контролем дорослого наставника системи знань, способів діяльності та цінностей, що відповідають рівню та типу розвитку даного суспільства).

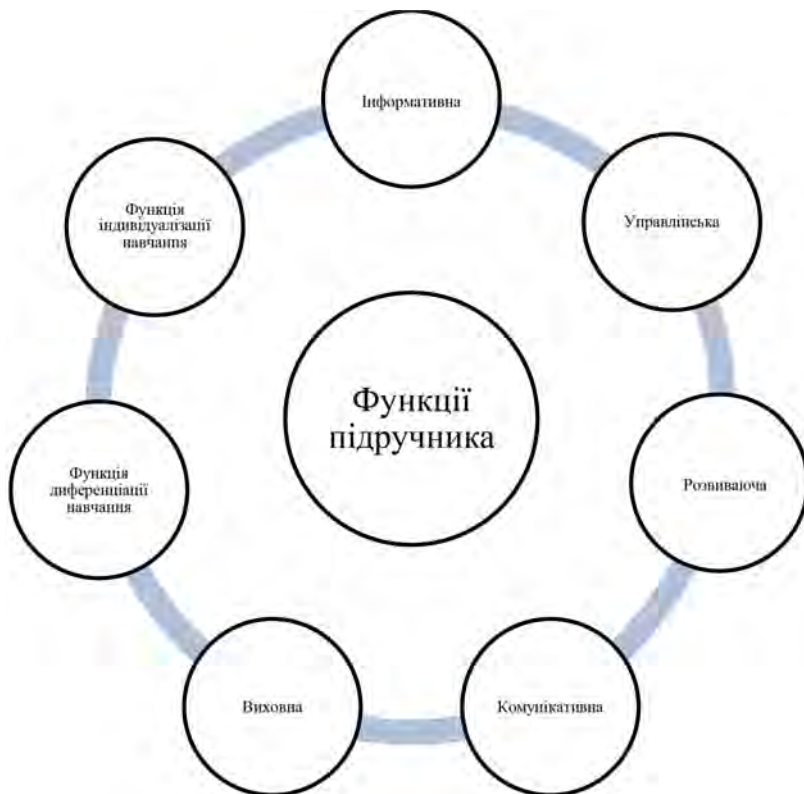
⁴² Лист Міністерства освіти і науки України «Про методичні рекомендації потенційним авторам щодо підготовки підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти» від 11.01.2018 №1/11-402 URL: <https://imzo.gov.ua/dokumenty/listi-mon-ukrayini/>

⁴³ Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. К. : Грамота, 2012. 504 с.

⁴⁴ Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.

⁴⁵ Подласый И.П. Педагогика начальной школы: ученик. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1613>

⁴⁶ Васьківська Г. О. Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління. В: Проблеми сучасного підручника: 36. наук. праць. / Ред. кол: В.М. Мадзігон та інші. К.: Педагогічна думка, 2010. Вип. 10. С. 41-53.

Рис. 1. Функції підручника у початковій школі

Слід підкреслити, що при розробці підручника цілеспрямований відбір та систематизація навчального матеріалу здійснюються з урахуванням двох основних критеріїв: змістовно-логічних (особливості розвитку, змісту та форми представлення наукового знання у відповідній предметній галузі) і психологічних (закономірності засвоєння знань залежно від вікових та індивідуально-психологічних характеристик здобувачів освіти). Врахування психологічного аспекту підручника спрямовує до перегляду принципів його конструювання, оскільки навчальний текст (підручник) – це не джерело го-

тових знань, що підлягають запам'ятовуванню, а насамперед джерело пізнавальних завдань та проблем, які треба вміти виявити та вирішити».⁴⁷

Завдання підняти здобувача освіти на рівень творчого розуміння навчального матеріалу вимагає від підручника не тільки технічних і структурних удосконалень, а й якісно нового підходу до розуміння його призначення.

2. Управлінська функція. Підручник, будучи засобом організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, тим самим «...стає моделлю процесу навчання, яку вчитель переробляє у сценарій, більш менш близький до моделі, але завжди адекватний їй». Функція організації навчально-пізнавальної діяльності – це головна, первинна функція підручника.

Забезпечення реалізації цієї функції вимагає серйозної реконструкції форми та змісту традиційного підручника, в якому недостатньо представлені відомості про методи розумової дії, створені умови для формування умінь порівнювати, класифікувати, доводити, обґрунтовувати тощо і не включені засоби управління процесом самонавчання.⁴⁸ Зокрема, поряд з інформаційно-пояснювальною необхідно використовувати проблемно-розмірковуючу форму викладу матеріалу (описати основну проблемну ситуацію, виділити головне, сформулювати найважливіші питання, показати зразки міркувань тощо).

3. Розвиваюча функція. Підручник як навчальна книга повинен сприяти розвитку психічних можливостей здобувачів освіти: їх інтелектуальних здібностей, мотиваційної сфери, особистісних якостей, системи ціннісних відносин тощо, тобто забезпечувати умови для формування всієї сукупності психічних ресурсів, які лежать в основі активної, продуктивної та самостійної життєдіяльності в умовах все більш ускладнюючої соціальної дійсності.

4. Комунікативна функція. Підручник є засобом передачі інформації іншій людині – здобувачеві освіти, який виступає,

---

⁴⁷ Засєкіна Т.М. До концепції підручника інтегрованого курсу «Природничі науки». Проблеми сучасного підручника, Вип. 20, с.111-126, 2018.

⁴⁸ Гельфман, Э.Г., Холодная М.А.. Психодидактика школьного учебника. Интеллектуальное воспитание учащихся Санкт-Петербург : Питер, 2006. 384 с.

взаємодіючи з навчальною книгою, як реципієнт. У традиційному підручнику акти комунікації, як правило, представлені в гранично згорнутому вигляді або взагалі відсутні (наприклад, в тому разі, якщо знання дається у готовому вигляді без урахування особливостей його сприйняття та відтворення у свідомості читача). Ігнорування комунікативної функції підручника призводить до того, що здобувач освіти «залишається нетворчим читачем, що вловлює лише поверхневий зміст тексту, не вникаючи у його зміст з доступною йому глибиною, не вдаючись до контексту, не замислюючись над підтекстом, не розгортаючи згорнуту думку» (Т. Засєкіна, М. Скаткін та інші).

5. Виховна функція. Щоб підручник зіграв свою виховну роль, він, безсумнівно, має бути цікавий здобувачу освіти. В цьому зв'язку справедливою є думка про те, що виклад у підручнику матеріалу, будучи за змістом суворо науковим, за формою повинен бути популярним у кращому значенні цього слова. Необхідно, щоб підручник «розмовляв» з учнем живою мовою, щоб у навчальному матеріалі використовувалися образні, такі, що швидко запам'ятовуються, порівняння та аналогії, викликаючи у свідомості яскраві асоціації⁴⁹.

М. Скаткін робить важливий і справедливий висновок: «У шкільній практиці явно недооцінюють роль емоцій у навчанні. Ми створили навчальний процес дуже розумний, логічний, але він дає мало для позитивних емоцій, а у багатьох школярів викликає нудьгу, страх та інші негативні переживання, що позбавляють бажання вчитися з повною віддачею».⁵⁰ Нарешті, особливе значення при реалізації виховної функції підручника відіграє гуманізація його змісту та форм пред'явлення навчальної інформації.

6. Функція диференціації навчання. Засобами підручника необхідно здійснювати диференційований підхід до здобувачів освіти залежно від рівня їх попередньої підготовки, виду здібностей та характеру навчальної мотивації на основі виділення різних типів текстів, завдань різного рівня складності, різних форм контролю знань тощо.

---

⁴⁹ Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання К.: ІЗІН, 1998. 203 с

⁵⁰ Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики. 2-е изд. М.: Педагогика, 1984. С. 67.

Виокремлюють три способи диференціювання навчального тексту (А. Зак, Т. Засекіна, Е. Гельфман, О. Савченко, Ю. Супрун, Г. Товканець, М. Холодная та інші):

1. *Внутрішньотекстове* диференціювання навчального матеріалу реалізується за допомогою різних шрифтів, а в ряді випадків – сигналів-символів, рамок, кольору. В результаті створюється свого роду багат шаровість тексту, що відображає певною мірою ієрархічну структуру навчального матеріалу.

2. *Міжтекстове* диференціювання здійснюється шляхом розподілу функцій між текстами різного призначення. Функція виділення головного покладена при цьому на тексти спеціального призначення: введення до підручника окремих розділів, висновків до розділів тощо. Другорядний матеріал при даному способі диференціювання міститься в додаткових текстах – наприклад, хрестоматійних матеріалах.

3. *Позатекстове* диференціювання здійснюється засобами графічної орієнтації (у вигляді таблиць, схем та діаграм, які, з одного боку, фіксують увагу на головних ідеях переважно текстів, а з іншого – містять довідкові дані, що підсилюють їх).

Варто, на думку дослідників (І. Якиманська, Л. Горяна та інші), прийняти систему викладу «на трьох рівнях» (виділення у підручниках абсолютно обов'язкового, обов'язкового та необов'язкового матеріалу), що сприятиме вирішенню проблеми розвантаження підручників. Перший рівень – найбільш важливі визначення і найголовніше в кожній темі, без чого розуміння решти матеріалу неможливе; другий рівень – основний за обсягом матеріал, обов'язковий (в сукупності з першим рівнем) для всіх здобувачів освіти; третій рівень – додатковий матеріал, на даному етапі навчання для всіх не є обов'язковим, але допомагає краще зрозуміти основні закономірності або розширює кругозір здобувача освіти.⁵¹

7. Функція індивідуалізації навчання, що полягає в можливості давати здобувачам освіти можливість вибору (теми реферату, літератури, завдань, додаткових лабораторних робіт тощо). Однак при традиційному навчанні врахування індивідуальних

⁵¹ Трубачева С. Е. Роль шкільного підручника у формуванні загальнонавчальних компетентностей учнів. Проблеми сучасного підручника: 36. наук. праць. К.: Пед. думка, 2009. Вип. 9. С. 50–58.

особливостей здобувачів освіти здійснюється в кращому випадку в найпростішій формі – складанні вчителем індивідуалізованих навчальних завдань (О. Савченко, М. Скаткін).

Проте у сучасній школі, на думку І. Якиманської, виникає принципової важливості питання про розробку програм, у яких на матеріалі навчального предмета (літератури, математики і т. д.) вибудовуватиметься індивідуальна траєкторія психічного розвитку дитини на основі врахування її індивідуального «пізнавального профілю» (своєрідності типу мислення, способів навчальної роботи, пізнавальних нахилів)⁵².

Завдання індивідуалізації навчання засобами підручника можлива за умови, якщо підручник зможе здійснювати такі провідні функції, як контроль та корекцію. Індивідуалізація навчання не зводиться до виокремлення навчального матеріалу з різним рівнем складності, оскільки, крім того, передбачає діагностику причин помилок та труднощів здобувачів освіти. Відповідно, реалізація функції індивідуалізації засобами підручника вимагає зміни самої конструкції підручника, який має набувати форми бесіди зі збільшенням питомої ваги проблемних (пошукових) прийомів організації тексту.⁵³

Отже, в сучасній дидактиці спостерігається тенденція до перегляду ролі підручника в освітньому процесі, при цьому сучасний підручник трактується як поліфункціональна навчальна книга.

На наш погляд, розробка поліфункціональних підручників нового покоління можлива в рамках психодидактичного підходу, згідно якого форма, зміст та конструкція підручника повинні відповідати психічним закономірностям навчальної діяльності (враховувати механізми інтелектуального розвитку, своєрідність зовнішньої та внутрішньої мотивації навчання, індивідуальні пізнавальні схильності здобувачів освіти і своєрідність їх здібностей, виявлення особистісного зростання тощо).

---

⁵² Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе. URL:<http://childpsy.ru/lib/books/id/8298.php>

⁵³ Горяня Л. Г. Підручник – засіб формування особистості учня: Науково-методичний посібник / За наук. Ред. д.п.н. О.Г. Ярошенко, к.б.н. І.М. Марушенко. К.: Основа, 2003. 208 с.

Сучасний шкільний підручник як навчальна книга – це підручник нового покоління, будучи поліфункціональним, в той же час повинен бути адресований кожному здобувачу освіти та вирішувати завдання його психічного розвитку.

Аналіз наукових досліджень і методичних розробок та рекомендацій⁵⁴ (Л. Горяна, Т. Засекіна, Я. Кодлюк, І.Подласий, І.Якиманська та інші) засвідчує, що побудова сучасних підручників повинна здійснюватися з урахуванням певних принципів, до яких відносимо наступні:

1. Особистісно-орієнтовані принципи: принцип адаптивності, принцип розвитку; принцип психологічної комфортності.

2. Культурно-орієнтовані принципи: принцип картини світу, принцип цілісності змісту освіти, принцип систематичності, принцип смислового ставлення до світу, принцип орієнтованої функції знань, принцип опори на культуру як світогляд і як культурний стереотип.

3. Діяльнісно-орієнтовані принципи; принцип керованого переходу від діяльності у навчальній ситуації до діяльності у життєвій ситуації, принцип переходу від спільної навчально-пізнавальної діяльності до самостійної діяльності здобувача освіти (зона найближчого розвитку), принцип опори на попередній (спонтанний) розвиток, креативний принцип, або принцип формування потреби у творчості та умінь творчості.

Окрім цього, потрібно звернути увагу на те, що комплект підручників для початкової школи має забезпечити:

1) єдність методологічного, методичного, дидактичного та психологічного простору;

2) максимальне врахування психологічних особливостей певного шкільного віку та особистісних особливостей кожного здобувача освіти;

3) формування у школяра «цілісної картини світу»;

4) інтегрування предметів не формально (під одну обкладинку), а через загальні змістовні лінії та через міжпредметні зв'язки, специфічні для предмета та загальні для всіх предметів;

---

⁵⁴ Подласый И.П. Педагогика начальной школы: ученик. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1613>

5) «навчання» здобувача освіти до необхідного рівня без використання додаткових матеріалів, навіть якщо вчитель є початківцем;

6) застосування повністю не лише методичних та дидактичних матеріалів, а й різних видів контролю та тестів щодо відстеження динаміки навченості;

7) переведення вчителів з позиції авторитарності в режим «педагогіки співробітництва», педагогіки партнерства та особистісного спілкування;

8) формування для кожного здобувача освіти «індивідуальної траєкторії освіти»;

9) відкриття можливості зміни форм організації уроку: від фронтальної до роботи малими групами та змішаних форм;

10) максимальне використання всього попереднього педагогічного та методичного досвіду вчителя у новому освітньому алгоритмі;

11) реалізацію єдиної мовної концепції, тобто внутрішню єдність курсів навчання грамоти, читання, української мови, іноземної мови та літературного читання;

12) реалізацію нової наукової концепції формування громадянськості та патріотизму;

13) максимальне комфортне середовище, що оберігає від перевантажень;

14) формування засобами предметів особистість «культури гідності», самостійну, здатну на прийняття рішень та відповідальності за них, особистість, якій притаманні творчий підхід до життя, діяльності за умов вибору.

I. Подласий виокремив такі основні принципи реалізації у сучасних підручниках гуманістичної особистісно-орієнтованої моделі навчання⁵⁵:

- діалог як форма організації співробітництва. Підручник містить завдання для організації діалогу вчителя з учнем, завдання для роботи в парах, групах, фронтальній та індивідуальній роботі;

---

⁵⁵ Подласый И.П. Педагогика начальной школы: ученик. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1613>

- вільний вибір завдань. Повинні бути передбачені ситуації такого вибору, наявність обов'язкового та необов'язкового матеріалу;
- відповідність можливостям та рівню підготовки здобувачів освіти;
- оптимальний обсяг;
- чітка структура, колірне та шрифтове виділення, а також якісна поліграфія;
- можливості диференціації навчання;
- джерело позитивної мотивації;
- відповідність прийнятої концепції;
- побудова відповідно до певної педагогічної технології, щоб надавати вчителю зразок сценарію організації навчальної діяльності.

Звернемо увагу на думку І. Подласого, який зазначав, що «у навчальній літературі (шкільні підручники, посібники, довідники, книги для додаткового читання, атласи, карти, збірники завдань та вправ, зошити на друкованій основі) докладно розкривається зміст освіти. Від якості навчальної літератури залежить результативність навчання. Окрім цього вчений констатував, що головне джерело знань на уроках – підручник, до якого пред'являються високі вимоги, оскільки він має забезпечувати свідому, активну участь школярів у процесі навчання, повне освоєння навчального матеріалу.

У зв'язку з цим І. Подласий конкретизував дидактичні функції підручника:⁵⁶ (глава 5):

- мотиваційну, яка полягає у створенні таких стимулів для здобувачів освіти, які спонукають їх до вивчення даного предмета, формують інтерес та позитивне ставлення до роботи;
- інформаційну, що дозволяє здобувачам освіти розширювати обсяг знань усіма доступними способами подання інформації;
- контрольно-коригуючу (тренувальну), яка передбачає можливість перевірки, самооцінки та корекції ходу і результатів навчання, а також виконання тренуваль-

---

⁵⁶ Подласый И.П. Педагогика начальной школы: учебник. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1613>

них вправ для формування необхідних умінь та навичок.

Навчальний матеріал у всіх підручниках має бути представлений у таких формах, які передбачають самостійну діяльність здобувачів освіти щодо відкриття нового та засвоєння нових знань. Особливого значення має організація навчального матеріалу у різних формах порівняння, зокрема й постановки проблемних завдань. Підручники забезпечують регулярність подібних завдань з урахуванням зростання складності характеру навчального матеріалу.

У структурі змісту підручників відображаються такі етапи організації навчального процесу:

- перший етап – система завдань пошукового характеру, що веде до розкриття певної одиниці засвоєння-поняття, правила, дії (система завдань може бути зорієнтована як на індуктивний, так і на дедуктивний шлях пізнання залежно від характеру знань, що розкриваються);
- другий – перевірка результатів самостійної роботи з визначеннями, правилами, описами дій, що подаються в підручниках;
- третій – застосування засвоєваних знань у різноманітних умовах їхнього прояву у взаємозв'язку з раніше вивченим.

Необхідна умова якісного підручника – відображення у його змісті й структурі основних етапів процесу навчання – засвоєння навчального матеріалу та його застосування на практиці.⁵⁷

Розглянемо деякі особливості підручників для початкової школи.

Підручники з української мови. Вивчення української мови в початковій школі, наприклад, рекомендується здійснювати за підручниками^{58,59}: *Вашуленко М.С., Вашуленко О.В. «Україн-*

---

⁵⁷ Кодлюк Я. П. Концептуальні основи побудови підручника для початкової школи <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/caa/caa7394de2841a14d514fd05a54ff006.pdf>

⁵⁸ Лист МОН від 09.08.2021 № 1/9-404 «Про переліки навчальної літератури та навчальних програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України». URL: <https://imzo.gov.ua/2021/08/10/lyst-mon-vid-09-08-2021-1-9-404-pro-pereliky-navchal-noi-literatury-ta-navchal-nykh-prohram-rekomendovanyk>

⁵⁹ Там само.

ська мова. Буквар (у двох частинах)»⁶⁰, Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. «Українська мова та читання (підручник у двох частинах)»⁶¹, Вашуленко О.В. «Українська мова та читання (підручник у двох частинах). Друга частина. частина»⁶², Захарійчук М.Д., Богданець-Білоskalенко Н.І., Шумейко Ю.М. «Українська мова та читання. 2 клас»⁶³, Захарійчук М.Д., Богданець-Білоskalенко Н.І., Шумейко Ю.М. «Українська мова та читання. 3 клас»⁶⁴, Захарійчук М.Д., Богданець-Білоskalенко Н.І., Шумейко Ю.М. «Українська мова та читання. 4 клас»⁶⁵.

Зазначимо, що засвоєння здобувачами освіти мовно-літературної освітньої галузі починається з періоду навчання грамоти. Курс української мови вивчається у єдності двох форм його існування: як система української мови та як повсякденна мовленнєва діяльність. Основний метод пізнання – дослідження відповідності (або невідповідності) вибраних мовних засобів даної мовної ситуації (в усній або письмовій формі). Тим самим при освоєнні нового матеріалу активізуються об'єктивно існуючі мовні зв'язки, їхнє коло поступово розширюється, відбувається постійне повернення до раніше вивченого. Завдання періоду навчання грамоти: розвинути психофізіологічні функції, необхідні для продуктивного навчання читання та письма; навчити дітей читати та писати; надати первинні знання про мову, мовлення, літературу.

Навчання читання будується на прийнятому в українській методиці аналітико-синтетичному звуко-літерному методі. На першому, найважчому етапі введено опосередковане читання малюнків, піктограм, схем слів та речень, набувається досвід пе-

---

⁶⁰ Вашуленко М.С., Вашуленко О.В. Українська мова. Буквар (у двох частинах). К. Освіта, 2018. 152 с

⁶¹ Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. Українська мова та читання (підручник у двох частинах). Перша частина. Київ. Освіта. 2020.

⁶² Вашуленко О.В. Українська мова та читання (підручник у двох частинах). Друга частина. частина. Київ. Освіта. 2021.

⁶³ Захарійчук М.Д., Богданець-Білоskalенко Н.І., Шумейко Ю.М. Українська мова та читання. 2 клас Київ: Грамота. 2018

⁶⁴ Захарійчук М.Д., Богданець-Білоskalенко Н.І., Шумейко Ю.М. Українська мова та читання. 3 клас Київ: Грамота. 2020.

⁶⁵ Захарійчук М.Д., Богданець-Білоskalенко Н.І., Шумейко Ю.М. Українська мова та читання. 4 клас Київ: Грамота. 2021

рекодування найрізноманітніших шрифтів, розгадуються ребуси, загадки, кросворди.

Порядок вивчення літер та його звуків, відбір слів враховує труднощі української мови: рух іде від найчутливіших до менш чутливих звуків мови, від коротких, простих за складовим складом слів до довших слів із поступовим запровадженням збігу приголосних звуків. Такий підхід до порядку вивчення літер та поступового ускладнення слів дозволяє дітям самостійно відкривати правила читання, виводити правила написання дзвінких приголосних і перевірених ненаголошених голосних та ін., тобто цілком природно увійти до граматичної системи мови.

Особливого значення навчання української мови засобами підручника надається в 1-му класі. Підручник вперше знайомить школярів з основними категоріями та явищами мови, поглиблюючи знання, отримані в період навчання грамоти: співвідношення між звуком та буквою, словом та пропозицією, пропозицією та текстом, здійснюється інформування щодо синтаксису простої пропозиції. Робота над словом триває при спостереженні частин мови (іменник, прикметник, дієслово, прийменник), кореня слова та споріднених слів, ознайомлення з образотворчими засобами мови у сфері багатозначності слова.

Основний навчальний прийом, за допомогою якого школярі вчать ся осягати специфіку художнього слова, – це порівняння (наукового тексту та художнього, авторського твору та фольклорного, поетичного та прозового тощо). Послідовно нарощується зона порівняльного аналізу текстів, в яку з 2-го класу включаються не тільки літературні, а й науково-публіцистичні своєрідні твори, що може бути подано до різних рубрик підручника («Коментар», «Консультант», «Історична довідка», «Стежка часу», «Картинна галерея»), та завдання, які виходять за рамки підручника, (звертання до словників, повних літературних текстів у хрестоматії тощо).

Формування літературної творчості молодшого школяра – провідне завдання («від маленького письменника до великого читача»). Головне завдання навчання першокласників – пропедевтичне, тобто підготовка дітей до роботи в позиціях «читача» та «автора».

Формування техніки читання виступає не як самоціль і не як розвиток розуміння тексту взагалі (виділення головної думки,

членування тексту на частини, розуміння окремих слів і т.п.), а як засіб естетичного розвитку школярів. Основна форма роботи для 6-7-річних дітей – рольові та ігри-драматизації. Вихідним теоретичним ставленням є відношення «автор – художній текст – читач», закон художньої змістовної форми.

Основним змістом, наприклад, підручників з математики, є формування поняття дійсного числа, що є стрижневим для всієї шкільної математики. Генетично вихідним ставленням, що породжує всі види дійсного числа, є відношення величин, що отримується в результаті виміру однієї величини за допомогою іншої, прийнятої як одиниця (мірки). Натуральне число виступає вихідною формою цього відношення, що відображає послідовне «укладання» мірки у вимірюваній величині. Знання про інші види дійсного числа діти отримують при вирішенні однієї і тієї ж задачі побудови величини, що дорівнює заданій, змінюються лише умови цього завдання, що і визначає відмінності видів числа та способів його позначення

Аналіз підручників для початкової школи, які використовуються в умовах Нової української школи, засвідчує, що зміст, структура та організація навчального матеріалу, дидактичний, методичний апарат підручників спрямовані на досягнення особистісних, метапредметних та предметних результатів розвитку здобувача освіти на основі засвоєння універсальних навчальних дій та забезпечують найважливішу вимогу нових освітніх стандартів – сформувати позитивну мотивацію для отримання знань.

Механізм формування універсальних навчальних дій спрямований на розвиток здібностей здобувачів освіти до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самовдосконалення. Формування універсальних навчальних дій є цілеспрямованим, системним процесом, що реалізується через усі предметні галузі початкової школи та позаурочну діяльність.

Підручники, розроблені з урахуванням психологічних та вікових особливостей молодших школярів, на основі принципу варіативності, дають можливість навчання дітей із різним рівнем розвитку. Система завдань підручника, робочого зошита надає здобувачам освіти реалізовувати право вибору, право на помилку, на допомогу, забезпечує створення ситуації успіху, сприяючи створенню психологічного комфорту під час навчання. Реалізація принципу вибору (завдань, виду діяльності, партнера тощо) дозволяє кожному здобувачеві освіти навчатися на максималь-

но посильному йому рівні, реалізувати свої інтереси та схильності, знімає зайву емоційне та інтелектуальне напруження, сприяє формуванню позитивних внутрішніх мотивів навчання.

Диференційований підхід у навчанні за критеріями Нової української школи може бути реалізований на кількох рівнях: на рівні матеріалу – базового та підвищеної складності (варіативного), диференційованих завдань, завдань на вибір; за видами діяльності – пошукова, творча, інтелектуальна, дослідницька, проектна; у проектній діяльності – за формами роботи (індивідуальна, колективна), за виконуваною роллю (професійною та соціальною).

Вчитель, який працює в умовах Нової української школи, має все необхідне для ефективної організації не тільки освітнього процесу, але й для здійснення позакласної роботи з предмету, виховної роботи з духовно-морального розвитку здобувача освіти. У зміст універсальних навчальних дій НУШ закладено величезний виховний і розвиваючий потенціал.

Відбір змісту навчального матеріалу у кожному навчальному предметі здійснено з орієнтацією на формування базових національних цінностей. Система підручників НУШ виховує у дітей благородне ставлення до своєї Батьківщини, своєї малої батьківщини, своєї сім'ї, свого народу, його мови, духовних, природних та культурних цінностей, шанобливе ставлення до всіх народів, які проживають в Україні, до їх національних культур, самобутніх звичаїв та традиціям, до державних символів.

Універсальні навчальні дії, які формуються в умовах НУШ, сприяють створенню здоров'я зберігаючого середовища навчання; формують орієнтацію школярів на безпечний, здоровий спосіб життя. НУШ включає повний набір посібників, які забезпечують досягнення вимог Державного стандарту початкової школи: програми та підручники з усіх предметів навчального плану, робочі зошити, методичні посібники, дидактичні матеріали, перевірочні роботи, електронні освітні ресурси, додаткові посібники для школярів.

Навчальні програми з предметів містять заплановані результати навчання (особистісні, регулятивні, комунікативні, пізнавальні), тематичне планування містить опис навчальної діяльності здобувачів освіти відповідно до вимог Державного стандарту. Забезпеченість електронними програмами до підручників дозволяє вести викладання з використанням сучасних технологій з усіх предметів першого класу.

Поряд із традиційними посібниками все ширше застосовуються відеодиски, відеокасети та ін. Дидактичні оцінки цих незвичайних засобів навчання поки що суперечливі – від захоплених інновацій в освіті до похмурої констатації їхньої низької результативності та марності. Можна очікувати, що там, де потрібен образний, емоційний виклад фактичного матеріалу, відео-підручники принесуть користь, але з їхньою допомогою важко розвивати продуктивне мислення, тренувати вміння та навички, вирішувати інші завдання⁶⁶. Тому їх доцільно застосовувати у комплексі із традиційними навчальними матеріалами. Абстрактне мислення успішно розвивають комп'ютерні навчальні програми.

Основні завдання, функції та визначення структури і функціонування електронної системи навчання, зокрема електронного підручника, відображені в Національній освітній електронній платформі⁶⁷.

В загальних положеннях Національної освітньої електронної платформи зазначено, що Е-платформа є державною спеціалізованою освітньою інформаційно-телекомунікаційною системою. Власником Е-платформи є держава в особі МОН.

Електронний підручник є комплектом навчальних, контролюючих, моделюючих та інших програм, що розміщуються на електронних носіях.⁶⁸ ЕП часто доповнює звичайний, а особливо ефективний у тих випадках, коли він: забезпечує практично миттєвий зворотний зв'язок; допомагає швидко знайти необхідну інформацію⁶⁹, пошук якої у звичайному підручнику ускладнений; суттєво економить час при багаторазових зверненнях до гіпертекстових пояснень; поряд із коротким текстом – показує, розповідає, моделює тощо та дозволяє швидко, але в темпі, най-

---

⁶⁶ Биков В.Ю. Підвищення значущості інформаційно-комунікаційних технологій в освіті України. Педагогіка і психологія. 2009. № 1. С. 28-33.

⁶⁷ Положення про Національну освітню електронну платформу. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0702-18>

⁶⁸ Бігич О.Б. Результати апробації мультимедійного електронного посібника «Планування уроку в початковій школі». URL: <http://www.rusnauka.com/20>.

⁶⁹ Жук Ю.О. Шкільні підручники на електронних носіях: логіка апаратних засобів і логіка педагогічних способів. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. Вип. 10. К. : Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 86-92.

більш підходящому для конкретного індивідуума, перевірити знання за певним розділом.

Методики роботи з електронними підручниками спрямовують на самостійне отримання та освоєння знань здобувачем освіти під керівництвом вчителя. Водночас зазначимо, що використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронних підручників – лише засоби для досягнення освітнього результату, а чи будуть ці засоби ефективні, залежить від вчителя⁷⁰.

Варто відзначити, що електронний підручник – це книга у форматі PDF або HTML, яка має рівень художнього оформлення, повноту інформації, якість методичного інструментарію і технічного виконання, наочність, логічність та послідовність викладу, і виступає самовчителем, здатним замінити педагога, вчителя.

Перевагою електронного підручника є:

1. Використання додаткових можливостей. Зазвичай електронні підручники включають кілька частин: текстову (аудіо) частину, графічну частину (малюнки, схеми, креслення, таблиці), анімацію, відео та аудіозаписи, і будуються за модальною ознакою. Використання комп'ютерної анімації дає можливість візуалізувати складні графіки, схеми та явище макро-мікросвіту, що при використанні звичайних підручників просто неможливо. Саме завдяки цьому навчальний процес стає для здобувачів освіти більш цікавим і таким, що запам'ятовується, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на засвоєння матеріалу здобувачами освіти.⁷¹

2. Поширене сприйняття інформації. Всім відомо, що величезну роль у сприйнятті інформації відіграє зір, на нього припадає 90% засвоюваної інформації. Звуковий метод сприйняття становить близько 9%, інші органи почуттів припадає лише 1%. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що ЕП є більш зрозумілим, зрозумілим методом отримання знань.

До недоліків ЕП можна віднести:

---

⁷⁰ Мельник О. Зарубіжний досвід упровадження електронних освітніх ресурсів у навчально-виховний процес початкової школи. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. 2014. № 2 (13). С. 345 – 354.

⁷¹ Супрун Ю. П. Переваги та недоліки використання електронних посібників в початковій школі. URL: http://ito.vspu.net/konference15/15_11/Sypryn.pdf

1. Не зовсім хорошу фізіологічність дисплея як засобу сприйняття інформації (сприйняття з екрану текстової інформації менш зручно та ефективно, ніж читання книги) та вищу вартість порівняно з книгою;

2. Необхідність використання спеціального обладнання та програм для роботи з ЕП. Незважаючи на повсюдне використання комп'ютерів та інших гаджетів, на жаль, не всі мають можливість їх придбати.

Таким чином, електронні підручники та слайдові презентації надають широкі можливості для творчого розвитку здобувачів освіти та їхніх вчителів, дозволяють звільнити від нудного традиційного курсу навчання та розробити нові ідеї та засоби вираження.

Завдяки мультимедійним технологіям, які використовувалися на уроках, підвищується та стимулюється інтерес у здобувачів освіти, ефективність засвоєння матеріалу, активізується розумова діяльність. Візуальна насиченість навчального матеріалу робить його яскравим, переконливим та сприяє інтенсифікації процесу його засвоєння. Здобувачі освіти сприймають на цих уроках більше інформації, ніж на уроках без застосування ІКТ.

Сучасні інформаційні технології, що використовуються на уроках у початковій школі, сприяють підвищенню мотивації, стимулюванню ініціативи та творчого мислення, включенню до навчальної діяльності практично всіх здобувачів освіти, набуттю досвіду співробітництва та спільної роботи, встановленню міжпредметних зв'язків⁷². Це дуже важливо в сучасних умовах, коли інтерес дітей до навчання знижується та дозований спосіб подачі навчального матеріалу не сприяє цілісності побудови світу, системності світогляду, розширенню змісту загальних інтелектуальних навичок та умінь⁷³.

---

⁷² Товканець Г.В. Цифрові технології в організації освітнього середовища. STEM-освіта: науково-практичні аспекти та перспективи розвитку сучасної системи освіти: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 18 жовтня – 26 листопада 2021 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 316 с.

⁷³ Товканець, Г. В., Шпенник І. І. Електронні освітні ресурси: чинники і умови використання у початковій школі. Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції : збірник тез доповідей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 жовтня 2019 року, м. Мукачево). Мукачево: МДУ, 2019. С.483-485.

Вимоги до системи «електронного підручника:

1. Для ефективного функціонування людини в електронній системі навчання незалежно від завдання, що вирішується дослідником, особливого значення набувають методи візуалізації вихідних даних, проміжних результатів обробки, що забезпечують єдину форму подання поточної та кінцевої інформації у вигляді відображень, адекватних зоровому сприйняттю людини та зручних для однозначного тлумачення отриманих результатів. Важливою вимогою інтерфейсу є його інтуїтивність. Слід зазначити, що елементи інтерфейсу повинні бути зручними і помітними, разом з тим вони не повинні відволікати від основного змісту, за винятком випадків, коли керуючі елементи самі є основним змістом.

2. Легкість у освоєнні та використанні даного середовища для генерації електронних підручників досягається за рахунок застосування візуальних технологій та можливістю використання педагогом будь-яких текстових та графічних редакторів для написання вмісту електронного підручника. Для зручності роботи середовище з генерації електронних підручників допускає розробку проекту з окремих частин, що дозволяє організувати роботу над підручником кількох педагогів.

3. Психофізіологічні вимоги полягають у наступному:

- різні люди сприймають та запам'ятовують інформацію, а також думають по-різному. Ці відмінності значною мірою визначаються тим, яка сенсорна система є провідною у конкретної людини. Для процесу навчання головне значення мають зорова, слухова та кінестетична сенсорні системи. Кожна людина має всі три види пам'яті, але одна з трьох систем подання інформації зазвичай розвинута більше за інших;
- для врахування індивідуальних особливостей пам'яті в електронних підручниках та навчальних програмах бажана можливість різної послідовності викладу того самого матеріалу залежно від типу провідної системи пам'яті. За наявності засобів мультимедіа викладення матеріалу краще перемежувати: текст, пояснення голосове, образне (графічне) представлення матеріалу;
- при розробці електронного підручника доцільно використовувати ідеї розвиваючого навчання, методу проек-

тів та ін., «кольорового» тексту та реєстрації правильних відповідей на наступні тестові завдання. Для здобувача освіти – це діяльність, що включає різні психічні процеси. З цих позицій традиційні вимоги до комп'ютерних підручників повинні бути доповнені. Отже, впливає необхідність вбудовування в електронні підручники невеликого набору тестів, що дозволяють оцінювати основні психофізіологічні особливості конкретного здобувача освіти. Після такої оцінки має бути обраний той варіант пред'явлення навчального матеріалу, який найкраще відповідає індивідуальним психофізіологічним особливостям здобувача освіти. Існуючі можливості методики та техніки дозволяють це зробити.

При виборі підручників для вчителя початкової школи важливим є розуміння оцінювання (експертизи) підручника. Пропонуємо алгоритм здійснення оцінки підручника на основі отримання відповіді на певні запитання:

1. Чи створює підручник передумови формування ключових і предметних компетентностей через систему практико-орієнтованих завдань й активних видів діяльності? Чи сприяє формуванню системи загальнолюдських та національних цінностей у відповідності до Державного стандарту початкової освіти?

2. Чи наявний зміст підручника є необхідним і достатнім для досягнення відповідної поставленої мети та очікуваних результатів навчання освітньої галузі, реалізацію якої забезпечує предмет?

3. Чи виклад навчального матеріалу забезпечує взаємозв'язок понять, формування єдиної понятійної системи підручника, лаконічність, точність формулювань визначень, пояснення їх сутності та відношень між ними?

4. Чи обсяг змісту проекту підручника є оптимальним для цілісного і системного розгортання програмового матеріалу з урахуванням його необхідності і достатності для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів, визначених типовою освітньою програмою;

5. Чи забезпечується формування очікуваних результатів на засадах компетентнісного підходу до організації освітнього процесу?

6. Чи зрозумілим є апарат орієнтування підручником?
7. В чому полягає науковість змісту і чи правильним є використання загальноприйнятої наукової термінології?
8. Чи є відповідність змісту матеріалу віковим особливостям?
9. Чи забезпечує підручник формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту»?
10. Які наскрізні змістові лінії відображає підручник?
11. Чи є наявними вправи і завдання, розроблені з урахуванням засад педагогіки партнерства?
12. Чи представлені завдання, пов'язані з реальними життєвими потребами?
13. В чому суть ціннісного компонента змісту підручника.
14. Як забезпечується засобами підручника мотивація навчальної діяльності здобувачів освіти, розвиток інтересу до пізнання світу.
15. В чому суть українознавчого наповнення змісту підручника.
16. Як реалізуються принципи доступності, зрозумілості і наступності текстів підручника, відповідність їх нормам літературної мови?
17. Чи забезпечується реалізація диференційованого підходу до навчання, індивідуалізації освітнього процесу?
18. Яким чином реалізується інтегрований підхід та міжпредметні зв'язки у змісті підручника?
19. Чи доречним та логічним є розміщення ілюстративного матеріалу, на скільки сучасним є оформлення обкладинки підручника?
20. Чи літературно грамотно оформлено тексти підручника?

Отже, можемо стверджувати, що підручник – це комплексна інформаційно-діяльнісна модель освітнього процесу, що розробляється в рамках відповідної дидактичної системи, яка включає цілі, принципи, зміст, технологію і відображає, проектує її реалізацію та інтелектуальний розвиток особистості молодшого школяра, орієнтує на розвиток емоційно-вольової та особистісної сфери здобувачів освіти.

При проектуванні та структуруванні підручників для початкової школи варто звернути увагу на те, що навчання у початко-

вій школі – це той фундамент, на якому буде моделюватися вся подальша діяльність людини, оскільки дітям молодшого шкільного віку важливо ставити перед собою далекі цілі, що стимулюють активну участь дитини в освітньому процесі та активізують позитивну мотивацію засвоєння знань.

1.3. Групова робота як засіб формування ключових компетентностей здобувачів початкової освіти

Наталія Лалак

Сучасний етап розвитку суспільства в Україні потребує удосконалення системи початкової освіти. В Концепції «Нова українська школа»⁷⁴ зазначено, що освітній процес в початковій школі повинен будуватися відповідно до потреб дитини, її траєкторії розвитку, індивідуальних можливостей та сприяти зростанню самостійності й творчої активності здобувачів освіти. Система навчання молодших школярів перестає бути орієнтованою тільки на рівні сформованих у них знань. Здобувачі початкової освіти набувають уже зовсім інших навичок: критично мислити, міркувати, дискутувати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї та концепції і вже на основі цього знаходити потрібну інформацію, передавати її та застосовувати в конкретних життєвих ситуаціях, формувати та відстоювати власні думки.

Групові форми навчання дітей стали предметом наукових розвідок Л. Аристової, М. Данилова, В. Дяченка, Л. Новикової, О. Савченко, Г. Цукерман. Дидактичні аспекти організації групової навчальної діяльності здобувачів початкової освіти розкриті у працях В. Вихрущ. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що групова робота має великі навчальні та виховні можливості, сприяє подоланню протиріч між індивідуальною і фронтальною навчально-пізнавальною діяльністю дітей на уроці. Існують різні підходи до визначення та класифікації групових форм навчальної роботи.

Основи цих важливих змін закладаються насамперед на уроках, зокрема і на уроках «Я досліджую світ». Це новий на-

---

⁷⁴ Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. Za zag. red. N. Bıbık. Kyıv: Lıtıra Ltđ. 2018. 160 s.

вчальний предмет, який з'явився в межах Нової української школи. У змісті цього інтегрованого курсу важливим є формування системи ставлень здобувачів освіти до навколишнього світу, створення умов для вибору ними суспільних цінностей. Цільове призначення названого предмета – організувати адекватне освоєння дитиною молодшого шкільного віку реального світу у його зв'язках і залежностях, створити базу для практичної діяльності, всебічного розвитку. Саме курс «Я досліджую світ» має широкі можливості для формування у дітей ключових і предметних компетентностей у громадянській та історичній, соціальній і здоров'я збережувальній, природничій, технологічній, інформатичній, частково математичній та мовно-літературній освітніх галузях. Особливості втілення змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у НУШ стали предметом досліджень І. Андрусенко⁷⁵, Н. Бібік, М. Пристінської, О. Савченко та інших. Поділяємо думку О. Савченко⁷⁶, яка зазначала, що компетентнісний підхід дозволяє системно осучаснити всі складові освітнього процесу початкової школи, починаючи з його мети, змісту, форми організації навчально-пізнавальної діяльності школярів.

Проблема використання різних форм навчання здобувачів освіти займає одне з провідних місць у педагогіці⁷⁷. Ця дидактична категорія розкриває зовнішній бік організації освітнього процесу, що пов'язаний з кількістю школярів, часом і місцем навчання, а також із порядком його здійснення. Вивчення досвіду творчо працюючих вчителів початкових класів свідчить про те, що вміле використання форм, видів навчальної діяльності здобувачів освіти у їх оптимальному поєднанні має вирішальне значення в ефективності та підвищенні результативності освітнього процесу. Варто зазначити, що групова робота на уроці у

---

⁷⁵ Андрусенко І. Інтегрований курс «Я досліджую світ» як інноваційна освітня технологія у початковій школі. Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: *матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р.) за заг. ред. Є. Коваленко, упоряд. Т. Гордієнко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2019. 262 с.

⁷⁶ Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ: Грамота. 2012. 504 с.

⁷⁷ Мальований Ю. І. *Форми навчання в школі: Кн. для вчителя*. За заг. ред. Ю. І. Мальованого. К.: Освіта. 1992. 160 с.

початковій школі сьогодні займає явно недостатнє місце. Якщо думки педагогів щодо фронтальної та індивідуальної форм роботи досить стали, то стосовно ефективності й місця групової діяльності дітей на уроці є значні розбіжності оцінок. Як показує практика, групова робота подобається дітям молодшого шкільного віку більше, ніж індивідуальна і фронтальна. А зміна форм протягом уроку привабливіша для здобувачів початкової освіти, ніж використання єдиної форми навчально-пізнавальної діяльності.

У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять наукові праці Г. Коберник, О. Лобчук, К. Нор⁷⁸, в яких розкрито практичний аспект використання різних форм організації навчальної діяльності школярів у ЗЗСО. Вчені зазначають, що гуманізація системи відносин «педагог-здобувач освіти», забезпечення потреб дітей у комунікації та спільній роботі обумовлює об'єднання індивідуальних, групових та фронтальних видів робіт. Так колективна форма діяльності молодших школярів передбачає наявність у них спільної мети, об'єднання зусиль для її досягнення. І як вищий ступінь такого об'єднання – розподіл функцій та обов'язків між суб'єктами освітнього процесу, співпраця, заснована на взаємодопомозі, а також відповідальність кожної дитини за власні результати перед колективом. Індивідуальна форма роботи не вимагає наявності спільної мети: кожен її учасник працює незалежно від інших відповідно до своїх навчальних можливостей, а результати його діяльності не позначаються на результатах роботи інших.

М. Богданович⁷⁹ акцентує увагу, що навчання здобувачів освіти на уроці організують переважно у формі колективної фронтальної або індивідуальної самостійної роботи. Менш уживаною є групова форма навчання. Поряд з тим, як показує практика, саме через групові форми виконання завдань у дітей молодшого шкільного віку формується позитивна мотивація до спільної навчальної праці.

---

⁷⁸ Нор К. Ф. Ефективність використання групових форм навчальної діяльності молодших школярів. *Збірник матеріалів науково-практ. конф. МДПШ.*: Миколаїв. 1997. С. 72–74.

⁷⁹ Богданович М.В. Методика викладання математики в початкових класах: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 2010. 336 с.

Цікавими для нашого дослідження є наукові доробки І Підласого⁸⁰. Вчений розрізняє бригадну, ланкову, парну роботу та виокремлює різновиди бригадної форми роботи: кооперативно-групову і диференційовано-групову діяльність школярів. Так при кооперативно-груповій роботі кожна група виконує своє завдання, яке є однією зі складових загального, а при диференційовано-груповій – завдання розподіляються між здобувачами освіти з різними навчальними можливостями залежно від складності їхнього виконання. Як і за бригадної форми, при ланковій клас теж ділиться на групи (найбільш оптимальною є група з 4–6 осіб). Вважається за доцільне включення в них дітей молодшого шкільного віку із різними навчальними можливостями, вони працюють за єдиними завданнями, закріплюючи чи аналізуючи пояснений учителем навчальний матеріал або застосовуючи його на практиці. Оптимальною вважається тривалість такої роботи 5–7 хв. Парна робота найчастіше передбачає взаємодопомогу. Пари можуть бути постійними або змінними, залежно від особливостей навчальних завдань. Як показує практика, часто робота у парі передбачає не тільки взаємонавчання, а і взаємоконтроль.

При виборі форм роботи вчителям початкових класів необхідно враховувати умови, при яких розгортається освітній процес. У застосуванні бригадної, ланкової чи парної форми навчальної роботи велику роль відіграє наявність різноманітного дидактичного роздаткового матеріалу, спеціального обладнання, що дозволяє одночасно індивідуалізувати процес навчання.

Окрім науковці, зокрема І. Унт⁸¹, надає перевагу винятково гомогенним групам. Адже за такої групової роботи багато можливостей для індивідуалізації освітнього процесу, особливо тоді, коли кожній групі складають спеціально розроблені для неї завдання (групі дітей з високим інтелектуальним потенціалом дають складніші завдання, а для слабших учнів – легші). Проте більшість педагогів-практиків вважає, що гетерогенні групи є результативнішими, ніж гомогенні. Вчителі пояснюють це тим, що робота в перших сприяє інтенсивній підтримці, вза-

---

⁸⁰ Підласий І.П. Педагогіка. М: Владос, 1999. 450 с.

⁸¹ Унт І. З. Индивидуализация и дифференциация обучения. М.: Педагогика. 1990. 192 с.

ємній допомозі (сильніший учень може підказати й допомогти товаришеві обґрунтувати правильність відповіді, намітити раціональний шлях виконання завдання, запобігти помилці, в результаті чого сам ще глибше й ґрунтовніше засвоює навчальний матеріал; для дитини з низьким інтелектуальним потенціалом – це неодмінна умова переходу до самостійної роботи над виконанням навчальних завдань). Окрім того, змішаний склад групи молодших школярів забезпечує не тільки інтенсивний обмін знаннями та досвідом, а й формує у них соціальну компетентність.

Комплектуючи гомогенні чи гетерогенні групи, вчитель початкових класів неодмінно має враховувати індивідуально-типологічні особливості дітей. Насамперед, це: рівень розвитку психічних процесів і властивостей мислення, рівень знань та наuchuваності здобувачів освіти, сформованість навичок і умінь навчальної праці, ставлення до навчання, інтереси й нахили, зацікавлення дітей змістом роботи, вихованість, дисциплінованість, наполегливість, працездатність школярів тощо); дидактичну мету, складність навчальних завдань інтегрованого курсу, характер навчального матеріалу; взаємини молодших школярів, добровільність вибору партнерів для співпраці тощо.

Вчені висловлюють різні думки щодо частоти зміни складу груп. Аргументом для продовження тривалості роботи груп є те, що їхній постійний склад дає змогу краще опановувати навичками колективної роботи, підвищує обсяг і якість групової роботи, адже, щоб спрацюватися, дітям потрібно адаптуватися. Утім поділ класу на постійні групи може призвести до утворення в класі груп школярів з низьким рівнем успішності, а спілкування в парі чи групі одних і тих самих учасників – набридати дітям. Тому склад груп потрібно періодично змінювати залежно від теми, мети, змісту й характеру навчальних завдань.

Науковці⁸² та педагоги-практики зазначають, що групову роботу варто застосовувати на різних етапах уроків «Я досліджую світ»: під час актуалізації опорних знань, при вивченні нового

---

⁸² Єпіхіна М. А. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у новій українській школі в контексті педагогіки партнерства. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2019. Вип. 1. С. 67-70.

матеріалу, закріпленні вивченого матеріалу, відпрацюванні знань і формуванні навичок, перевірки якості вивченого матеріалу, рефлексії. У молодшому шкільному віці групова форма організації навчання розглядається перш за все як чинник формування навчальної діяльності, виховання пізнавального інтересу. Варто зазначити, що групові форми навчальної діяльності містять у собі великі потенційні можливості впливу на результативність освітнього процесу. Групова робота має певні переваги (рис.1).

Рис.1. Переваги групової роботи

Така форма організації роботи на уроках «Я досліджую світ» корисна для формування у здобувачів освіти навичок дискутувати. Вчителі-практики наголошують, що дітям легше висловитися в невеличкій групі. Дискусії малими групами стимулюють роботу в команді, розвивають почуття толерантності

та поваги до думки інших. Групова робота виробляє мову інтеракції, допомагає вирішити проблему великих класів і надати молодшим школярам більше можливості комунікувати. Застосовуючи групову роботу, як форму інтерактивного навчання, учитель зможе збільшити час на мовну практику кожного школяра, бо одночасно багато дітей зможуть висловлювати свої думки, сперечатись на задану тему.

Ще однією важливою перевагою групової роботи є безпека невеликої групи, де кожен не такий помітний для усіх, не такий вразливий на критику чи незгоду думок. Під час роботи у малих групах мовчазні молодші школярі стають активними учасниками освітнього процесу, хоча, як показує практика, такі діти не завжди включалися у колективну працю при фронтальній роботі. Невелика група перетворюється на мікросоціум, у якому всі співпрацюють, щоб досягти спільних цілей. Також під час групової роботи у здобувачів початкової освіти дуже сильно зростає мотивація: спільна робота сприяє розвитку самостійності дітей, вона майже рівномірно розподіляє відповідальність за свої дії та результати кожного члена групи (від виконаної частки роботи залежить результат групового завдання).

Щоб організувати групову навчальну діяльність молодших школярів на уроці «Я досліджую світ», вчителю необхідно: чітко визначитися у способі її організації, з'ясувати місце цієї роботи на відповідному етапі уроку; врахувати специфіку навчального матеріалу, який вивчається; дібрати завдання для роботи учнів у парі; підготувати дидактичний матеріал; продумати поєднання групових форм роботи з іншими формами організації освітнього процесу.

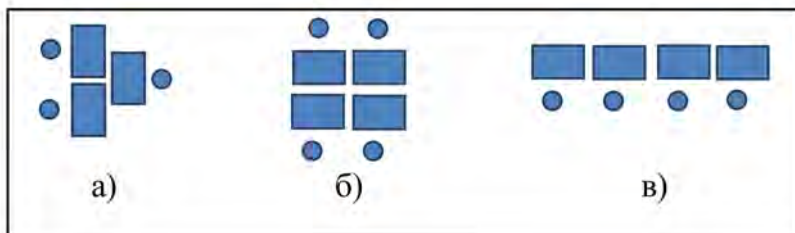
З цією метою вибираючи і поєднуючи групові форми навчальної роботи на уроках громадянської та історичної освітньої галузі вчителям слід дотримуватися певних педагогічних умов. Зокрема, це: врахування змісту навчального матеріалу; врахування характеру навчально-пізнавальної діяльності; акцентування уваги на вікових та індивідуальних особливостях дітей і їх потребах тощо⁸³. Також важливо, на нашу думку, при

---

⁸³ алютіна Т.В. Методичні наробки «Групові форми роботи у початкових класах». [Електронний ресурс].URL: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/metodichni-narobki-grupoviformi-roboti-u-pochatko.html>

організації групової роботи правильно розмістити парти в класі. До прикладу, ефективне розміщення парт представлено на рис. 2 (а, б), не раціональне розміщення – на рис.2 (в).

Рис.2. Розміщення парт у класі при організації групової роботи

Важливо пам'ятати, що конкретні форми групової роботи надають неоднакові переваги для здобувачів початкової освіти з різними навчальними можливостями.

Вони можуть створювати як оптимальні умови для одних, так і негативні для інших. Щоб правильно вибрати відповідні форми групової організації навчальної роботи, учитель повинен визначити їхні реальні можливості в досягненні цілей навчання: проаналізувати, які умови створює та або інша форма для успішного засвоєння всіма школярами знань, оволодіння уміннями і навичками, формування особистості дитини, її навчально-пізнавальної діяльності.

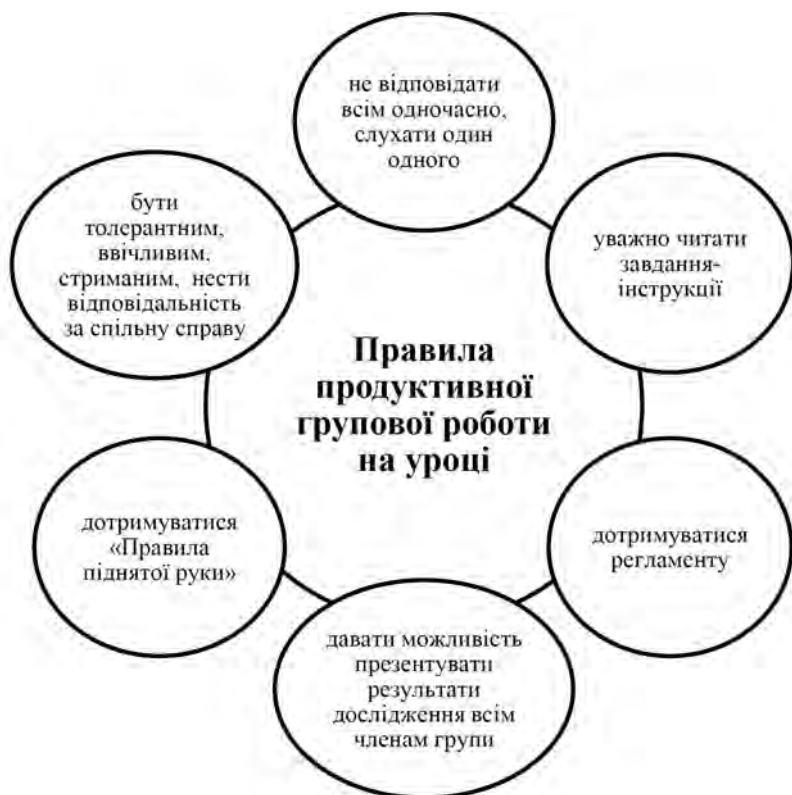
Перш, ніж використовувати у структурі уроків «Я досліджую світ» різноманітні форми групової навчальної діяльності, необхідно навчити молодших школярів співпрацювати і дотримуватися певних правил (рис.3).

У Державному стандарті початкової освіти⁸⁴ передбачено вимоги до обов'язкових результатів навчання молодших школярів. Ці вимоги визначаються з урахуванням компетентнісного підходу до процесу навчання, в основу якого покладено ключові

⁸⁴ Державний стандарт початкової освіти від 21.02.2018 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

компетентності. Як показує практика, деякі з них ефективніше формувати на уроках «Я досліджую світ» шляхом використання групової форми роботи. Зокрема: громадянську компетентність (здатність особистості активно, відповідально та ефективно реалізувати свої права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства); комунікативну компетентність (здатність особистості застосувати в конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з людьми та подіями, навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями); соціальну компетентність (здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі).

Рис.3. *Правила продуктивної групової роботи на уроці*

Проілюструємо це на прикладах. На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» вчителям варто проводити інтерактивні ігри (театралізації, драматизації), які сприяють формуванню у дітей соціальної та комунікативної компетентності. Так у першому класі здобувачам освіти можна запропонувати розіграти сценки такого змісту:

- «Подруги (здорова і хвора) розмовляють по телефону. Що вони розповідають про своє самопочуття? Які ознаки має здорова людина, а які хвора? Як допомогти одужати хворій подрузі?» Вивчаючи ознаки здорової людини, можна застосувати інтерактивну гру «Павутинка». Дітям необхідно виконати творче завдання: дібрати ілюстрації, які характеризують здорову людину і створити колаж;

- «Уявіть, що ви – «журналісти» і маєте взяти інтерв'ю у людей різних професій. Діти готуються заздалегідь, шукають інформацію, придумовують, що їм можуть розповісти представники різних професій». Завдяки іграм-інсценізаціям у молодших школярів розвивається креативне мислення, творча уява, зв'язне мовлення тощо.

При організації групової взаємодії варто використовувати дидактичні ігри. До прикладу, гра «Уміємо домовлятися». Кожна група має опрацювати ситуацію та запропонувати свої шляхи її вирішення. Моделюємо ситуацію: «Ігор дуже любить слухати гучну музику. Хлопець ще й відвідує музичну школу, де вчиться грати на саксофоні, але з ним у квартирі живе бабуся, яка не дуже любить гучну музику. Хлопчику зараз потрібно якнайбільше часу присвятити підготовці до іспиту в музичній школі... Як досягти консенсусу?». Це завдання сприяє формуванню в учнів уміння аналізувати ситуацію та знаходити різні варіанти її вирішення.

Для повторення і закріплення вивченого матеріалу при груповій роботі цікавою для дітей є інтерактивна гра «Слово за словом». Молодші школярі пригадують ключові слова, словосполучення з попереднього уроку. Кожен наступний здобувач освіти має повторити названі слова і запропонувати свої, утворивши довгий ланцюг слів, а потім група презентує їх. До прикладу, перелік корисних та шкідливих звичок людини, ввічливі слова, народні свята України, традиції українського народу тощо. Це розвиває у здобувачів початкової освіти увагу, пам'ять, уміння слухати однокласників, збагачує їх словниковий запас.

Як показує практика, ефективним при груповій роботі є інтерактивний метод «Крісло автора». Здобувачі освіти за бажанням сідають у « авторське крісло» і розповідають, наприклад, історію свого імені, як вони допомагають старшим, як дбають про чистоту в громадських місцях, за що люблять природу, ким славиться Україна тощо.

Цікавою, на нашу думку, є вправа «Намалюй навпаки». Кожній групі вчитель дає сюжетний малюнок. Дітям потрібно описати його, замінюючи основні явища, дії, ознаки на протилежні і намалювати навпаки (мирне життя і військові дії, робити добро і зло). Інтерактивна вправа «Карусель» допомагає здобувачам освіти вчитися співпрацювати в команді, комунікувати, висловлювати свої думки обговорюючи різні теми, наприклад, «Що означає бути людиною?», «Де у світі живе доброта?», «Шкідливі та корисні звички». Діти повинні довести свою думку товаришу, дотримуючись при цьому толерантності, культури спілкування.

На думку сучасних педагогів-практиків, одним із перспективних методів, що сприяє вирішенню завдань НУШ, є використання при груповій роботі на уроках «Я досліджую світ» лепбука (у дослівному перекладі з англійської мови – наколінна книга). Це інтерактивна папка для дітей з певної теми, яка містить структурований навчальний матеріал та набір розвиваючих творчих завдань, безліч наклеєних картинок, стандартних кишеньок, кишеньок-розкладок, вкладок, об'ємних аплікацій, дверцят і віконць, що відкриваються та інших видів різноманітного дидактичного матеріалу за темою лепбука. Лепбуки можна використовувати для повторення або закріплення навчального матеріалу за однією чи декількома темами; як портфоліо для організації презентацій роботи групи. Використання лепбуків на уроках «Я досліджую світ» має безліч переваг, зокрема: сприяє формуванню навичок самостійного збору, виділення, систематизації та структурування інформації; впорядкування її на власний розсуд з певної теми; краще розуміння та запам'ятовування виучуваного матеріалу; розвиток творчих здібностей та комунікативних навичок; розподілу обов'язків та командної роботи. Приклади тем уроків, на яких можна використовувати лепбуки: «Мій розпорядок дня», «Моя адреса», «Мій улюблений вид спорту», «Ми-українці, ми-європейці» та інші.

Поділяємо думку В. Партоли⁸⁵, М. Смолянюк, які рекомендують педагогам в контексті інтегрованого курсу «Я досліджую світ» при груповій роботі активно використовувати метод проєктів. Як показує практика, це дозволяє сформувати у дітей навички пошуку та аналізу інформації, групової взаємодії, вміння розподіляти обов'язки, відповідати за результати виконаної роботи. Завдяки такому виду роботи кожен молодший школяр відчуває себе членом команди. До прикладу, у підручнику для першого класу «Я досліджую світ»⁸⁶ представлені наступні творчі проєкти: «Історія мого життя», «Мій родовід», «Досліджуємо історію своєї хати, вулиці, села чи міста», «Мої друзі – рослини і тварини». Також дітям слід пропонувати фантастичні проєкти, що розвивають у них креативність, фантазію, творчу уяву. Зокрема, проєкт космічного міста, проєкт житлового будинку під водою тощо.

Цікавими для дітей є проєкти «Історія досягнень», «Гордість України», «Як досягти успіху в житті», «Створення герба родини», «Як безпечно відмовитися від небезпечної ситуації», «Славетні українці» тощо. Групова робота над проєктами дозволяє здобувачам початкової освіти проводити спостереження та робити висновки, долучатися до пошукової діяльності, підвищити пізнавальну активність у засвоєнні знань. У ході реалізації проєкту діти вчаться співпрацювати, відкривають у собі здібності лідерів, беруть на себе відповідальність за кінцевий результат роботи. Таким чином, відбувається соціальний розвиток дитини молодшого шкільного віку, формується його громадянська позиція.

Тема мандрівок є актуальною в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»: тиждень «Ми- мандрівники» (1клас), «Територія», «Все пов'язане з усім» – (2 клас) тощо. Організуючи групову роботу, вчителю важливо пов'язати вже вивчений матеріал з новою для дітей пізнавальною інформацією. Здобувачі освіти більше дізнаються про планування подорожі, транспорт

---

⁸⁵ Партола В. І. Використання методу проєктів у процесі викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Новий Колегіум. 2019. № 1. С. 39- 42.

⁸⁶ Грущинська І.В.«Я досліджую світ». Підручник інтегрованого курсу для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах)/ К.: УОВЦ «Оріон». 2018. 112 с.

і пристрої, які можна використовувати у мандрівках, а також про те, які дослідження варто провести під час подорожі. Слід запропонувати учням принести й показати власні світлини, розповісти про дивовижні куточки, які вони бачили на власні очі. Вивчаючи тему «Між минулим і майбутнім» можна запропонувати дітям групову роботу (минуле – теперішнє – майбутнє). Для кожної групи визначені проблемні запитання і завдання: Що було, коли мене не було? Як довідатися про минуле? Що буде, коли я виросту? Як зберегти те, що є? Як мої сьогоднішні вчинки впливають на моє майбутнє? Здійснюючи мандрівку в минуле і майбутнє, здобувачі початкової освіти досліджують як працюють археологи; з'ясовують, які архітектурні пам'ятки, знайдені на території України, відомі в усьому світі («Сім чудес України»); обговорюють, чи впливає минуле на теперішнє і майбутнє, чому кажуть, що без минулого немає майбутнього.

Отже, добираючи форми групової роботи й надаючи перевагу одній із них, вчитель має постійно враховувати зміст виучуваного матеріалу, характер навчально-пізнавальної діяльності (репродуктивний чи творчий), вікові та індивідуальні особливості і потреби здобувачів початкової освіти. Конструюючи урок «Я досліджую світ», педагог на основі ретельного аналізу можливостей конкретних форм може підбирати їх поєднання, що забезпечить високу ефективність освітнього процесу, оптимальну результативність навчальної діяльності всіх груп учнів при раціональному розподілі часу.

Групова діяльність здобувачів освіти на уроці «Я досліджую світ» складається з наступних етапів:

- попередня підготовка дітей до виконання групового завдання, усвідомлення ними поставлених навчальних завдань;
- обговорення та складання плану виконання навчального завдання у групі, визначення способів його вирішення, розподіл обов'язків;
- активна робота щодо виконання навчального завдання;
- взаємна перевірка та контроль за виконанням завдання у групі.

Важливою в груповій роботі є рефлексія. Підсумки варто підводити по двох напрямках: як група організувала спільне обговорення по темі і які змістовні висновки зробила. Під час оці-

нювання роботи групи вчителю слід акцентувати увагу дітей на людських чеснотах (терплячість, доброзичливість, приязність, ввічливість, привітність тощо). Оцінювати можна лише спільну роботу групи. До прикладу, під час обговорення можна запропонувати вчителю заповнити таку таблицю (табл.1)

Таблиця 1.

Критерії	Номер (або назва) групи					
	1	2	3	4	5	6
Розподілили між собою завдання						
Обговорювали питання ввічливо, тихо, толерантно						
Висловлювали думку по черзі						
Взаємодопомога						
Підведення підсумків роботи, результат зобразили охайно						

Таким чином, початкова школа в контексті сьогодення покликана розкривати таланти та здібності кожного здобувача освіти, допомагати учням формувати, розвивати та удосконалювати предметні і ключові компетентності, які забезпечуватимуть поступ дитини в загальному розвитку і готовність до навчальних та життєвих викликів. Компетентнісний підхід на уроках «Я досліджую світ» переносить акценти з рівня знань молодших школярів на рівень використання ними інформації для вирішення життєвих проблем, об'єднує особисте і соціальне, налаштовує дітей на пізнання об'єктів та явищ навколишньої дійсності. Особливість інтегрованого курсу полягає в тому, що його зміст багатоплановий: це і розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві завдяки активному спілкуванню з соціальним оточенням; формування громадянської позиції, основ споживчої культури, уміння самостійно прийняти рішення щодо власної поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях; оволодіння моделями поведінки, які відповідають чинному законодавству України, загальноприйнятим нормам моралі та права. На нашу думку, на уроках вищезазначеного курсу доцільно використовувати такі моделі співпраці: спільнонавчаючу, спільноконтролюючу, спільнорівноправну та комбіновану.

Вибір форм або видів групової роботи на уроках «Я досліджую світ» залежить від специфіки класу, теми уроку та особливостей вивчуваного матеріалу. Саме групові форми навчання на уроках інтегрованого курсу забезпечують безпосередній контакт між усіма здобувачами початкової освіти, сприяють виявленню їх індивідуальності; утвердженню моральних цінностей і норм поведінки, дозволяють забезпечити активність кожної дитини.

1.4. Роль позакласної та позашкільної роботи в освітньому процесі здобувачів початкової освіти

Надія Брижак

Сьогодні, на етапі інтенсивного розвитку українського суспільства все більшого значення набуває проблема удосконалення організації навчальної та пізнавальної діяльності у закладах освіти. Відповідно до загальної мети освіти, яка визначена у Законі України «Про освіту», місією початкової школи є «...різнібічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві»⁸⁷ та створення педагогічних умов для навчання, виховання й розвитку кожного здобувача освіти.

Сучасна ідеологія виховання віднайшла своє концептуально-правове відображення у низці нормативно-правових документів: Законі України «Про освіту» (2017), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Законі України «Про позашкільну освіту» (2001), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Концепції «Нова українська

---

⁸⁷ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. – 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>

школа» (2016) та ін. Згідно із статтею 17 «Закону про загальну середню освіту»⁸⁸ виховання учнів (вихованців) у закладах загальної середньої освіти здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними.

Насамперед відзначимо, що до проблеми організації позаурочної виховної роботи звертались у своїх працях такі корифеї педагогічної думки як: А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та інші. Зокрема, думки, В. Сухомлинського, опирались на те, що можливості для всебічного розвитку молодших школярів у позаурочні години дуже широкі. Педагог вважав, що необхідними умовами правильної організації вільного часу школярів є чітка організація всієї системи позакласної та позаурочної виховної діяльності, педагогічне забезпечення системи та структури виховної діяльності з учнями в позашкільному середовищі.⁸⁹

Проблему організації виховного процесу закладі загальної середньої освіти в позаурочний час досліджують у різних аспектах, зокрема: психологічні основи цілеспрямованого формування особистості учня в позакласній виховній роботі (І.Бех, І. Дубровина, А. Гречишкіна, І. Катарський, Л. Соколова, В. Шинкарук та ін.); визначення концептуальних засад організації позакласної виховної роботи (С. Гончаренко, П. Блонський, Т. Демянюк, С. Карпенчук, В. Оржеховська, М. Стельмахович, Г. Тарасенко, М. Фіцула та ін.); методику організації та проведення різних видів, форм позакласних занять: (М. Балка, М. Гельфанда, Ю. Конаржевський, О. Матвієєко, А. Подашова, К. Слесик, А. Щербо тощо); організації позакласної та позаурочної діяльності молодших школярів (Ю. Бабанський, О. Голік, Н. Кудикіна, Г. Майборода, К. Слесик, Т. Сущенко, Т. Чубенко та інші); зв'язок позаурочної роботи вчителя з роботою позашкільних закладів (В. Вербицький, С. Кириленко, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.).

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю окреслення сутності змісту понять «виховання», «позакласна

---

⁸⁸ Про повну загальну середню освіту :Закон України від 13.07.2020 № 764-IX від 13.07.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

⁸⁹ Сухомлинський В.О. (1988) Сто порад учителю. К.: Радянська школа. С.149.

робота», «позашкільна робота». Передусім, зупинимось ґрунтовніше на характеристиці змісту основного поняття «виховання», яке є суттєвим фактором розвитку й формування особистості молодшого школяра.

В українському педагогічному словнику, С. Гончаренко трактує виховання, як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів⁹⁰. Виховувати – створювати систему таких стосунків між людьми, які стимулюють певне ставлення особистості до себе й до інших, до суспільства, до праці. Виховання як розвиток і навчання є безперервним процесом.

Водночас Н. Мойсеюк трактує виховання як цілеспрямована динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя з вихованцями, унаслідок чого в різноманітних видах діяльності забезпечується самореалізація, самоствердження вихованця, формується його особистості⁹¹.

Проте, вчені А. Алексюк, М. Лещенко, С. Лісова, Є. Хриков, Н. Якса, пропонують розглядати систему виховної роботи у закладі загальної середньої освіти у вигляді взаємозв'язаних блоків:

- виховання у процесі навчання – цілеспрямована взаємодія учителя і учнів під час уроків і в позаурочний навчальний час (предметні гуртки, факультативи, олімпіади тощо);
- взаємини у шкільному колективі, психологічний клімат у закладі освіти (організацію учнівського самоврядування);
- позаурочна діяльність (класні години, гуртки, спортивні секції, робота з батьками, вечори зустрічей тощо);
- позашкільна робота (екскурсії, походи, співпраця з дитячими та молодіжними громадськими організаціями та об'єднаннями, співробітництво з закладами позашкільної освіти, громадськими, культурно-просвітницькими організаціями, тощо).

⁹⁰ Гончаренко С. У. (1997) Український педагогічний словник. К. Либідь, С. 53

⁹¹ Мойсеюк Н. Є. (2007) Педагогіка : навч. посіб. 5-те вид., перероб. і доп. К. : Білоцерківська книжк. ф-ка. С. 379.

Таким чином, можемо узагальнити, що виховання є соціально й педагогічно організованим процесом формування людини як особистості.

Слід зазначити, що освітній процес у закладі загальної середньої освіти є багатоаспектним і обмежитися діяльністю учнів лише на уроках не можливо. Велику роль у розв'язанні завдань освіти, виховання та розвитку школярів відіграють позаурочні й позакласні заняття, які можуть успішно реалізовуватись шляхом інтеграції закладу загальної середньої освіти з закладом позашкільної освіти.

Перш за все, для уточнення понятійного апарату дослідження потрібно розуміти що таке позаурочна, позакласна та позашкільна робота.

У сучасній українській педагогічній науці багатьма вченими поняття «позаурочна» робота ототожнюються і визначається як та, що охоплює усі види і форми роботи зі здобувачами освіти поза уроками. Однак, науковці В. Лозова, Б. Кобзар, Н. Мойсеюк, Г. Троцько, М. Фіцула, в позаурочній діяльності виділяють два напрями освітньо-виховної роботи – позакласну та позашкільну роботу.

Спочатку віддиференціюємо дані дефініції одне від одного. Позакласна робота – це могутній засіб виховання, адже саме в ході позакласної роботи вихованець розкриває себе, свої уподобання, вміння, цінності, переконання. Позакласна виховна робота – різноманітна діяльність учителів, вихователів, спрямована на виховання учнів і здійснювана в позаурочний час. Педагог в ході виховної позакласної роботи може невимушено спілкуватися з вихованцями. Під час позакласної роботи здійснюється розвиток ініціативи учнів, винахідливості, творчих здібностей і задатків, широко використовуються цікаві форми і методи роботи⁹².

У педагогічному словнику С. Гончаренка зазначено, що «позакласна робота у школі – це складова частина навчально-виховної роботи, одна з форм організації дозвілля учнів. Позакласна робота організовується і проводиться в позаурочний час

---

⁹² Поліщук О.П. (2018) Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. Молодий вчений. квітень. № 4.1 (56.1). С. 61.

органами дитячого самоврядування за активної допомоги і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи. Значну допомогу учням в організації позакласної роботи надають позашкільні заклади освіти. Тісно пов'язана з навчально-виховною, що проводиться на уроках»⁹³. Дещо іншу позицію декларує Б. Кобзарь, який переконаний у тому, що позакласна робота дозволяє поширити і поглибити знання школярів, зміцнити набуті на уроках вміння та навички, розвинути здібності дітей, задовільнити їх різнобічні інтереси, формувати самостійність, організувати практичну суспільно-корисну діяльність, дозволити дітям⁹⁴.

За визначенням М. Фіцули, «позакласна робота – це різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, її організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи»⁹⁵.

Зокрема автори Концепції позакласної виховної роботи (С. Гончаренко, В. Новосельський, В. Оржеховська, Л. Хлебнікова, К. Чорна) визначають основні вимоги ставлення до учнів під час організації позакласної роботи в початковій школі. Учені виокремлюють умови, за яких позакласна робота буде ефективною: колективна співпраця учнів з учителем-вихователем; створення відповідної позитивної атмосфери; особистісно орієнтований підхід до кожної дитини; змінність лідерів колективу; розробка змісту й завдань позакласної виховної роботи тощо⁹⁶.

Позакласна діяльність бере свій початок на уроці, а тому виступає логічним продовженням того теоретичного матеріалу, який школярі розпочали вивчати. Виходячи з цього, чим досконалішими будуть методи викладання інформації, тим активнішими будуть учні на занятті. Як наслідок, їх активність,

⁹³ Гончаренко С. У. (1997) Український педагогічний словник. К. Либідь, С. 154.

⁹⁴ Кобзарь Б.С. (1988) Внеурочная воспитательная работа в школах и в группах продленного дня. К. : Рад. Школа. С. 211.

⁹⁵ Фіцула М.М. (2005) Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 3-т^є вид., перероб. і доп. Тернопіль: Навчальна книга Богдан. С.341.

⁹⁶ Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи. (1991). Радянська школа. № 6. С. 48–55.

їхні думки, уявлення та здібності знайдуть продовження через пізнавальну діяльність у гуртковій роботі за інтересами, аматорських об'єднаннях, громадських організаціях, наукових товариствах, які і представляють позакласну та позашкільну роботу. Позакласна діяльність охоплює роботу в позаурочний час і спрямована вона на забезпечення потреб особистості у творчій самостійній діяльності за інтересами, стимулювання її творчого самовдосконалення та задоволення потреб дітей і молоді у професійному самовизначенні за здібностями⁹⁷.

Студіювання та узагальнення наукових джерел сучасних учених дав змогу дійти висновку, що позакласна робота є організованою на добровільних засадах діяльністю здобувачів освіти, спрямованою на розширення й поглиблення їхніх знань, умінь і навичок, розвиток самостійності, творчих здібностей, інтересу до навчання в позаурочний час, базується на вподобаннях і бажанні школярів та повинна бути цікавою, задовольняти їхні потреби, запити тощо. Основна особливість позакласної роботи в тому, що зміст її виходить за межі шкільної програми, а керівна роль її організації належить педагогу. Завдання вчителя полягає в тому, щоб сформувати в дітей стійкий інтерес до захоплення різноманітними видами діяльності у вільний від навчання час.

Наступна дефініція, на якій ми зосередимо свою увагу – це «позашкільна робота».

Відповідно до Положення про позашкільний навчальний заклад освітній процес у закладі позашкільної освіти здійснюється диференційовано (відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я) з використанням різних організаційних форм роботи: заняття, гурткова робота, клубна робота, урок, лекція, індивідуальне заняття, конференція, семінар, курси, читання, вікторина, концерт, змагання, навчально-тренувальні заняття, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на

---

⁹⁷ Брижак Н.Ю. (2017) Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Київ: Логос. С. 29-30.

природі, а також з використанням інших форм, передбачених статутом закладу позашкільної освіти⁹⁸.

За визначенням Г. Пустовіта, освіта і виховання дітей та учнівської молоді в закладах позашкільної освіти – це не додаток до навчально-виховної діяльності закладу загальної середньої освіти, а самостійний і самоцінний вид якісного навчання та виховання особистості. Науковець переконливо доводить, що чим вищим буде рівень шкільної освіти, тим ширшим можна очікувати спектр освітніх уподобань, інтересів та запитів здобувачів, які заклад загальної середньої освіти не зможе задовільнити повною мірою. Таким чином, система закладів позашкільної освіти «забезпечує здобуття дітьми та учнівською молоддю науково обґрунтованої в логічній єдності, наступності та послідовності системи додаткових знань, формування наукового світогляду та культури особистості, розвитку її здібностей і талантів у вільний від навчання час»⁹⁹.

До основних завдань позашкільної освіти, що визначено у статті 8 Закону України «Про позашкільну освіту» належать: виховання громадянина України; вільний розвиток особистості та формування її соціально-громадського досвіду; виховання у вихованців, учнів і слухачів патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу; створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку; формування свідомого й відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, навичок безпечної поведінки; задоволення освітньо-культурних потреб, які не забезпечуються іншими складовими структури освіти; задоволення потреб у професійному самовизначенні і творчій самореалізації; пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів; вдосконалення фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів, підготовка спортивного резерву для збірних команд України з різних видів спорту; організація

---

⁹⁸ Положення про позашкільний навчальний заклад (2001) (постанова Кабінету Міністрів України № 433 від 6 травня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001>

⁹⁹ Пустовіт Г. П. (2000) Деякі аспекти методології позашкільної освіти. Шлях освіти. № 2. С. 11-15.

дозвілля вихованців, учнів і слухачів, пошук його нових форм; тощо ¹⁰⁰.

Так, згідно статті 5, Закону України «Про позашкільну освіту», структура позашкільної освіти містить у собі:

- заклади позашкільної освіти;
- інші заклади освіти як центри позашкільної освіти, до числа яких належать: заклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої;
- гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої;
- клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності;
- культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи;
- фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти ¹⁰¹.

Заклади позашкільної освіти можуть функціонувати у формі центрів, комплексів, палаців, будинків, клубів, станцій, кімнат, студій, шкіл мистецтв, малих академій мистецтв (народних ремесел), малих академій наук, мистецьких шкіл, спортивних шкіл, дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, фізкультурно-оздоровчих клубів осіб з інвалідністю, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, дитячих стадіонів, дитячих бібліотек, дитячих флотилій, галерей, бюро, оздоровчих закладів, що здійснюють позашкільну освіту. Перелік закладів позашкільної освіти, як бачимо, досить

---

¹⁰⁰ Закон України «Про позашкільну освіту» (2000) : від 22 червня 2000 р. № 1841-III. Освіта України. 2 серпня (№ 31). С. 6-8.

¹⁰¹ Закон України «Про позашкільну освіту» (2000) : від 22 червня 2000 р. № 1841-III. Освіта України. 2 серпня (№ 31). С. 6.

різноманітний, вони можуть бути комплексними, профільними та спеціалізованими¹⁰².

Під час організації позакласної позашкільної роботи педагогові необхідно врахувати конкретні принципи, до яких віднесено:

- принцип добровільності вибору здобувачами тих чи інших форм і конкретного змісту позакласної та позашкільної роботи на основі врахування інтересів вихованців;
- принцип масовості позакласної та позашкільної роботи (відповідно до нормативних документів кількість вихованців не може бути меншою від 15 осіб).
- принцип опори на самостійність, індивідуальність та прояв ініціативи учнів у проведенні масових позакласних та позашкільних заходів.
- принцип суспільно-корисної спрямованості та творчого характеру різних видів позакласної та позашкільної роботи.

Як бачимо, найбільш значущою особливістю позакласної та позашкільної роботи можна вважати той факт, що вона здійснюється добровільно, без примусу зі сторони педагога. У своїй практичній діяльності педагог, який організовує цю діяльність, має брати до уваги ту особливість, що здобувачі початкової освіти не можуть адекватно оцінити свої можливості, тому на допомогу мають прийти, в першу чергу класний керівник, батьки, які у тактовні формі та делікатно допоможуть молодшим школярам впоратися із вибором напрямку позакласної діяльності. Вважаємо, що з огляду на те, що позакласна діяльність посідає суттєву роль у розвитку здібностей дітей, педагоги мають докласти зусилля щоб змотивувати дітей та цікаво організувати її.

Здійснений аналіз процесу розвитку позакласної та позашкільної роботи з дітьми та підлітками свідчить про позитивний вплив на творчий розвиток особистості. Позакласна та позашкільна освіта повинна розглядатися як безперервний процес, що не має фіксованих часових орієнтирів. У цьому контексті доцільно здійснювати послідовні переходи із однієї стадії в другу.

---

¹⁰² Закон України «Про позашкільну освіту» (2000) : від 22 червня 2000 р. № 1841-III. Освіта України. 2 серпня (№ 31). С. 8.

Педагог, який займається організацією позакласної та позашкільної роботи повинен робити основний акцент на створення сприятливих умов для творчого проведення дітьми дозвілля, а також формувати у них потребу в подальшому творчому сприйнятті світу та активній відпочинковій діяльності¹⁰³.

Позакласна та позашкільна робота проводиться у таких організаційних формах: індивідуальних, групових та масових, відповідно до напрямків виховання (розумові, моральні, естетичні, громадянські, фізичні, екологічні, трудові, економічні, санітарно-гігієнічні).

Основними характеристиками індивідуальної позакласної та позашкільної роботи є те, що вона проводиться з окремими учнями постійно або епізодично для покращення їхніх знань або задля розвитку їх здібностей, сюди відноситься: консультації, бесіди, робота з науково-популярною літературою, повідомлення про видатних людей, розучування віршів, пісень, гра на музичних інструментах, досліді й спостереження в природі, колекціонування, вишивання, малювання, оформлення альбомів, стінгазети, виробів, наочних посібників тощо.

Груповим формам позакласної та позашкільної роботи притаманні характерні особливості, серед яких можна виділити визначеність профілю і змісту навчальної роботи, а також вікового і освітнього рівня контингенту учнів, стабільність його складу, систематичність проведених занять. Особливою рисою групової форми є те, що вона створюється на тривалий час, працює за певним планом, у чітко визначені дні і години. До цієї форми належать різноманітні гуртки: вокальні, драматичні, позакласного читання, розмовні, а також клуби, лялькові театри, патрулі, загони друзів птахів, туристичні походи, екскурсії та прогулянки тощо.

Масові форми позакласної та позашкільної роботи характеризуються певною епізодичністю кожного заходу і значною кількістю її учасників. Вони поділяються на заходи навчального характеру: олімпіади, огляди знань та шкільні предметні тижні та виховного характеру: свята, ранки, збори, лінійки, паради,

---

¹⁰³ Брижак Н.Ю. (2017) Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Київ: Логос. С. 31.

фестивалі, огляди, виставки, екскурсії, ігри-подорожі, конкурси, вікторини тощо. Поділ позакласної роботи на окремі форми та види є умовним: окремі їхні елементи тісно пов'язані між собою, взаємно інтегруються. Наприклад, готуючись до вечора питань і відповідей, здобувачі / вихованці виконують індивідуальні, групові та масові завдання.

Крім традиційних форм позакласної та позашкільної роботи, зараз у періодиці та методичній літературі є інноваційний підхід до класифікації різних форм з їхніми цікавими назвами: квест, флешмоб тощо.

Проте, основою організації всіх позакласних заходів є гурткова робота, яка поєднує індивідуальну творчість кожного учня з колективною. Її слід організовувати з метою виховування почуття колективізму й відповідальності за доручену справу і проводити за чіткою програмою, розробленою вчителем. Тому доцільно зосередити головну увагу на висвітленні загальних підходів до гурткової роботи.

У різних джерелах поняття «гурток» трактується по-різному. Зокрема у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «гурток» розглядається як організація осіб, об'єднаних для спільної діяльності, спільних занять¹⁰⁴. У Положенні про позашкільний навчальний заклад гурток трактується як «об'єднання вихованців, учнів і слухачів відповідно до їх нахилів, здібностей, інтересів до конкретного виду діяльності з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я»¹⁰⁵.

Наведемо позиції педагогів-класиків стосовно потенціалу гуртків. Зокрема, А. Макаренко основні свої ідеї відносно ролі гурткової роботи виклав у праці «Методика виховної роботи». Автор відзначав, що поділ дітей у гуртки і клуби повинен бути добровільним, з правом виходу із них будь-коли. Проте, і в гуртках, і в клубах повинна бути дисципліна, не можна припускати плинності складу. Видатний педагог пропагував створення бібліотечних, драматичних, літературних, модельних, планерних,

---

¹⁰⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) (2005). Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун» 1728 с.

¹⁰⁵ Положення про позашкільний навчальний заклад затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. N 433. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-2010>

стрілкових, фізкультурних, хорових, а також гуртків образотворчого мистецтва і т.п., бо якою дитина буде у гуртковій роботі, в грі, такою і у житті¹⁰⁶.

В. Сухомлинський писав: «Гуртки – важлива форма виховання. Цінність гурткової роботи полягає в тому, що кожен може протягом тривалого часу випробувати свої здібності, задатки, пробувати в конкретній справі свої схильності, знайти улюблену роботу. Без гуртків, в яких вирує допитлива думка, не можна уявити ні інтелектуального, ні емоційно-естетичного виховання. Кожен гурток – центр творчої праці і повноцінного інтелектуального життя»¹⁰⁷. Педагог наголошував на необхідності створення науково-предметних, технічних, сільськогосподарських, спортивних гуртків.

Г. Пустовіт визначає поняття «гурток» як «основну традиційну форму реалізації змісту навчально-виховної роботи з дітьми та молоддю в позашкільних навчальних закладах різного спрямування»¹⁰⁸.

В узагальненому трактуванні гурток розглядається як основна традиційна форма реалізації змісту позакласної роботи та позашкільної освіти і виховання учнів у нашій країні. Основною метою, зазвичай є, поглиблення знань здобутих на уроці, підтримка інтересу здобувачів-вихованців у дитини до певного виду пізнавальної діяльності, розкриття задатків і нахилів, талантів та обдарувань, задоволення потреб учнів у професійному самовизначенні.

Відзначимо, що навчання у гуртках обумовлюється специфікою їх діяльності та навчальними програмами. Кількість годин на тиждень визначається за напрямками роботи з урахуванням років та рівнів навчання. Відповідно до психофізіологічного розвитку та допустимого навантаження для різних вікових категорій, тривалість одного гурткового заняття, становить для учнів віком від 5 до 6 років – 30 хвилин; віком від 6 до 7 років – 35 хвилин; учнів старшого віку – 45 хвилин.

---

¹⁰⁶ Макаренко А.С. (1951) Методика организации воспитательного процесса. Педагогические сочинения. Т. 5. – Мовква: АПН РСФСР. С. 62

¹⁰⁷ Сухомлинський В. О. Народження громадянина (1979). Москва: Молода гвардія, С.283.

¹⁰⁸ Пустовіт Г.П. (2003). Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи. Рідна школа. №2. С.10.

Встановлено, що середня наповнюваність гуртків, груп та інших творчих об'єднань становить від 10 до 15 вихованців. Однак, наповнюваність окремих гуртків може встановлюватися директором освітнього закладу залежно від профілю, навчальних планів, програм та можливостей організації, рівня майстерності керівника гуртка й вихованців. Максимальна кількість може бути більшою – до 25 осіб.

Перед початком роботи гуртка, керівник повинен надати адміністрації програму його роботи. Для її складання беруться за основу програми, рекомендовані Міністерством освіти і науки України.

Система гурткової роботи містить наступні компоненти:

- гуртки (предметні, художньої творчості, художньої самодіяльності, технічної творчості);
- спортивні секції;
- клуби.

Зокрема, у Мукачівській ЗОШ I-III ст. №13 діє пілотний проєкт «Траєкторії таланту», у якому здобувачі освіти мають право займатися у декількох гуртках різного напрямку: художньо – естетичний (гурток естрадної пісні, хореографія. (стилізований танець), хореографія (бальний танець), гурток образотворчого мистецтва, гурток вокального мистецтва, гурток театрального мистецтва, гурток декоративно-ужиткового мистецтва, гра на музичному інструменті – гітара, фортепіано, гурток «Дизайн одягу», гурток «Радіотеатр»); турисько –краєзнавчий гурток («Юні туристи – краєзнавці»); науково-технічний (гурток «Розробка інформаційних систем»); соціально –реабілітаційний напрям (гурток «Маленький розумник»); фізично – оздоровчий (секція «Футбол», «Волейбол», «Баскетбол», гурток «Кіокушинкай Карате», «Шахи», «Черлідінг»).

У Мукачівському центрі дитячої та юнацької творчості діють різноманітні гуртки, а саме: хореографія, дитяча анімація, квілінг, образотворче мистецтво, студія естрадної пісні «Акорд», танцювальна мозаїка, гурток «Бісероплетіння», «Шахи», «Дизайн-студія», «Художня кераміка», школа правових знань «Закон і ми», «Юні журналіст».

Мають постійний склад та користуються великою популярністю серед здобувачів початкової освіти гурток театрального мистецтва, на якому з захопленням вивчають основи акторської

майстерності, сценічної мови та руху, вокальне мистецтво та хореографію, історію театру та мистецтв.

Основними завданнями театрального гуртка є:

- створити умови для розвитку творчої активності дітей, що навчаються в театральному гуртку, а також поетапного освоєння дітьми різних видів творчості;
- навчити дітей прийомів маніпуляції в лялькових театрах різних видів, удосконалювати артистичні навички;
- ознайомити дітей з різними видами театрів, прилучити дітей до театральної культури, збагатити їх театральний досвід.
- націлювати дітей на створення необхідних атрибутів і декорації до майбутнього спектаклю;
- проявляти ініціативу у розподілі між собою обов'язків, ролі;
- розвивати творчу самостійність, естетичний смак у передачі образу, виразність вимови;
- виховувати любов до театру;
- виховувати гармонійно розвинену особистість у процесі співтворчості і співпраці.

На перших етапах дитинства театр для дітей більше, ніж будь-який інший вид мистецтва сприяє вільному розвитку оригінальної дитячої творчості.

Організувати й зробити дитячий театр цікавим зовсім не просто, адже це потребує витримки, відповідних знань. Добираючи колектив потрібно таким чином, щоб школярі були одного віку та спільного рівня розвитку вмінь і навичок, адже керівникові колективу доведеться робити все власноруч: шити костюми, виготовляти декорації, реквізит, бутафорію, завісу (в театрі ляльок, наприклад, ширма є сценою, де відбуваються виступи). Бажано залучити тих учасників, які вміють і люблять малювати, ліпити, клеїти, шити, виконувати столярську роботу – майструвати різні речі. Чим різнобічнішими будуть інтереси колективу, тим легше буде працювати.

Як правило, до складу гуртка входить 10-15 учнів. Періодичність проведення занять – 2 разів на тиждень. На першому зібранні гуртка керівникові потрібно пояснити учасникам специфіку шкільного театру: як він організовується, які вимоги й завдання постають перед ним, ознайомити гуртківців із різни-

ми видами дитячих театрів. Керівникові шкільного театру потрібно розподілити обов'язки між учасниками. Якщо учасників багато, то доцільно об'єднати їх у групи.

Однією з особливостей програми театрального гуртка є поступове ускладнення матеріалу як практичного, так і теоретичного. Завдяки підбраному навчальному матеріалу вихованці мають можливість «подорожувати» від народних джерел виникнення театру й рольових ігор-імпровізацій до сценічних історій, заснованих як на літературному матеріалі, так і на вигаданих дитячих історіях. Тому важливим є формування репертуару гуртка, оскільки правильно підібраний матеріал сприяє духовному і виконавському зростанню колективу, формуванню його неповторного творчого обличчя.

Програму можна складати за такими розділами: Вступ. Розділ 1. Акторська майстерність. Розділ 2. Сценічна мова. Розділ 3. Сценічний рух. Розділ 4. Робота над репертуаром. Підсумок.

Добираючи репертуар, керівникові необхідно враховувати побажання гуртківців, зважаючи на реальні творчі та виконавські можливості колективу і кожного учасника зокрема. Здійснюючи постановку дійств, у процесі репетицій (читання сценарію «за столом», монтувальних, прогонних, генеральної) потрібно максимально задіяти кожного гуртківця, даючи завдання щодо виготовлення декорацій, елементів костюмів, оформлення сцени, зали.

Програма гуртка передбачає індивідуальні заняття для відпрацювання текстів ролей, сольних номерів, мізансцен.

Найважливішим принципом сучасного дитячого театру має бути принцип рівноваги естетичного і педагогічного впливу

На заняттях театрального гуртка використовуються такі методи та прийоми: виразне читання літературних творів та їх драматизація; інтелектуальна, продуктивна та ігрова діяльність з елементами творчості. Перші ігри, вправи мають бути простими, доступними і цікавими. Успішне виконання точно поставлених завдань стимулює дітей, дає їм впевненість в своїх здібностях. Найкраще, щоб на першому етапі заняття носили масовий характер. Це сприяє більш вільному виявленню індивідуальності гуртківців.

Особливістю гуртка сценічної майстерності є те, що у ньому поєднано мистецтво слова, дії, музики, хореографії. В гуртку

учень має можливість виразити себе навчитися не боятися виступу на сцені, накладати грим, бути самим собою

З самого початку занять необхідно привчати учасників театрального гуртка уважно слідкувати за тим, як їх друзі виконують своє завдання. Це розвиває увагу, а головне допомагає краще зрозуміти вимоги керівника та чітко усвідомити до чого слід прагнути.

Отже, у процесі свого розвитку позашкільна та позакласна освіта сформувались як невід’ємна частина цілісної освітньої системи України. Аналіз опрацьованої науково-методичної літератури дає підстави стверджувати, що позакласна та позашкільна робота має великий освітньо-виховний вплив на здобувачів освіти, активізує їхні думки і творчу діяльність. Цілеспрямоване використання різноманітних форм позакласної роботи є вирішальним у розвитку творчих здібностей і обдарувань школярів, їхньої самостійності, творчості і винахідливості, ініціативи, гнучкості й оригінальності мислення, формуванні дослідницьких умінь; розширює простір для творчої самореалізації та самоствердження, готовності до ризику; забезпечує досягнення успіху й формування позитивної самооцінки; посилює віру у власні творчі можливості.

1.5. Primary School in Transcarpathia in the Czechoslovak Period (1919–1938)

Sofiya Chovriy

Designing the national historical narrative and its consolidation in social consciousness is an important component of forming the modern Ukrainian nation. Article 11 of the Constitution of Ukraine states that “the country facilitates consolidation and the development of the Ukrainian nation, its historical consciousness, traditions and culture, as well as the development of ethnic, cultural, linguistic, and religious selfhood of all the core nations and national minorities of Ukraine”¹⁰⁹. Therefore, the state views designing the historical

---

¹⁰⁹ Конституція України ВР України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

past as an important task in the light of national self-identification. The country demands a new scientific interpretation of the national history to update views on the past, free it from ideologically unfair interpretations. Thus, when forming our own history, we should respect our historical past and strive for objective and impartial research of complex historical phenomena. Taking this into account, it is of utmost significance to study the retrospective of national education, especially the functioning of primary school in Transcarpathia where due to historical circumstances both national and European educational models were realized. An objective historical systematic analysis of this experience will broaden the opportunities to determine the perspectives of reforming the Ukrainian primary school in the light of integrated educational space.

The development of education in Transcarpathia is reflected in the works of the following scientists: D. Danyliuk, Cs. Fedinec, I. Hbranchak, V. Khudanych, P. R. Magocsi, V. Zadorozhnii, (historical prerequisites for the formation of educational processes); O. Fizeshi, V. Homonnai, A. Ihnat, V. Khymynets, M. Kliap, V. Rosul, H. Rozlutska, P. Strichyk, M. Talapkanych (schooling in particular chronological periods).

The results of the investigation that are set out in the chapter have been obtained based on the analysis of historical sources and scientific researches in the specified theme, thus enabling the review, study, and critical analysis of the peculiar systematic educational transformations caused by social, political, economic, and cultural factors that led to the organizational and pedagogic reforms of primary school in the period when Transcarpathia formed part of the Czechoslovak Republic (1919–1938).

The consistency of our research is proved by a complex of applied research methods: bibliographic search to study archive, library catalogues, funds, descriptions and bibliographic editions; content analysis of archive materials to reveal the retrospective peculiarities of organization and content of primary school activity in Transcarpathia; historical and geographic to determine territorial re-subordination of the Transcarpathian region and relevant educational transformations within the chronological framework under analysis; chronological, retrospective logical systematic analysis as the basis to reveal the experience of organizing the educational activity of primary schools in Transcarpathia in the period when the region formed part of the Czechoslovak Republic (1919–1938).

The events of the final year of WWI led to the inevitable end of the Austro-Hungarian Monarchy that included Transcarpathia at the time. A difficult situation at the front, political and socio-economic crisis, the Entente countries' policy – “everything precipitated collapse”¹¹⁰. On 8 April at the Rome Congress of Nationalities that live in the monarchy a mutual decision was made on non-willingness to further form part of Austria-Hungary and on the formation of independent countries¹¹¹. On 28 June 1918 the USA government officially expressed their “support of all the Slavonic peoples living in the monarchy in their endeavours for independence. In June-July 1918 London and Paris governments recognized de facto the monarchy’s “oppressed peoples” as a fighting ally”¹¹². On 18 October 1918 the USA president Woodrow Wilson rejected Austria’s armistice appeal and demanded to hold negotiations not only with the Entente countries but also with the Czech, Pole and southern Slavonic peoples. On 3 November 1918 Austria-Hungary signed a difficult armistice near the Italian city of Padova. “Since 12 November “the Republic of German-Austria” (Alpine lands) was called the Republic of Austria. Until then Austria included not only German-speaking Alpine lands but also the whole of Cisleithania: the Czech Republic, Moravia, Austrian Silesia, Galicia, Lodomeria, and Bukovina”¹¹³. On 11 November 1918 Germany signed an armistice in the Forest of Compiègne (France) that entered into force at 11 a. m., thus confirming the end of WWI.

The researcher of the history of civilization and East-Central European countries Doctor of Historical Sciences, professor M. Kirsenko states, “the Paris conference lasted from 18 January 1919 to 21 January 1920. Out of 27 countries 10 were at war, 14 used economic means

---

¹¹⁰ Удварі І. (1997). Коротка історія Угорщини. Ниредьгаза : СП ТОВ «ПоліПрінт». р. 153

¹¹¹ Fedinec, Cs. (2002). A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely : Lilium Aurum Könyvkiadó. р. 43.

¹¹² Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання. (2010). Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол. : Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра». р. 25.

¹¹³ Кірсенко М. (2019). Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. Київ : ВПЦ «Київський університет». р. 9.

for victory, and 3 were newly formed. They adjusted agreements between themselves, then under the threat of enforcement offered Germany and its former allies to sign them without amendments”¹¹⁴.

After WWI and in conformity with the Treaty of Versailles the borders in Central and Eastern Europe were rearranged, thus changing significantly Transcarpathia’s political and territorial belonging. The region was annexed to the newly-formed Czechoslovakia.

The territory of the newly-formed Czechoslovak Republic was “140.4 thousand square kilometres. Over 13.6 million people lived here including 6.8 million Czechs, 2 million Slovaks, 3.1 million Germans, 745 thousand Hungarians, 461 thousand Ruthenian Ukrainians, and 282 thousand representatives of other nationalities (Poles, Romanians, Gypsies), i. e. besides Czechs and Slovaks, over a third of the republic’s population were national minorities. Thus, Czechoslovakia now included one fourth of the population, about a fifth part of Austria-Hungary’s territory, and almost 70% of the former monarchy’s industry. Within two-three post-war years the latter was completely restored and possessed a huge export potential. It was a developed industrial and agricultural country (held 15th place in the world according to its national income size per capita). Moreover, the economic potential of various parts of the republic was different: the share of those employed in the industrial sphere in Slovakia was twice, while in Transcarpathia four times less than in the Czech Republic”¹¹⁵.

Scientists predominantly share the same view on the annexation of the Transcarpathian region to the Czechoslovak Republic. Thus, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine S. Vidnyanskyi in his study guide “Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Transcarpathia in 1919–2009: history, politics, culture” (Uzhhorod, 2010) expresses the following opinion: “It (herein: the Czechoslovak Republic – Ch. S.’s explicitation) united within its borders the historical Czech Republic, Slovakia, as well

¹¹⁴ Кірсенко М. (2019). Сен-Жермен і Трианон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. Київ : ВПЦ «Київський університет». р. 10.

¹¹⁵ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання. (2010). Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол. : Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра».pp. 41–42.

as territories with Ukrainian and Hungarian population – Transcarpathia that was not related to the Czechoslovak Republic either historically or ethnically”¹¹⁶. Researchers V. Hanchyn and P. Petryshche analysed the provisions of the Memorandum presented at the Paris Peace Conference (1919) on the competence of Transcarpathia’s parliament and proved that the Ruthenians’ legislative power was restricted to settling the issues of “language, schooling, religion and some others that would be granted in compliance with the Law of the Czechoslovak Republic. ... the content (herein: of the Memorandum – Ch. S.’s explicitation) was purely declarative in character without granting real autonomous rights to the region”¹¹⁷. Professor, member of the Royal Society of Canada’s Academy of Science P. R. Magocsi in his work “Народ нивыдкы / People out of nowhere” (Uzhhorod, 2007) claimed: “И хоть русины мали надію на екзистенцію у федеративной державі, нич из того не уйшло, бо Чехословакія убрала централізовану модель державного управління /Although the Ruthenians hoped to live in a federal state, it did not work out as far as Czechoslovakia had chosen a centralized model of state administration”¹¹⁸. In the light of our research of special significance is M. Kirsenko’s idea that “Austria-Hungary was an interesting phenomenon and its civilization heritage deserves attention. There was no more dual monarchy at the end of WWI. While the successors were busy quarrelling, the Great Powers profited from it. No wonder that WWII broke out in this region...”¹¹⁹.

On 29 February 1920 the Czechoslovak Republic adopted its Constitution, where § 3, clause 2 specified that “неділимою складовою частею сеѣ цѣлости єсть, а то на основѣ добровольного приключо-

---

¹¹⁶ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання. (2010). Під ред. М. Вереша, Ч. Фединець; редкол. : Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра». р. 41.

¹¹⁷ Нариси історії Закарпаття. (1995). Ред. кол. : І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп : історія. Ужгород : видавництво «Закарпаття». Т. 2 : (1918–1945). pp. 110–111.

¹¹⁸ Магочій П.-Р. (2007). Народ нивыдкы : Ілюстрована історія карпаторусинів / потовмачив по русинськы В. Падык. Ужгород : Выд-во В. Падыка. р. 71.

¹¹⁹ Кірсенко М. (2019). Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. Київ : ВПЦ «Київський університет». р. 12.

чення по договору межі головними и соєдинєними державами и Чехословацкою республікою в Сен-Жермен ан Ле дня 10 септембра 1919, самоуправна область Пóдкарпатскóвъ Руси, котра буде заосмотрєна найширшою автономією, соглашаючоюся с єдиностоєю Чехословацкою республіки /an indivisible constituent part of this whole (herein: the Czechoslovak Republic – Ch. S.'s explicitation), based on the voluntary annexation in accordance with the agreement between allied states and the Czechoslovak Republic in Saint-Germain-en-Laye on 10 September 1919, is the self-governing region of Carpathian Ruthenia that will have the broadest possible powers of autonomy while maintaining the integrity of the Czechoslovak Republic"¹²⁰. In compliance with international legislative acts and the Constitution of the Czechoslovak Republic (29 February 1920) Carpathian Ruthenia was to obtain broad powers of autonomy, however it did not work in practice.

After adopting the Constitution, the government started centralizing power in the country. Institutions had predominantly Czech officials, the government's language was Czech, thus causing discontent among the region's population. In reality, however, the region was granted autonomy only in autumn 1938 after the Munich Agreement (29–30 September 1938) and the Vienna arbitration (2 November 1938) under the conditions of economic, political crisis in the Czechoslovak Republic and increasing anti-Czechoslovak moods among the region's population (Constitutional Law "On the autonomy of Carpathian Ruthenia" (no. 328 of 22 November 1938))¹²¹.

Side by side with the contradictory policy of the Czechoslovak government on Carpathian Ruthenia, one could observe positive changes in the region's social, economic, cultural, and educational life (agrarian reform, town planning, development of infrastructure and banking, reforming the schooling and healthcare systems).

In the course of the first decade, the Czechoslovak Republic's government reorganized Carpathian Ruthenia's administrative and territorial order via a number of legislative acts and decrees:

¹²⁰ Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Текст Конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р. ДАЗО (Держ. архів Закарпатської області). Ф. 28. Оп. 2. Спр. 574. folio 35.

¹²¹ Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938, č. 328 Sb. z. a n., o autonomii Podkarpatské Rusi: *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*. (1938). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1938. Částka 109*. pp. 1199–1200.

- the Law “On the formation of county (zhupa) and district administrations in the Czechoslovak Republic” (no. 126 of 29 February 1920)¹²²;
- the Law “On the election of zhupa councils and district committees (election rules)” (no. 330 of 14 April 1920)¹²³;
- the Decree “On the reorganization of zhupa administration on the territory of Carpathian Ruthenia” (no. 84 of 4 June 1926)¹²⁴, etc.

Based on the above-mentioned documents the region’s administrative and territorial system was transformed and divided into zhupas and districts. As a result of the 1928 administrative reform zhupas were eliminated and the district administrations were directly subordinated to the Regional Administration of Carpathian Ruthenia in Uzhhorod¹²⁵.

The school district (department) of Carpathian Ruthenia was formed at the initial stage of organising the region’s administrative subdivisions. In 1928 it was renamed into the District of the Ministry of Schooling and Public Education in Uzhhorod (Czech: Referát ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě)¹²⁶. The District was subordinated to the Civil Administration of Carpathian Ruthenia in its organizational and administrative issues, while in professional issues it was subordinated to the Ministry of Schooling and Public Education in Prague. The following divisions were subordinated to

---

¹²² Zákon ze dne 29. února 1920, č. 126 Sb. z. a n., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1920). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1920. Částka XXIX*. pp. 291–306.

¹²³ Zákon ze dne 14. dubna 1920, č. 330 Sb. z. a n., o volbách župních zastupitelstev a okresních výborů (řád volební): *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1920). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1920. Částka LXIII*. pp. 786–797.

¹²⁴ Vládní nařízení ze dne 4 června 1926, č. 84 Sb. z. a n., o reorganizaci župní správy v území Podkarpatské Rusi: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1926). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1926. Částka 45*. p. 396.

¹²⁵ Державний архів Закарпатської області. (2018). Путівник / Державна архівна служба України; гол. упоряд.: М. Марканич. Ужгород : Карпати. Т. 1 : Фонди дорадянського періоду. pp. 549–550.

¹²⁶ Stojan, F. (n. d.). *Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938 : representační sborník*. Prešov : ŠTEHR knižkupectvo. p. 28.

the District: district school inspectors, gymnasiums, teacher training seminaries, trade schools, handicraft schools, town schools, schools for the deaf-and-dumb and the disabled, public schools. From 1919 to 1928 the school district of Carpathian Ruthenia was not structurally subdivided. From 1928 to 1938 four departments were subordinated to the District of the Ministry of Schooling and Public Education:

- department I supervised professional issues of public and specialized schools, dealt with personal, disciplinary and statistical affairs of institutions;
- department II controlled schools' organizational and economic affairs;
- department III dealt with the affairs of secondary educational institutions and the social issues of pupils at these establishments;
- department IV was engaged with public libraries, museums, the protection of historical and cultural monuments, administered the library of the District of the Ministry of Schooling and Public Education¹²⁷.

The competence of the school district in Uzhhorod was determined by the Directive of the Ministry of Schooling and Public Education (no. 9090 of 13.10.1925). It allowed the school district to settle individually all issues that needed no coordination with the specialized Ministry in Prague. The Ministry of Schooling and Public Education reserved the right to appoint school inspectors, determine their control districts, open state schools, relocate teachers, nationalize private schools, build state schools, grant subventions to private school buildings, commission teachers, approve the content of study guides, curricula, etc.¹²⁸

The first head of the school district of Carpathian Ruthenia was a Czech J. Pešek (1872–1924) (Czech: Ministerský rada Josef Pešek, první přednosta školského referátu v Užhorodě) who stayed in office from 1919 to 1924. The following people elaborated the issue of the region's education management while it was part of the Czechoslovak Republic:

---

¹²⁷ Державний архів Закарпатської області. (2018). Путівник / Державна архівна служба України; гол. упоряд.: М. Марканич. Ужгород : Карпати. Т. 1 : Фонди дорадянського періоду. pp. 206–207.

¹²⁸ Pešina, J. (1933). Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství. p. 3.

Dr. A. Hrazdil (Czech: Ministerský rada Dr. Ant. Hrazdil, přednosta školského referátu /1924–1929/);

J. Simek (Czech: Vrchní odborový rada Josef Šimek, přednosta školského referátu /1924–1929/);

Dr. V. Slavik (Czech: Ministerský rada Dr. Václav Slavík, přednosta referátu MŠANO /1930–1934/);

V. Klima (Czech: Vrchní odborový rada Viktor Klíma, přednosta referátu MŠANO /1934–1936/);

J. Vondrachek (Czech: Vrchní školní rada Jan Vondráček, první zemský školní inspektor země Podkarpatoruskě /1928–1937/);

F. Khmelar (Czech: Vrchní odborový rada František Chmelař, přednosta referátu /1936–1938/)¹²⁹.

However, the government officials had no representatives from the local intelligentsia. Moreover, each of the appointed officials stayed in office for a predominantly short time.

Studying the process of Czechoslovakia's state legal regulation of educational issues in the interwar period (1919–1938) we can see that the government passed laws, resolutions, decrees to overcome discrepancies and to achieve standardization. Thus, in conformity with article 2 of the Law no. 11 of 28 October 1918 "On the formation of an independent Czechoslovak Republic" all the previously passed laws and decrees were temporarily still in force¹³⁰, viz.: in the Czech Republic, Moravia, Silesia – Austrian ones, while in Slovakia and Transcarpathia – Hungarian ones. A. Voloshyn in his work "Вступ до організацій народного школярства в республіцях Чехословацької / Introduction to the organization of public schooling in the Czechoslovak Republic" (Uzhhorod, 1932) enumerates valid "законов школярних / laws on schooling"¹³¹.

We shall start analysing the legislation on education of the Czechoslovak period with Law no. 189 of 3 April 1919 on opening

---

¹²⁹ Stojan, F. (n. d.). Represenlační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938 : represenlační sborník. Prešov : ŠTEHR knihkupectvo. pp. 14–20.

¹³⁰ Zákon ze dne 28. října 1918 zřízení samostatného státu československého: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1918). Praha : Státní knihtiskárna. *Ročník 1918. Částka II*. p. 9.

¹³¹ Волошин А. (1932). Вступ до організацій народного школярства в республіцях Чехословацької. Ужгород : Типографія «Школярна поміць». p. 1.

public schools and private educational institutions. Pursuant to § 15 the Law comes into force in the Czech Republic, Moravia, Silesia on the day it is published (herein: 15 April 1919 – Ch. S.'s explicitation), while the date the Law comes into force in Slovakia will be disclosed in a relevant decree¹³². The Law enabled the formation of a network of Czech schools on ethnically mixed border territories with predominantly German population. However, this Law was not enacted on the territory of Slovakia¹³³.

The Governmental Regulation of the Czechoslovak Republic no. 495 of 26 August 1919 (herein: published on 2 September 1919 – Ch. S.'s explicitation) introduced taking an oath of office by teachers of public and town schools. The provision determined the text (§ 1) and the procedure of taking an oath (§ 2)¹³⁴. Numerous teachers refused to do so. Thus, Law no. 103 of 12 February 1920 (herein: published on 25 February 1920 – Ch. S.'s explicitation) was passed obliging all the teachers of public and town schools, who had not taken an oath of office pursuant to the Governmental Regulation of the Czechoslovak Republic no. 495 of 26 August 1919 but still hold office, are to take a pledge of office over the course of one month (§ 1). The text of the pledge did not change significantly compared to the text of the oath. However, the Regulation mentions taking an oath of office (*služebni přísaha*), while the Law formulates it as taking a pledge of office (*služebni slib*). § 2 warns that the teachers who fail to take pledge of office within the specified time will lose their incumbency, as well as the all the rights for compensation, pension, etc.¹³⁵ In his publication

---

¹³² Zákon ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1919). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1919. Částka XL*. pp. 263–264.

¹³³ Popély, Gy. A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945. (1998). *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 / szerk. : Filep T. G., Tóth L.* Budapest : ISTER Kiadó. pp. 6–7.

¹³⁴ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919, č. 495 Sb. z. a n., o služebni přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měštanských): *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1919). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1919. Částka CI*. pp. 699–700.

¹³⁵ Zákon ze dne 12. února 1920, č. 103 Sb. z. a n., o služebnim slibu učitelstva škol obecných a občanských: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1920). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1920. Částka XIX*. p. 173.

“Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси / Schooling and instruction in Carpathian Ruthenia” (Uzhhorod, 1936) the head of the District of the Ministry of Schooling and Public Education in Uzhhorod V. Klima (herein: incumbency period: 1934–1936 – Ch. S.’s explicitation) recalls these events: “...изъ числа тогдашняго учительства на территории Подкарпатской Руси (674) только 379 учителей выполнили служебную присягу. Остальные отказались отъ службы и либо переселились въ Мадьярію либо остались здѣсь, выжидая, какъ разовьется ситуація /... out of all the 674 teachers in Carpathian Ruthenia only 379 people took an oath of office.” Others resigned or moved to Hungary or stayed here waiting for the situation to develop”¹³⁶.

Archive sources testify to the insufficient number of teachers in the region. Thus, the submission letter of the head of the school district to the President of the autonomous Directory of Carpathian Ruthenia informs, “Въ виду недостатка учителей треба допустити священниковъ учити въ народныхъ школахъ по всѣмъ предметамъ гдѣ учителя нѣтъ. Треба жебы эти священники учили дѣтей въ духѣ народнамъ – русинскомъ. За учительску працю будутъ доставати зачаткову основну платню народнаго учителя безъ добавокъ, окремъ свойй платни священнической /Taking into account the lack of teachers, priests ought to be allowed to teach in public schools all the subjects that have no teacher. These priests have to teach children in the public – Ruthenian spirit. They will get entry level basic salary of a public-school teacher without bonuses for their teaching in addition to their salary of a priest”¹³⁷. Another submission letter of the head of the school district to the President of the autonomous Directory of Carpathian Ruthenia asks five-month courses to be introduced for

---

¹³⁶ Клима В. Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси. (1936). *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936* / Настоящий сборникъ редактировалъ комитетъ подъ предсѣдательствомъ д-ра Эдмунда С. Бачинскаго. Ужгородъ. р. 102.

¹³⁷ Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Листування з головнокомандуючим військовими силами Підкарпатської Русі генералом Еннок про допуск попів до викладання всіх предметів в школі і про порядок оплати за викладання Закону Божого. ДАЗО (Держ. архів Закарпатської області). Ф. 28. Оп. 1. Спр. 22. folio 1.

the Czech intelligentsia¹³⁸. One of the ways to overcome the issue of providing the region's educational institutions with pedagogical staff was the government's resolution on nostrification of diplomas. Hence the Schooling Department of the Civil Administration of Carpathian Ruthenia in Uzhhorod issued a Decree "On nostrification of teachers' diplomas no. 4416 of 29 March 1921"¹³⁹.

Passing Law no. 292 "On the regulation of education management issues" on 9 April 1920 that regulated the system of education management in the country by increasing the role of the Ministry of Schooling and Public Education (§ 1) was a significant step to regulate management issues in the sphere of education. The law confirmed direct subordination to the Ministry of Schooling and Public Education of higher, secondary, vocational educational institutions, as well as public schools of national minorities, especially those that were opened after adopting Law no. 189 of 3 April 1919 (§ 2). § 38 specified that partial or complete coming into force of this Law in Slovakia would be determined separately, while § 39 prescribed that education management in Carpathian Ruthenia would be regulated by other statutory enactments¹⁴⁰.

On 13 July 1922 Law no. 226 "On the introduction of amendments to laws on public and town schools (the Little Law on Schooling)" was passed introducing amendments to the laws on education of the time (herein: Austrian, Hungarian – Ch. S.'s explicitation). The main aim of passing this Law was unification of the school system in the historical Czech Republic and Slovakia. § 20 specified that the Law would not be valid on the territory of Carpathian Ruthenia. The document determined the list of obligatory subjects for public (§ 1)

---

¹³⁸ Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Переписка з Міністерством освіти і Ужгородською вчительською семінарією про організацію при ній вчительських кадрів 1919–1920 рр. ДАЗО (Держ. архів Закарпатської області). Ф. 28. Оп. 2. Спр. 53. folio 1.

¹³⁹ О нострификаціях учительских дипломов: Розпорядження школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Русі з дня 29. марта 1921, ч. 4416. (1922). *Урядовый Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Русі* / редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы. *Рочник II. Число 1.* р. 3.

¹⁴⁰ Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., jímž se upravuje správa školství: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1920). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1920. Částka LIV.* pp. 624–628.

and town (§ 2) schools. Optional subjects included the Czechoslovak language for educational institutions with a different language of instruction. The Law prescribed that pursuant to the Decree of the Ministry of Schooling and Public Education the Czechoslovak language can be a core course for any educational establishment. “The Little Law on Schooling” provided for an obligatory eight-year studies. However, on the territory of Slovakia this regulation was enforced in 1927–1928 for its realization required the settlement of the issue of providing schools with pedagogical staff (§ 12). The Law made provision for stepping up penalty measures for parents whose children did not attend school systematically (§ 14), as well as enabled parents to exempt their children from studying religion on condition the parents wrote an application (§ 3)¹⁴¹. A. Voloshyn in his work “Вступ до організаціѣ народного школьництва в республицѣ Чехословацкой / Introduction to the organization of public schooling in the Czechoslovak Republic” (Uzhhorod, 1932) mentions the introduction of this innovation. “Так зв. малый шк. закон (226/1922) позволяе, щобы родичѣ могли жадати звольнене дѣтины од науки религиѣ, завданем просьбы перед записами. Але до Подкарп. Руси той закон не относится / The so-called Little Law on Schooling (226/1922) gives parents the right to petition for exemption of the child from studying religion at the educational institution. However, this law is not valid in Carpathian Ruthenia”¹⁴².

On 24 June 1926 the Czechoslovak government passed Law no. 104 “On adjusting the salary and working conditions of public and town school teachers (the Law on Teachers)” in accordance with which only a person who had been serving ad interim for three years (Czech: čekatelská doba – waiting period – Ch. S.’s explicitation) could apply for a full-time job of a teacher (§ 2)¹⁴³. A. Voloshyn in his work

---

¹⁴¹ Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občianských (Malý školský zákon): *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1922). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1922. Částka 80*. pp. 1003–1007.

¹⁴² Волошин А. (1932). Вступ до організаціѣ народного школьництва в республицѣ Чехословацкой. Ужгород : Типографія «Школьная помощь». р. 14.

¹⁴³ Zákon ze dne 24. června 1926, č. 104 Sb. z. a n., o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a obečanských škol (Učitel'ský zákon): *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1926). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1926. Částka 52*. pp. 479–490.

“Вступ до організаціѣ народного школьництва в республицѣ Чехословацкой / Introduction to the organization of public schooling in the Czechoslovak Republic” (Uzhhorod, 1932) elucidated the essence of this Law¹⁴⁴. Implementation of the Law (article II) stipulated for the execution of the Governmental Decree of the Czechoslovak Republic no. 162 of 14 September 1928 “On relationships between public and town school teachers (Service pragmatics of public-school teachers) that referred to public and town school teachers of the Czech Republic, Moravia, Silesia, as well as teachers of special state educational institutions for the deaf and dumb or for the blind, educators of state boarding schools”¹⁴⁵.

Part VII of the Law – “Transitional provisions” – referred to the education in Slovakia and Carpathian Ruthenia, viz.:

- assessment boards (§§ 153–157),
- disciplinary committees (§§ 158–161),
- transitional provisions to § 149 and § 150 (§ 162)¹⁴⁶.

The analysis of the content of educational and statutory documents leads us to the conclusion that the government of the Czechoslovak Republic passed legislative enactments aimed at overcoming the discrepancies between different regions of the country (herein: the Czech Republic, Moravia, Silesia, Slovakia, and Carpathian Ruthenia – Ch. S.’s explicitation) and their standardization. At the same time, economic, social, political, and cultural discrepancies between the republic’s lands complicated and impeded this process. First and foremost, it referred to the Transcarpathian region that was significantly lagging behind in its economic, cultural, and educational development. In our opinion this is the reason why the government delayed enacting statutory and regulatory documents on the territory of Carpathian Ruthenia. We have found proof in the funds of State Archive of Transcarpathian Region that it was only in 1938 that the government of the Czechoslovak Republic elaborated a bill on the enforcement of some

---

¹⁴⁴ Волошин А. (1932). Вступ до організаціѣ народного школьництва в республицѣ Чехословацкой. Ужгород : Типографія «Школьная помощь». p. 11.

¹⁴⁵ Vládní nařízení ze dne 14. září 1928, č. 162 Sb. z. a n., o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol (Služební pragmatika učitelstva národních škol): *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. (1928). Praha : Státní tiskárna. *Ročník 1928. Částka 54*. p. 999.

¹⁴⁶ Ibid., pp. 1023–1024.

laws on education in Carpathian Ruthenia¹⁴⁷. It made provision for the enforcement of the statutory and regulatory document known as “the Little Law on Schooling” (no. 226 of 13 July 1922) in Carpathian Ruthenia since the 1938–1939 academic year. Archive sources testify to the fact that this bill evoked dissatisfaction among some part of the population because it did not oblige to study religion at schools. In particular, “the Central Office of Protecting Faith” in Uzhhorod addressed “всей христианской публики Подк. Руси /the whole Christian community of Carpathian Ruthenia” with an appeal (of 5 August 1938) to express their protest against this bill: “наміреного против обов’язкового научаня религіи в школах и сей протест заслали путем парахіальних урядов до еписк. канцелларіи и до губернатора Подк. Руси. Так само просиме и інші культурні и політичні організації, чтобы своїми протестами причинилися до отстраненя сей небезпеки, грозячой всему христ. населеню Подк. Руси / that is directed against the compulsory study of religion at schools and send this protest via their parish administration to the bishop’s office and the governor of Carpathian Ruthenia. We appeal to other cultural and political organizations to join this protest movement to eliminate this danger to all the Christian population of Carpathian Ruthenia”¹⁴⁸.

Therefore, the cultural and educational development of the Czechoslovak Republic in the interwar period was characterized by: overcoming discrepancies (economic, cultural, educational, linguistic) between the regions of the newly-formed country, attempts to standardize the state legal regulation of the educational system; increased governmental influence on education, its democratization, partial restriction of the church’s influence; increase in the number of educational institutions; the issue of minorities’ education; modernization of the content of education related to the teachers’ proficiency enhancement¹⁴⁹.

---

¹⁴⁷ Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1938 р. Протест «Центральной канцелярии обороны веры» в Ужгороде против введения в жизнь законопроекта «Малый школьный закон» на Подкарпатской Руси. ДАЗО (Держ. архів Закарпатської області). Ф. 151. Оп. 18. Спр. 1295. folio 1–15.

¹⁴⁸ Ibid., p. 15.

¹⁴⁹ Човрій С. Ю. (2021). Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Мукачівський держ. ун-т, Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця. pp. 131–177.

The peculiarities of organizing the activity of primary (public) schools in the region while it was part of the Czechoslovak Republic included differentiation based on the type of maintenance and the language of instruction in the educational institution. According to the type of maintenance primary (public) schools were subdivided into: state (were maintained by the state), rural (were maintained by the rural communes), church-run (were maintained by the confessional communities), public (church-run schools that were maintained from the forestry or miners' treasury), private, religious (heders) (herein: heder – a Jewish religious school – Ch. S.'s explication). According to the language of instruction there were Ruthenian, Czechoslovak (with the Czech or Slovak language of instruction), Hungarian, German, Romanian, and Jewish schools¹⁵⁰.

Having analysed the statistical data of the State Archive of Transcarpathian Region^{151, 152}, as well as reference statistical publications on the development of education and schooling in Carpathian Ruthenia¹⁵³, we have come to the conclusion that starting with 1920s one could observe an increase in the number of educational establishments, classes, pupils, teachers, libraries, and, consequently, a lower number of the illiterate. School inspector J. Peshina (Czech: Pešina Josef) in his work “Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti / The state of education in Carpathian Ruthenia” (Prague, 1933)¹⁵⁴ conducted a detailed analysis of the results of educational reforms in the first decade of the region's forming part of the Czechoslovak Republic. In particular, as a

¹⁵⁰ Pešina, J. (1933). Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství. p. 5.

¹⁵¹ Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр. ДАЗО (Держ. архів Закарпатської області). Ф. 28. Оп. 1. Спр. 936. folio 15–35.

¹⁵² Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням Підкарпатської Русі до Чехословаччини. ДАЗО (Держ. архів Закарпатської області). Ф. 28. Оп. 1. Спр. 1382. folio 1–36.

¹⁵³ Stojan, F. (n. d.). Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938 : repesentační sborník. Prešov : ŠTEHR knihkupectvo. 292 p.

¹⁵⁴ Pešina, J. (1933). Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství. 51 p.

school inspector of the District of the Ministry of Schooling and Public Education in Uzhhorod he analysed the region's main achievements in the number of schools in the period under analysis (Table 1):

Table 1
The development of primary (public) schools (1920–1931)

Year	Schools	Forms	Pupils
1920	475	910	53 241
1921	530	1003	67 238
1922	517	980	61 802
1923	547	1027	59 713
1924	560	1031	54 180
1925	565	1002	55 251
1926	574	1023	55 036
1927	619	1139	60 614
1928	658	1268	71 834
1929	663	1445	81 792
1930	702	1772	96 997
1931	727	2182	112 484
Increase in 11 years	252	1272	59 243
in %	53.05	139.78	111.27

Source:¹⁵⁵.

J. Pešina distinguishes two tendencies in the development of primary (public) schools: first – 1921–1926 – a low number of children at schools (depopulation as a result of WWI), second – 1927–1931 – a sharp increase in the number of schools, forms and pupils. The school

¹⁵⁵ Pešina, J. (1933). Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství. p. 7.

inspector explained this increase as follows: “1. velkým populačním přírůstkem na Podkarpatské Rusi, neboť Podkarpatská Rus co do populačního přírůstku náleží k prvním zemím nejen v Evropě, nýbrž na celém světě vůbec, 2. usilovným zaškolováním dětí, které do školy dosud nechodily, 3. rozšiřováním školní docházky ze 6 na 8 školních let. / 1. by a sharp population growth in Carpathian Ruthenia as far as Carpathian Ruthenia is among the first in population growth both in Europe and the world in general; 2. increased school attendance among those children who had not attended school before; 3. prolongation of school attendance from 6 to 8 academic years”¹⁵⁶. We can see a total growth of 252 schools (53.05%) and 59 243 pupils (111.27%), i. e. a significant achievement in the sphere of primary education.

The following decade of the region’s being part of the Czechoslovak Republic was not characterized by such an extensive development of the network of primary (public) schools as it is seen in P. R. Magocsi’s table of the development of the network of primary (public) schools that he published in his work “Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848–1948 /The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus’, 1848–1948” (Uzhhorod, 1994) (Table 2):

Table 2
The development of primary (public) schools (1920–1939)

The language of instruction	Primary (public) schools		
	1920	1931	1938
Rusyn (herein: Ruthenian – Ch. S.’s explicitation)	321	425	463
Czech	22	158	188
Hungarian	83	101	117
Others	49	43	35
Total	475	727	803

Source:¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Pešina, J. (1933). Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství. p. 7.

¹⁵⁷ Марочій П.-Р. (1994). Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848–1948 / Авториз. переклад з англ. Ужгород : Полічка «Карпатського краю». p. 206.

The analysis of statistical data testifies to the fact that the state policy of the Czechoslovak Republic in the sphere of education was aimed at merging the region's population with the Czech nation for this period is characterized by the increased number of educational institutions with Czech (state) as the language of instruction¹⁵⁸. Researchers often call this process "czechization" of the region's education revealing its purposefulness and efficiency¹⁵⁹. Dissatisfaction of the region's population with this process can be observed in periodicals of the time. The process of "czechization" could be observed not only in the social, political, cultural, educational but also in the economic sphere of the region¹⁶⁰.

The major tasks of the School Department of the Civil Council of Carpathian Ruthenia included not only the expansion of the network of schools, improvement of the material status, provision of the teaching staff, settling the issue of pupils attending school but also approval of the curricula and syllabi that were taught in primary (public) schools. The term of studies at the daily primary (public) schools was six years. They were subdivided into three periods differing in the term of studies: the first period included the 1st school year, the second covered the 2nd and 3rd school years, while the third comprised the 4th, 5th, and 6th school years. When needed these periods could be combined if the study material allowed it¹⁶¹. Moreover, there were one-, two-, and multiform primary (public) schools. This depended on the number of teachers working at school, i.e. if there was one teacher at the school, it was one-form, two teachers – two-form, etc. School inspector J. Peshina (Czech: Pešina Josef) in his work "Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti /The state of education in Carpathian Ruthenia" (Prague, 1933) offers the following data on the number of types of primary (public) schools in Carpathian Ruthenia (1920–1931) (Table 3):

---

¹⁵⁸ Stojan, F. (n. d.). Reprezenační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938 : reprezenační sborník. Prešov : ŠTEHR knihkupectvo. 292 p.

¹⁵⁹ Нариси історії Закарпаття. (1995). Ред. кол. : І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп : історія. Ужгород : видавництво «Закарпаття». Т. 2 : (1918–1945). р. 355.

¹⁶⁰ Ibid., pp. 150–152.

¹⁶¹ Учебнѣ основы для руських школѣ Подкарпатскоѣ Руси : Розпорядження зѣ дня 16. марта 1921, ч. 3680. *Урядовый Вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьного оддѣла. (1920–21). Ужгород : Накладомъ школьного оддѣла цивильноѣ управы. *Рочникъ I (1920–21). Число 4.* р. 34.

Table 3
***The development of primary (public) schools
with reference to the number of forms (1920–1931)***

Year	One-form	Two-form	Three-form	Four-form	Five-form	Six-form	More	Total
1920	312	87	33	22	21	–	–	475
1921	346	123	27	22	12	–	–	530
1922	333	104	45	23	12	–	–	517
1923	345	118	45	25	14	–	–	547
1924	347	126	48	25	14	–	–	560
1925	349	125	53	22	15	1	–	565
1926	361	128	47	20	16	2	–	574
1927	387	135	52	28	15	2	–	619
1928	394	151	61	28	19	5	–	658
1929	337	171	85	37	28	5	–	663
1930	294	204	79	69	46	10	–	702
1931	234	226	85	87	64	29	2	727

Source:¹⁶²

In 1920 the majority of primary (public) schools in the region were one-form (65.68%). Until 1928 one could observe the tendency to increase the number of one-form schools, then until 1931 they were decreased by 25% (234), while the number of two-form and multiform ones was increasing.

To standardize the curricula (Table 4) and the syllabi of the subjects taught in primary (public) schools, the School Department of the Civil Council of Carpathian Ruthenia approved “The teaching fundamentals for Rusyn (herein: Ruthenian – Ch. S.’s explicitation) schools in Carpathian Ruthenia” via its Decree no. 3680 of 16 March 1921¹⁶³.

¹⁶² Pešina, J. (1933). Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství, p. 13.

¹⁶³ Учебнѣ основы для руських школь Подкарпатскоѣ Руси : Розпорядженя зъ дня 16. марта 1921, ч. 3680. Урядовый Въстникъ школьного оддѣла

Table 4
Primary (public) schools' curriculum

School	One-form		
Period	1	2	3
School year	1	2–3	4–5–6
Disciplines	Week load		
Religion	2	2	2
The language of instruction	11	10	10
Native land studies	–	2	–
Geography	–	–	1
History	–	–	1
Environmental studies	–	–	1
Physics	–	–	1
Calculus with geometry	4	4	5(4)
Drawing	1	2	2
Writing	–	2	2
Singing	1	1	1
Gymnastics	–	2	2(1)
Female handicraft	–	–	4
Total hours:			
for boys	19	25	28
for girls	19	25	30

Source:¹⁶⁴.

The other numbers in the third period show the number of hours for girls. Thus, “Calculus with geometry” and “Gymnastics” provide one hour

---

цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси / редакцією школьного оддѣла. (1920–21). Ужгород : Накладомъ школьного оддѣла цивильноѣ управы. Рочникъ I (1920–21). Число 4. pp. 34–42.

¹⁶⁴ Ibid., p. 34.

less for girls than for boys in the third period. However, as it is seen in the table, the total week load for girls was greater by two hours than for boys due to the study of “Female handicraft”.

In the analysis of “The teaching fundamentals for Rusyn schools in Carpathian Ruthenia” we observed terms “half an hour” and “an hour” in the syllabi of some disciplines that influenced scheduling classes. Thus, in the course of scheduling classes the teacher had to take into account that half an hour was allotted in the first period to study calculus, drawing, and singing¹⁶⁵.

The School Department of the Civil Council of Carpathian Ruthenia issued a Decree no. 12477 of 26 August “On timetables”¹⁶⁶ that contained instructional guidelines on scheduling lessons. This decree obliged state and private schools to observe the requirements for the curriculum on the number of hours allotted for the study of each subject. “Розклади складаються сейчасъ початкомъ школьного рока въ двохъ екземплярахъ. Одинъ зашлеся школьному инспекторови для одобренья, а другій вивѣситься въ класъ, доки не заміниться зверненімъ потверженьимъ розкладом. /Timetables are made at the beginning of the academic year in duplicate, one copy is given to the school inspector for approval, another one is put up in class. After approval the latter is exchanged for the approved one”¹⁶⁷. Pursuant to the Decree the general rules of scheduling classes are as follows:

- the subjects (calculus, grammar) whose mastering needs more mental effort should be scheduled for the first lines (herein: teaching started at 8.00 a.m. CET – Ch. S.’s explicitation), and if there were classes both before and after midday, then in the morning;
- no more than an hour should be allotted to study one subject before or after midday;

---

¹⁶⁵ Учебнѣ основы для руськихъ школъ Подкарпатскоѣ Руси : Розпорядження зъ дня 16. марта 1921, ч. 3680. *Урядовый Вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьного оддѣла. (1920–21). Ужгород : Накладомъ школьного оддѣла цивильноѣ управы. *Рочникъ I (1920–21)*. Число 4. р. 34.

¹⁶⁶ О розкладахъ годинъ : Розпорядження зъ дня 26 августа 1921, ч. 12477. *Урядовый Вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьного оддѣла. (1920–21). Ужгород : Накладомъ школьного оддѣла цивильноѣ управы. *Рочникъ I (1920–21)*. Число 7. pp. 105–111.

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 105.

- in winter technical subjects (writing, drawing, female handicraft) ought to be scheduled for broad daylight;
- in case of studies both before and after midday, classes in the afternoon should start at 13.00 (herein: Central European Time – Ch. S.'s explicitation);
- especially in primary forms mental activity should be alternated with mechanical one;
- in the highest period drawing and female handicraft can be scheduled for two successive lines, while in the medium period drawing and singing can be scheduled for one hour instead of two half an hours;
- the duration of studying one subject in the first form should not exceed half an hour¹⁶⁸.

Therefore, having analysed the above-mentioned recommendations on scheduling classes, we can confirm that they correspond to the general didactic principles by taking into account the peculiarities of schoolchildren's developmental age, succession and consistency in learning. Having analysed the syllabi of the subjects specified in the curriculum we can see that the content of primary education provided for an all-round development of schoolchildren, facilitated the formation of their elementary knowledge in the fundamentals of sciences, the development of practical skills and abilities. The syllabi were drawn up taking into account the principles of consistency, systematic character, accessibility, were directed at completing the tasks of moral, spiritual, mental, ecological, economic, aesthetic, physical, and labour education¹⁶⁹.

After WWI and pursuant to the Treaty of Versailles empires collapsed and new independent countries were formed. The Transcarpathian region was annexed to the newly-formed Czechoslovak Republic according to the Treaty of Saint-Germain-en-Laye with Austria of 10 September 1919 at the Paris Peace Conference. In compliance

---

¹⁶⁸ О розкладах годинъ : Розпорядження зъ дня 26 августа 1921, ч. 12477. *Урядовый Вѣстникъ школьного отдѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакціею школьного оддѣла. (1920–21). Ужгород : Накладомъ школьного оддѣла цивильноѣ управы. *Рочникъ I (1920–21). Число 7.* р. 105.

¹⁶⁹ Учебнѣ основы для руськихъ школѣ Подкарпатскоѣ Руси : Розпорядження зъ дня 16. марта 1921, ч. 3680. *Урядовый Вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакціею школьного оддѣла. (1920–21). Ужгород : Накладомъ школьного оддѣла цивильноѣ управы. *Рочникъ I (1920–21). Число 4.* pp. 34–42.

with the Treaty Czechoslovakia was obliged to set the territory of the Ruthenians to the south of the Carpathians within the borders determined by the main allies with the broadest possible autonomy. The region's annexation of Czechoslovakia was confirmed by the Treaty of Trianon of 4 June 1920 in accordance with which Hungary recognized the independence of the Czechoslovak Republic, as well as annexation of the Ruthenians' autonomous territory to the south of the Carpathians. Pursuant to the international legislative acts and the Constitution of the Czechoslovak Republic (29 February 1920) Carpathian Ruthenia was an autonomy with the broadest level of self-government while maintaining the integrity of the Czechoslovak Republic. However, the government of Czechoslovakia did not enforce the guarantees of the victors pursuant to the Treaty of Saint-Germain-en-Laye concerning the Ruthenians in the region and soon after the legislative formalization of Carpathian Ruthenia's status it started to centralize the country. Czech officials formed the majority in institutions, the Czech language was set as the state one, thus evoking dissatisfaction of the local population. It was only in October 1938 after the Munich Agreement that the Parliament of the Czechoslovak Republic provided autonomy to Slovakia and Carpathian Ruthenia under the conditions of a political crisis.

Czechoslovakia's state policy in the sphere of education was aimed at overcoming discrepancies between different regions of the country, standardization, consistent consolidation of the ruling Czech nation. In the course of 1919–1920 the government of Czechoslovakia reorganized state administration in Carpathian Ruthenia. One of the first to be formed was the School Department (District) of the Civil Council of Carpathian Ruthenia that was renamed into the District of the Ministry of Schooling and Public Education in Uzhhorod.

Achievements in the sphere of education and schooling in the region included: increase in the number of schools, intensification of the state component in the process of forming educational institutions, involvement of all school age pupils in studying at school, broadening the rights of various nationalities for native language studies, improvement of the content of education, improved level of training pedagogues, etc. In the period when Carpathian Ruthenia formed part of the Czechoslovak Republic the number of primary (public) schools increased from 475 in 1920 to 803 in 1938, total growth constituted 328 schools (69.05%). At the same time there

was a sharp increase in the number of primary (public) schools with Czech as the language of instruction from 22 in 1920 to 188 in 1938, the total growth is 166 schools (754.54%) that testifies to hidden “czechization”. “Czechization” of the educational and other spheres of Carpathian Ruthenia was conducted purposefully. Despite the hidden tendencies for “czechization” of the region’s population, the changes in the political, social, economic, and cultural life in Carpathian Ruthenia brought about positive changes in education and schooling resulting in the increased number of schools; development of pedagogy; improved training of pedagogues.

РОЗДІЛ II

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

2.1. Розвиток критичного мислення на уроках математики в початковій школі на етапі засвоєння нових знань

Оксана Ліба

Питання розвитку критичного мислення є дуже актуальним сьогодні, оскільки світ змінюється, розвиваються новітні технології, які, у свою чергу, не можуть не відобразитися в освітньому процесі загальноосвітніх навчальних закладів. Сучасна освітня система повинна не тільки давати вміння адекватно сприймати інформацію, але і навчити отримувати її, оперувати нею, застосовувати її до конкретних життєвих ситуацій, інтерпретувати цю інформацію, аналізувати її. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти та Концепції Нової української школи особливе місце приділяється формуванню в учня 10 ключових компетентностей та 9 наскрізних умінь, серед яких уміння працювати в команді (співробітництво) та критично мислити.

Ідеї критичного мислення зародилися та набули розвитку у США майже півстоліття тому. У другій половині XX століття розпочала свою діяльність спеціалізована установа, яка об'єднала висококваліфікованих фахівців у сфері розвитку критичного мислення- Інститут критичного мислення. Фундатором цієї наукової освітньої установи є професор філософії Колумбійського університету М. Ліпман. Багато дослідників стверджують, що цілеспрямована робота з розвитку критичного мислення у ді-

тей молодшого шкільного віку повинна бути систематичною (О. Веселовська, Л. Фрідман, О. Столяр, О. Останіна та ін.). При цьому дослідження психологів (Л. Занков, В. Давидов, Д. Ельконін, П. Гальперін, А. Люблінська та ін.) дозволяють зробити висновок про те, що ефективність процесу розвитку критичного мислення дітей залежить від того, як організована спеціальна розвивальна робота.

У науковій літературі відсутнє одностайне розуміння поняття «критичне мислення».

Критичне мислення розглядається М. Ліпманом як навчання умінню розмірковувати, як здатність аналізувати точки зору учасників навчального процесу, висувати та захищати власну точку зору стосовно певної проблеми¹⁷⁰.

На думку Р. Пауля, критичне мислення – це організоване, раціональне, самоспрямоване мислення, яке вміло переслідує мету мислення в певній сфері знань або інтересів людини. Це мислення про мислення, коли людина розмірковує з метою вдосконалення свого мислення¹⁷¹.

Нам імпонує думка О. Тягло, що критичне мислення – це активність розуму, спрямованого на виявлення й виправлення своїх помилок, точність тверджень і обґрунтованість міркувань¹⁷².

Технологія розвитку критичного мислення – сукупність заходів, що базується на дослідженні проблемних ситуацій, заснованих на незалежному відборі, оцінці та вирішенні користі інформації для індивідуальних потреб та цілей.

Технологія є особистісно зорієнтованою та дозволяє вирішувати широкий спектр освітніх завдань: навчальних, виховних і розвиваючих. В умовах динамічно мінливого світу дуже важливо допомогти кожній людині отримати можливість включитися в міжкультурну взаємодію, сформувати базові навички людини відкритого інформаційного простору і навчитися ці навички застосовувати.

---

¹⁷⁰ Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. Вісник програм шкільних обмінів. 2006. № 27. С. 17–23..

¹⁷¹ Пауль Р. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive. A Rapidly Changing World. 3-rdedition revisited. Santa Rosa, CA, 1993. P. 97–98.

¹⁷² Тягло О. Критичне мислення – освітня інновація доби демократично орієнтованих трансформацій суспільства. Вісник програм шкільних обмінів. 2006. № 28. С. 7–10.

Мета розглядуваної освітньої технології (по ідеї її творців) – розвиток інтелектуальних вмінь учнів, потрібних не лише в навчанні, але і в звичайному житті (вміння працювати з інформацією, приймати зважені рішення, аналізувати різні сторони явищ і ін.)¹⁷³.

Далеко не всі вищесказані завдання можна реалізувати в традиційній системі уроку. Порівняння уроків з використанням традиційного та інноваційного підходів в освітньому процесі (з точки зору організації діяльності учнів) показує, що перший підхід вирішує, як правило, освітні завдання, дає дитині добре аргументовану, логічно вибудований матеріал, відповідний програмним вимогам з предмету, дає знання. При цьому проблема розвиваючого навчання часто залишається вторинною. До того ж традиційна система побудови освітнього процесу часто формує лише репродуктивне знання. Цінність таких знань є безсумнівною проте ціннішими є ті знання, які дитина поставивши собі за мету отримає сама, здобуде їх власною працею, ті знання, якими можна поділитися з іншими без побоювання бути незрозумілим.

Технологія розвитку критичного мислення, різноманітність її прийомів дозволяють врахувати цю особливість засвоєння інформації. Варіюючи запропоновані методи, вчитель може домогтися бажаної мети. Паралельно з цим в учня формуються навички самостійної роботи з інформацією.

Конструктивною основою цієї технології є базова модель трьох фаз навчального процесу. В одних посібниках називають ці три фази актуалізацією (передбаченням), побудовою (конструюванням) знання та консолідацією (Anticipation, Building Knowledge, and Consolidation) (в англійській мові перші літери цих слів створюють скорочення «АВС», тобто «алфавіт, основа основ»). У проекті «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» (Див.: www.rwct.net) застосовується модель навчання із трьох частин, фази якої називаються виклик, реалізація смислу та рефлексія (Evocation, Realization of Meaning, and Reflection). Ці терміни було введено Джінні Стіл і Куртом Мередітом (Jeannie Steele and Kurt Meredith, 1997). Раніше ця трьох-

---

¹⁷³ Матеріали проекту «Чтение и письмо для развития критического мышления». ИОО «Фонд Содействия», 1997.

фазна модель називалась актуалізація (передбачення), пошук інформації та рефлексія (Anticipation, Information Search, and Reflection) у праці (Estes and Vaughn, 1986), а багато вчителів у Каліфорнії називали її в, через і за (Into, Through, and Beyond). Нам імпонує: «Виклик- осмислення- рефлексія»:

Стадія «виклику» – пробудження наявних знань, інтересу до отримання нової інформації;

Стадія «осмислення» змісту – отримання нової інформації;

Стадія «рефлексії» – осмислення, народження нового знання.

Всі три стадії доцільно застосовувати поетапно, оскільки вони сприяють складному розумовому процесі. Розвиваючи критичне мислення учнів необхідно застосовувати методи і прийоми відповідно до стадій технології.

Пропонуємо таку класифікацію методів і прийомів розвитку критичного мислення рис. 1.

Рис.1. Методи і прийоми розвитку критичного мислення

Цілком погоджуємось із Дж. Дьюї¹⁷⁴, Д. Клустером¹⁷⁵ у тому, що критичне мислення починається з постановки запитань і з'ясування проблем, які потрібно розв'язати; фокусування на проблемах стимулює природну допитливість учнів і спонукає їх до критичного мислення. Така позиція дослідників дозволяє нам стверджувати, що обов'язковим елементом розвитку критичного мислення учнів є проблемне навчання

У сучасному розумінні, як підкреслює С. Скворцова¹⁷⁶, проблемне навчання – це організована викладачем активна навчальна діяльність суб'єкта з проблемно представленим навчальним змістом, що здійснюється через розв'язування теоретичних і практичних навчальних проблем.

Наведемо приклади застосування методичних прийомів критичного мислення на уроках математики в початкових класах.

Застосування на уроках математики у початкових класах методу «Фішбоун» (Fishbone (Рибна кістка)).

Цей метод дозволяє учням розбивати загальну проблемну тему на ланцюжок причин та аргументів. Застосування цього прийому допомагає учням осягнути важливість аргументів, а також багатогранність кожної проблеми, можливість її спричинення кількома факторами, до того ж пов'язаними. «Рибна кістка» – це дуже дієвий інструмент для застосування у соціальних, виховних темах. Алгоритм роботи такий:

- спільне обговорення проблемної теми (під керівництвом вчителя) завершується записом учнями її чіткого формулювання у полі «Проблема».
- після аналізу інформації з теми (на основі текстових, аудіо- та відеоматеріалів тощо) учні мають виділити низку причин та аргументів, які їх підтверджують.
- шляхом аналізу причин та аргументів учнями формулюється висновок, який записують у останній частині малюнку.

¹⁷⁴ Дьюї Дж. Демократия и образование / пер. с англ. Москва : Педагогика-Пресс, 2000. 384 с.

¹⁷⁵ Клустер Д. Что такое критическое мышление? Перемена: Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. 2001. № 4. С. 36-40.

¹⁷⁶ Скворцова С. О. Развитие критического мышления в учнів початкової школи на уроках математики. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 2 (53). С. 163–169.

Проілюструємо приклад застосування «Фішбоун» на уроці математики у 3 класі під час вивчення теми «Нумерація чисел в межах тисячі. Запис чисел в нумераційній таблиці» за підручником Н.П. Листопад¹⁷⁷. На етапі закріплення нових знань(стадія осмислення), учням пропонується об'єднатись у 3 групи та попрацювати над записом трицифрових чисел за розрядами різної складності. Кожна група виконує завдання та шляхом аналізу робить свої висновки по темі. На опрацювання дається до 5-7 хвилин.

Диференціація під час застосування методу критичного мислення «Fishbone (Рибна кістка)» на уроці математики у 3 класі під час вивчення теми «Нумерація чисел в межах тисячі. Запис чисел в нумераційній таблиці» може бути така:

І група (низька працездатність)

Проблема, що ставиться: запис трицифрових чисел за розрядами.

Об'єкти: 2 сот. 5 дес. 9 од.; 4 сот. 1 дес. 4 од.; 3 сот. 2 дес. 2 од.; 5 сот. 7 дес. 8 од.;

Числа: 259, 414, 322, 32, 578.

Висновок: трицифрові числа складаються з сотнів, десятків і одиниць.

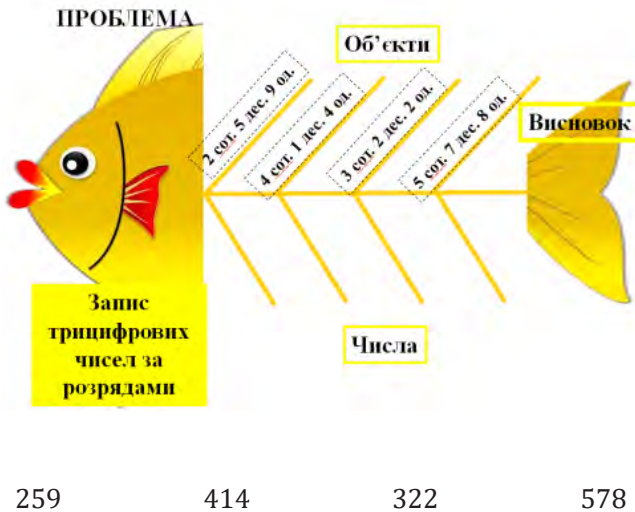
Трицифрові числа складаються із сотнів і десятків

¹⁷⁷ Листопад Н. П. Математика: підруч. для 3 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Ч.1 . Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. - 128 с. : іл.

Під час групової роботи, учні аналізують подані об'єкти та, виконуючи завдання, роблять висновок про наявність трьох розрядів у трицифрових чисел.

Заготівка для 1 групи:

Трицифрові числа складаються з сотень, десятків і одиниць. Під час презентації своєї роботи, учні демонструють заповнену рибну кістку та озвучують висновок до поданої проблеми.

II група (середня працездатність)

Проблема, що ставиться: запис трицифрових чисел у вигляді розрядних доданків виду $200+50+5$

Об'єкти: 228, 147, 488, 305.

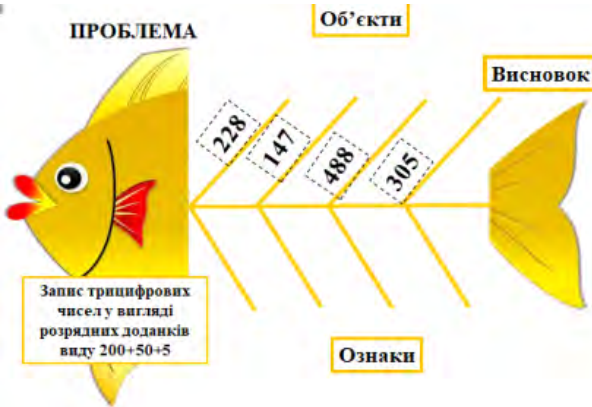
Ознаки: $200+20+8$, $100+40+7$, $100+7$; $400+80+8$, $300+0+5$.

Висновок: трицифрові числа можна записати у вигляді суми розрядних доданків. Якщо в числі одиниці певного розряду відсутні, то в записі числа пишемо 0 у цьому розряді.

Якщо в числі одиниці певного розряду відсутні, то в записі числами його не записуємо.

Заготівка для 2 групи:

$$200+80+8$$
$$400+80+8$$

$$100+40+7$$
$$300+0+5$$

Трицифрові числа можна розкласти на сотні, десятки та одиниці. Якщо в числі одиниці певного розряду відсутні, то в записі числа пишемо 0 у цьому розряді.

На етапі презентації своєї рибної кістки, учні озвучують висновок по даній проблемі.

Аргументацією даного висновку-виконання усних наведених власних завдань.

III група (висока працездатність)

Проблема, що ставиться: вказати, скільки десятків у трицифровому числі. Обґрунтувати власну позицію щодо кращого шляху розв'язку заданої проблеми.

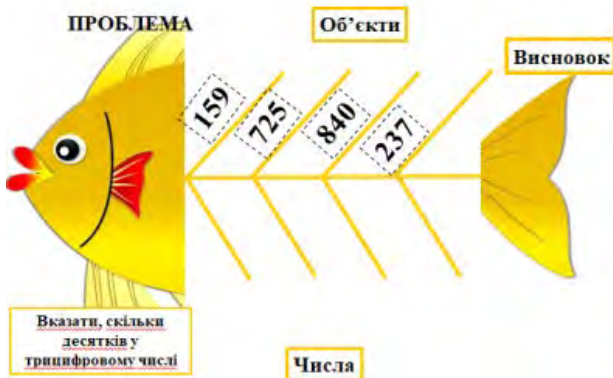
Об'єкти: 159, 725, 840, 237.

Числа: 15, 72, 19, 84, 23.

Висновок: щоб визначити, скільки в числі всього десятків, треба закрити в числі цифру одиниць і прочитати утворене число. Закрити число десятків і записати результат.

Заготівка для 3 групи:

15

75

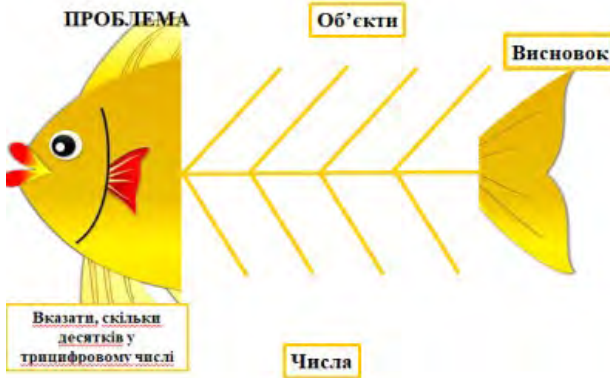
72

84

23

Щоб визначити, скільки в числі всього десятків, треба закрити в числі цифру одиниць і прочитати утворене число.

Після обґрунтування отриманих результатів, учні виготовляють власну рибну кістку та презентують її біля дошки.

Учням першої групи вчитель дає зразок розв'язування завдання. Наприклад: 4 сот., 7 дес., 1 од. = 471; 1 сот., 6 дес. 4од. = 164.

Учні другої групи починають свою роботу з аналізу поданих об'єктів. Аналізуючи кожен об'єкт, учням трапляється трицифрове число, у якому один із розрядів відсутній. Шляхом групового обговорення, дискусії, учні визначають, що в таких випадках в записі числа пишемо 0 у цьому розряді.

На етапі презентації своєї рибної кістки, учні озвучують висновок, аргументуючи його правильність, наведеними власними прикладами.

Учні третьої групи в ході групової роботи міркують так: 1 сотня- це 100 одиниць, 5 десятків- це 50 одиниць, та ще 9 одиниць, а разом – 159 одиниць. Отже, загальна кількість одиниць-159, а в розряді одиниць -9 одиниць . Тепер можна визначити скільки всього десятків у числі 159. 1 сотня – це 10 десятків, 50-5десятків, разом – $10 + 5 = 15$ десятків. Отже, загальна кількість десятків-15, а в розряді десятків-5 десятків. Проаналізувавши зга-

дану теорію, учні шукають легший шлях визначення кількості десятків. Як висновок, вони доводять – щоб визначити, скільки в числі всього десятків, треба закрити в числі цифру одиниць і прочитати утворене число. Тобто, учні працювали різними шляхами для розв’язання даної проблеми, але прийшли до висновку, який озвучили при захисті. Група презентує свою роботу, узагальнює отримані результати, формує висновок та ділиться індивідуально створеною рибною кісткою для того, щоб учні інших груп змогли її виконати.

Ефективний розвиток критичного мислення на уроці математики забезпечує використання такого методу, як «Кошик ідей». Мета методу-навчити аналізувати опорні знання, мотивувати учнів до пізнавальної діяльності, сприяти вдумливому читанню інформації. Прийом критичного мислення «Кошик ідей» цікавий тим, що охоплює відразу два види діяльності учнів: індивідуальний і груповий. Наведемо приклад застосування методу «Кошик ідей» на етапі засвоєння знань у 4кл. до теми «Прийоми додавання і віднімання в межах 1000» за підручником та навчальним зошитом Скворцової С.О., Онопрієнко О.В.¹⁷⁸

Алгоритм роботи з «Кошиком ідей», який реалізовується після оголошення теми і завдань уроку:

1.	Індивідуальна робота (до 2 хв.)	<p>Вчитель пропонує учням навести ідеї для усних випадків додавання двоцифрових чисел.</p> <p>Зразки відповідей учнів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Додавання числа до суми $56 + 30 = (50 + 6) + 30$ - Додавання суми до числа $34 + 15 = 34 + (10 + 5)$ - Додавання суми до суми $34 + 12 = (30 + 4) + (10 + 2)$ - Додавання різниці до числа $36 + 8 = 36 + (10 - 2)$ - Порозрядне додавання; - Додавання укрупненням розрядів; - Щоб від числа відняти суму двох чисел, достатньо послідовно відняти кожен доданок окремо <p>Всі ці ідеї складаються у кошик.</p>
----	---------------------------------	--

¹⁷⁸ Скворцова С. О., Онопрієнко О. В. Математика. 4 клас. Навч. зошит: у 3 ч. Ч. 3. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 88 с.

2.	Робота з кошиком ідей. (до 2 хв.)	Самостійно учням пропонується опрацювати прийоми додавання і віднімання в межах 1000, користуючись прикладами, які наведені у підручнику
----	-----------------------------------	--

1 Прокоментуй розв'язання Оксани. Які прийоми обчислення вона застосувала? Як можна міркувати інакше?

$260 + 470 = 300 + 430 = 730$
 $260 + 470 = 230 + 500 = 730$
 $260 + 470 = 600 + 130 = 730$
 $260 + 470 = 760 - 30 = 730$
 $260 + 470 = 26 \text{ д.} + 47 \text{ д.} = 730$

$540 - 280 = 300 - 40 = 260$
 $540 - 280 = 60 + 200 = 260$
 $540 - 280 = 200 + 60 = 260$
 $540 - 280 = 240 + 20 = 260$
 $540 - 280 = 54 \text{ д.} - 28 \text{ д.} = 260$

		Після самостійного опрацювання матеріалу, вчитель об'єднує учнів у групи та пропонує обговорити прийоми, які вони назвали, і які використані у підручнику. Завданням кожної групи є на практиці застосувати даний прийом (розв'язати вираз) та захистити свою ідеї біля дошки.
--	--	--

3.	Робота в парах або групах (до 3 хв.)	Аналогічно для випадків віднімання. Учні в групах обговорюють свої ідеї, щодо віднімання. Шляхом дискусії з'ясовують, у чому збіглися їх думки, а в чому виникли розбіжності. Обговорюючи завдання,
----	--------------------------------------	---

		<p>формують прийом віднімання, що стосуються даного прикладу, застосовують його на практиці та готуються до захисту свого прикладу.</p> <p>Під час захисту своєї роботи, група може на дошці записати власний приклад для того, щоб учасники інших груп на практиці засвоїли продемонстрований прийом на віднімання в межах 1000.</p>
--	--	---

На етапі консолідації можна використати «Кошик ідей» навпаки. У кошику вирази для обчислення, а групам потрібно вибрати вирази, обґрунтувати прийом обчислення і пояснити іншій групі- це уже методичний прийом «Ажурна пилка»: учні групи отримали завдання підготувати відповіді на кілька питань, і для цього вони розподілилися по експертних групах, проте в експертній групі їм пропонувалося підготувати тільки одне з питань, а після цього вони повинні були навчити цьому питанню учнів у своїй звичайній «домашній» групі. Потім вони вернулися у свої звичайні «домашні» групи й кожен керував навчанням групи за своєю частиною навчального матеріалу. Приклади завдань:

<p>Приклади поданих прийомів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • $630-280=?$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 200+80 \end{array}$ • $630-280=?$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 230+50 \end{array}$ • $630-280=?$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 30+600 \end{array}$ • $630-280=?$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 50+580 \end{array}$ • $630-280=?$ $500+130 \quad 200+80$ • $630-280=?$ 	<ul style="list-style-type: none"> • $630-280=430-80=350$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 200+80 \end{array}$ • $630-280=400-50=350$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 230+50 \end{array}$ • $630-280=320+30=350$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 30+600 \end{array}$ • $630-280=300+50=350$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 50+580 \end{array}$ • $630-280=500-200+130-80=300+50=350$ $\begin{array}{c} \swarrow \quad \searrow \\ 500+130 \quad 200+80 \end{array}$ • $630-280=63 \text{ д.} - 28 \text{ д.} = 35 \text{ д.} = 350$
---	---

Рис.1. Реалізація кошику ідей на етапі засвоєння нових знань до теми «Прийоми додавання і віднімання в межах 1000».

Таким чином, кожна група детально розібрала свій прийом на віднімання в межах 1000 та може закріплювати отримані знання, працюючи над завданнями із навчального зошита. На етапі рефлексії можна знову звернутися до «Кошику ідей», щоб підвести підсумок уроку.

Таблиця 2.
Графічне зображення методичного прийому «З-Х-Д» під час ознайомлення із розв'язуванням складених рівнянням» у 4 класі

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
Розв'язати рівняння – це означає знайти числове значення змінної, за якого рівняння перетворюється на істинну числову рівність. Отримане число є розв'язком рівняння, або коренем рівняння. Отримане число є розв'язком рівняння, або коренем рівняння.	Як розв'язати рівняння $9 \cdot x - 18 = 54$ Який алгоритм розв'язування таких рівняння?	Дане рівняння складене, в якому зменшуване виражене добутком $9 \cdot x$. Тому спочатку знаходити потрібно за правилом невідоме зменшуване. У новоутвореному рівнянні невідомий другий множник. Це рівняння уже просте, невідоме потрібно знаходити за правилом.

<p>Розв'язати рівняння – це означає знайти числове значення змінної, за якого рівняння перетворюється на істинну числову рівність.</p> <p>Отримане число є розв'язком рівняння, або коренем рівняння.</p> <p>Пам'ятка «Розв'язування рівнянь»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Читаю рівняння з назвами компонентів. 2. Визначаю, який компонент невідомий. 3. Згадую, як знайти невідомий компонент. 4. Виконую відповідну арифметичну дію. 5. Виконую перевірку: підставляю знайдене значення замість змінної та визначаю, чи буде при цьому рівність істинною. <p>Роблю висновок про те, чи правильно розв'язане рівняння.</p>	<p>Який алгоритм розв'язування таких рівняння?</p>	<p>Дане рівняння складе-не, в якому зменшуване виражене добутком $9 \cdot x$. Тому спочатку знаходити потрібно за правилом невідоме зменшуване. У новоутвореному рівнянні–невідомий другий множник. Це рівняння уже просте, невідоме потрібно знаходити за правилом.</p> <p>Пам'ятка «Розв'язування складених рівнянь»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Визнач останню дію. 2. Назви компоненти і результат дії. 3. Визнач невідоме. 4. Згадай правило, про знаходження невідомого, знайди невідомий компонент. (запиши це) Зведи дане рівняння до простого. 5. Розв'яжи просте рівняння. 6. Зроби перевірку: <ul style="list-style-type: none"> – підстановка; – зведення до рівності.
--	--	---

Таблиця 3.
Графічне зображення методичного прийому «З-Х-Д» під час розв'язуванням нерівностей у 4 класі

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
<p>Запис, у якому два числа або числові вирази з'єднані знаком «>» (більше) або «<» (менше), називається нерівністю.</p> <p>Нерівності є числові, наприклад, $8 < 18$ та нерівності із змінною: $x < 5$, $10 - x > 2$.</p>	<p>Розв'язування нерівності–способом порівняння двох виразів.</p> <p>Який алгоритм розв'язування нерівностей таким способом</p> <p>$107 - X < 29$.</p>	<p>Для розв'язання нерівності потрібно представити 29 у вигляді різниці (як у лівій частині), зі зменшуваним 107 та від'ємником 0.</p> <p>$29 = 107 - 78$; $107 - X < 107 - 78$</p> <p>Якщо перша різниця</p>

<p>Нерівності розв'язують способом підбору, способом зведення до рівності.</p>		<p>(107 і X) менша за другу то від'ємник x має бути більшим за від'ємник 78, бо із збільшенням від'ємника різниця зменшується. Отже, $x = 79, 80, \dots, 107$.</p> <p>Пам'ятка</p> <p>Запиши праву частину нерівності у вигляді виразу, (відносно виразу у лівій частині).</p> <p>Використай залежність між невідомим компонентом лівої частини і відповідним компонентом правої частини.</p> <p>Зроби висновок, запиши розв'язки.</p>
--	--	---

Кубування

Мета методу – класифікувати навчальний матеріал за таксономією Блума у 6 рівнів: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання.

Алгоритм методу

1. Використовується куб достатнього розміру, на гранях якого записані завдання, які учням потрібно виконати.

2. Учитель передає кубик учневі. На грані вказане завдання, яке повинен виконати учень.

Результат роботи – 6 зв'язних відповідей до 6 завдань кожної з граней куба (рис. 2.8).

Завдання:

1. Назвіть, опишіть предмет, явище. *(Який предмет, явище? Якими якостями володіє (колір, форма, розмір ...)?*) Найпростіше завдання, яке передбачає відтворення знань учнів, сприяє тренуванню пам'яті, а не розвитку критичного мислення.

2. Порівняйте *(На що схожий і на що не схожий?)*, уточніть, про що йдеться і як це пов'язано з тим, що ти вже знаєш. Це уточ-

нювальне завдання, яке допомагає побачити проблему в різних аспектах і сконцентрувати на них увагу.

3. Назвіть асоціацію (*З чим пов'язаний? Про що нагадує? Який образ викликає?*), наведіть приклади використання або проілюструйте застосування. Це завдання може містити у собі елемент припущення, вигадки, пошук нестандартних відповідей, застосування знань у нових умовах або конкретній життєвій ситуації.

4. Проаналізуйте (*Як зроблений, з чого складається?*), порівняйте предмет або явище з подібними, виділіть спільне та відмінне. Це завдання призначене для активізації розумової діяльності учнів, вчить їх аналізувати, виділяти факти, причини і наслідки, оцінювати значимість отриманих відомостей, акцентувати увагу на їх оцінці.

5. Застосуйте (*Що можна з ним робити? Як його можна використовувати?*), запропонуйте, як можна поєднати це з іншим, як можна поміняти щось і отримати нове: назву, якість, предмет та інше. Це творче завдання, яке вимагає від учнів уміння творчо застосовувати власні знання і досвід для вирішення конкретних ситуацій, мати безліч найрізноманітніших відповідей.

6. Оцініть: сформулюйте аргументи «за» і «проти», розкажіть, як ви до цього ставитесь. Це завдання, яке передбачає формулювання власних суджень учнів, прийняття рішень, визначення власної позиції у дискусійних питаннях

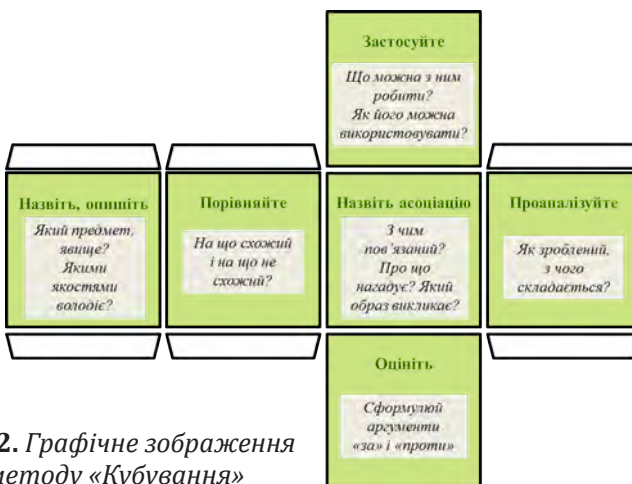
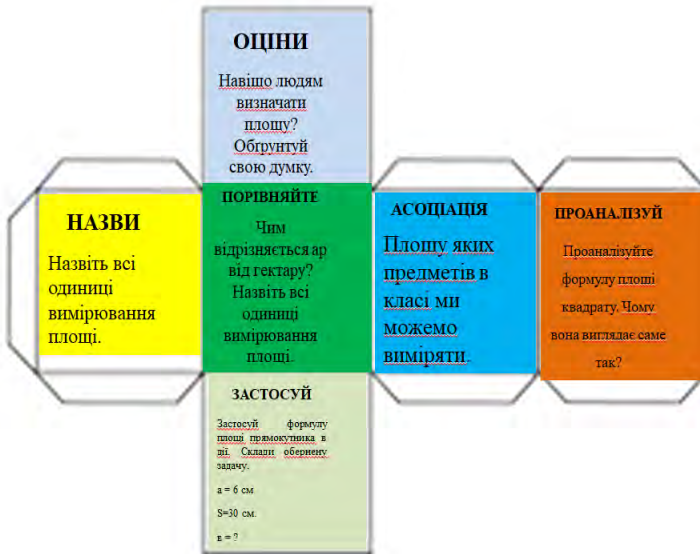

Рис. 2. Графічне зображення методу «Кубування»

Під час застосування кубування на уроці математики в 4 класі у процесі вивчення теми «Узагальнення про площу» за підручником «Математика» С. Скворцової, О. Онопрієнко¹⁷⁹ можна отримати такі відповіді учнів:

- 1) Назвіть всі одиниці вимірювання площі.
- 2) Порівняйте: чим відрізняється ар від гектару?
- 3) Назвіть асоціацію. Площу яких предметів в класі ми можемо виміряти.
- 4) Проаналізуйте формулу площі квадрату. Чому вона виглядає саме так?
- 5) Застосуй формулу площі прямокутника в дії. Склади обернену задачу.
 $a = 6 \text{ см}$; $S=30 \text{ см}^2$; $b = ?$
- 6) Оцініть: навіщо людям визначати площу? Обґрунтуй свою думку.

Рис. 3. Графічне зображення методу «Кубування» до теми «Узагальнення про площу» у 4 класі.

¹⁷⁹ Скворцова С. О., Онопрієнко О. В. Математика. 4 клас: підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. : у 2 ч. Ч. 1. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 144 с.

Таким чином, учні зможуть охопити всі раніше засвоєні поняття за даною тематикою. Завдання для цього методу складені на основі раніше опрацьованих тем (у підручнику з 79 – 82 сторінки).

Дані методи розвивають критичне мислення учнів, оскільки вони можуть працювати в групах чи індивідуально. Спілкуючись між собою, аналізуючи інформацію та узагальнюючи її, систематизуючи її в єдине ціле, даючи оцінку шляхом командної дискусії, учні розвивають навички, які є необхідними для розвитку наскрізних умінь, передбачених Концепцією Нової української школи та Державним стандартом початкової освіти. Підібраний диференційований підхід показав, що метод «Fishbone (Рибна кістка)» може включати в себе різнорівневі завдання для груп різної працездатності. А прийом «Кошик ідей» доводить нам свою ефективність на прикладі застосування практичних навичок обчислення під час віднімання чисел в межах тисячі. Таким чином, нами доведено, що обидва методи доцільно використовувати на етапі засвоєння нових знань для розвитку критичного мислення на уроках математики в початкових класах.

2.2. Практичний досвід використання LEGO-конструктору в освітній діяльності учнів НУШ

Маріанна Горват

Реформування загальної середньої освіти в Україні, зокрема запровадження Концепції «Нова українська школа» й Державного стандарту початкової освіти, вимагає суттєвих змін як самої педагогічної діяльності, її принципів, умов та засобів здійснення, так і змісту, форм та методів післядипломної освіти вчителів початкових класів. Основоположними вимогами до їх професійної діяльності та професійної компетентності визначено володіння сучасними технологіями та методами навчання, що є не лише надійними засобами розвитку академічних здібностей молодших школярів, їх ключових компетентностей, а й інструментами збереження та розвитку унікальності й обдарованості кожної дитини, цінності дитинства та радості пізнання, міцного здоров'я й добробуту, створення атмосфери довіри, взаємоповаги та підтримки, що зазначено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державно-

му стандарті початкової освіти (2018), Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 988-р від 14.12.2016 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. та інших нормативно-правових актах.

Серед таких новітніх технологій провідне місце посідають ігрові методи навчання в цілому та засобами LEGO зокрема, підготовка до реалізації яких на сьогодні стає пріоритетом вітчизняної післядипломної освіти вчителів початкової школи, що зазначено в Меморандумі про взаєморозуміння між МОН України та The LEGO Foundation (2016), Наказі МОН України № 223 від 05.03.2018.

У сучасній педагогічній науці висвітлено окремі аспекти проблеми підготовки вчителів початкових класів до реалізації ігрових методів навчання, а саме: особливості підготовки педагогів до здійснення професійної діяльності в умовах реформування освіти (Н. Бібік, Л. Коваль, О. Онопрієнко, О. Савченко, С. Сисоєва та ін.); сутність дитячої гри як унікального виду провідної діяльності людини (Л. Артемова, А. Богуш, Л. Виготський, Д. Ельконін, та ін.); зміст ігрових методів навчання та їх місце в освітньому процесі (А. Алексюк, І. Куліш, Г. Селевко, П. Щербань, та ін.).

Проблему підготовки вчителів початкової школи до організації ігрової діяльності дітей розглянуто в працях А. Богуш, Т. Васютіної, О. Макарової, М. Марко, С. Кондратюк, Н. Кудикіної, та ін.; зміст готовності вчителя до професійної діяльності в умовах запровадження Концепції «Нова українська школа» – В. Вітюк, Н. Ларіонової, Н. Мельник та ін..

Метою повної загальної середньої освіти визначено всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності¹⁸⁰. Для досягнення цієї мети у системі загальної середньої освіти, першим рівнем якої є початкова освіта, мають бути створені умови для формування ключових компетентностей учнів, серед яких є: вільне володіння державною мовою; здатність спілку-

---

¹⁸⁰ Закон України «Про освіту». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.08.2021).

ватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність тощо¹.

Спільними для всіх компетентностей, що зазначено у Законі України «Про освіту», є такі вміння як-то: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми¹. Саме ці вміння мають бути сформованими в учнів вітчизняної школи вже на рівні початкової освіти. А місією української початкової школи визначено різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві¹⁸¹. Найціннішим результатом початкової освіти в особистісному вимірі є здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя; учень/учениця, які вміють вчитися з різних джерел і критично оцінювати інформацію, відповідально ставитися до себе та інших людей, усвідомлювати себе громадянином/громадянкою України².

Згідно з Державним стандартом початкової освіти¹⁸², початкова освіта в Україні має ґрунтуватися на таких ціннісних орієнтирах, як:

---

¹⁸¹ Нова українська школа: порадник для вчителя. (2018) URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

¹⁸² Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 15.08.2020).

1) визнання унікальності та обдарованості кожної дитини, що забезпечується рівним доступом до освіти, заборонаю будь-яких форм дискримінації або відокремлення дітей на основі попереднього відбору;

2) цінність дитинства, що оберігається шляхом встановлення освітніх вимог, які відповідають віковим особливостям дитини, визнання прав дитини на навчання через діяльність, зокрема гру, обмеження обсягу домашніх завдань для збільшення часу на рухову активність і творчість дитини;

3) радість пізнання, що обумовлюється використанням в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності;

4) розвиток вільної особистості шляхом підтримки самостійності, незалежного мислення, оптимізму та впевненості в собі;

5) міцне здоров'я та добробут, яких можливо досягти шляхом формування здорового способу життя і створення умов для гармонійного фізичного та психоемоційного розвитку;

6) забезпечення безпеки у результаті створення атмосфери довіри і взаємоповаги, перетворення школи на безпечне місце, де запобігають насильству і цькуванню, надають необхідну підтримку;

7) утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо);

8) плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави;

9) формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу³.

Як зазначається у нормативних документах², головними викликами, які сьогодні стоять перед початковою школою і зумовили розроблення Концепції «Нова українська школа» та прийняття нового Державного стандарту з початкової освіти, є такі:

– існуючі значні відмінності між школами, які територіально, соціально і демографічно працюють у різних умовах, що утруднює реальний доступ учнів до здобуття якісної освіти;

- недостатньо розвинена мережа закладів дошкільної освіти, що унеможливорює обов'язкову передшкільну підготовку дітей старшого дошкільного віку;
- невідповідність умов навчання, особливо 6-річних першокласників (наповнення класів, режим навчання, вимоги до приміщення, харчування, матеріальна база тощо), психофізіологічним особливостям розвитку учнів;
- збільшення ризиків погіршення фізичного та психологічного здоров'я дітей, що вимагає перегляду режиму їхньої навчальної діяльності, розвантаження і переструктурування змісту навчальних предметів;
- збільшення кількості дітей, які потребують особливого і тривалого психолого-педагогічного супроводу, логопедичної, соціальної і медичної допомоги, до чого не має достатньої підготовленості вітчизняних шкіл;
- неконкурентність сільських шкіл порівняно з міськими, про що свідчать результати ЗНО;
- гостра потреба у зміні навчального забезпечення, передусім – навчальних підручників, що мають відповідати інноваційним методам упровадження початкової освіти².

Отже, здійснений аналіз нормативно-правових засад функціонування сучасної української початкової школи дає підстави стверджувати, що вони вимагають суттєвої зміни не тільки освітнього середовища, але і самої педагогічної діяльності, принципів, механізмів її здійснення.

Лего технологія – це сукупність прийомів і способів конструювання, спрямованих на реалізацію конкретної освітньої мети через систему ретельно продуманих завдань, з різноманітних конструкторів Лего. Вона об'єднує елементи гри і експериментування¹⁸³.

Застосування Лего – цеглинок дає позитивні результати при засвоєнні навчального матеріалу, сприяє освоєнню способів вирішення проблем творчого і пошукового характеру. Цеглинки Лего є наочно – образними моделями тих інтелектуальних операцій, які учні проводять в ході навчальної діяльності.

---

¹⁸³ Шість цеглинок у освітньому просторі школи. Методичний посібник. (2018). Упорядник О. Рома THE LEGO FOUNDATION, 32 с.

Лего-концепція в умовах освітнього середовища НУШ зорієнтована на задоволення інтересів кожної дитини. Проходячи педагогічну практику у першому класі ЗОШ, де кожен учень забезпечений конструктором Лего-дупло та одним боксом на клас Лего – систем, ми визначили практичну цінність Лего-конструкторів у початковій освіті, можливості їх використання у груповій і індивідуальній діяльності.

Ми виокремили три напрямки використання Лего-конструкторів у початковій школі: розвиток технічних навичок, мовленнєвий розвиток, корекційна діяльність.

Відповідно до нормативних документів перед початковою школою стоять завдання: створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення інтересів дитини, з урахуванням його індивідуальних потреб; забезпечення доступності та варіативності освітніх послуг; розширення змісту освіти з урахуванням індивідуальних особливостей вихованців, запитів і інтересів усіх учасників педагогічної взаємодії, в першу чергу, дітей та їх батьків, як основи для підвищення якості початкової освіти.

Реалізація Концепції НУШ передбачає пошук сучасних практик організації освітньої діяльності¹⁸⁴.

Перспективність застосування продукції Лего обумовлюється її високими освітніми можливостями: багатофункціональністю, технічними та естетичними характеристиками, використанням в різних ігрових та навчальних ситуаціях.

Лего-конструювання це вид моделювання творчо-продуктивної діяльності. З його допомогою важкі навчальні завдання можна вирішити за допомогою захоплюючої творчої гри, в якій не буде тих, хто програв і кожна дитина може з нею впоратися. Практична цінність Лего-конструкторів виражається в умінні дітей працювати в парі; оволодінні Лего-термінологією; бажання відкривати нове в світі науки і техніки; нестандартності і неоднозначності у вирішенні поставлених завдань; бажання дітей допомогти один одному у розвитку комунікативних умінь; виявленні дітей з конструкторськими здібностями; здатність логічно мислити.

---

¹⁸⁴ Концепція «Нова українська школа» Інформаційний збірник МОН України. (2016.) Режим доступу до ресурсу: <http://mon.gov.ua>.

Лего-конструктори у початковій школі використовуються як в спільній діяльності дорослого і дітей, так і у самостійній діяльності дітей не тільки в рамках безперервної безпосередньої освітньої діяльності, а й при проведенні дозвілля, свят, в проєктній діяльності. Основою освітньої діяльності є гра як провідний вид дитячої діяльності.

Роботу з використання Лего-конструкторів у початковій школі можна умовно розділити на три напрямки: розвиток технічних навичок, мовленнєвий розвиток, корекційна діяльність.

Перший напрямок – розвиток технічних навичок, засвоєння наукових понять. Працюючи з даним конструктором, ми відзначили якість деталей, міцність кріплення, але найголовніше, з якою легкістю, використовуючи методичні рекомендації LEGO-Education, можна навчити дітей науковим поняттям. Ми під час проходження практики освоїли техніку роботи з Лего-конструкторами «Перші конструкції» і «Перші механізми» з дітьми 6-7 років. Використання Лего-конструкторів відповідно до методичних рекомендацій дозволяє розширити зміст освіти з урахуванням індивідуальних особливостей вихованців, запитів і інтересів усіх учасників освітнього процесу, створити освітнє середовище, орієнтоване на задоволення інтересів дитини і підвищити якість початкової освіти.

Розвиваючи другий напрямок мовленнєвий розвиток, ми використовували методичні рекомендації та конструктори Лего-Дупло. Використання даних конструкторів в освітньому середовищі класу найбільше відповідає принципу індивідуалізації. Дитина придумує і розповідає історії цікаві, важливі для нього, обговорює події з життя суспільства, фільми, книги, телебачення. Ми поєднали техніку роботи на трьох платформах (справжнє, минуле, майбутнє) і класичну методику навчання першокласників розповідати. Конструктори Лего це освітнє рішення, що спирається на інноваційний підхід до навчання цілого набору важливих навичок. Розвиваються мовні навички: читання, письмо, мовлення.

Формуються комунікаційні навички: вміння будувати вербальні моделі, здатність ефективно сприймати і викладати інформацію.

Навички взаємодії: розвиток навичок командної роботи, пошуку і втілення спільних рішень.

Навички творчого і критичного мислення: вміння придумувати нові історії або аналізувати вже існуючі, вирішуючи певні завдання.

Формуються ІКТ компетенції: розвиток навичок роботи з ПК і цифрових методів обробки інформації.

Разом з дітьми ми навчилися не тільки будувати, розповідати історії, а й складати комікси, використовуючи спеціальне програмне забезпечення.

Основну мету ми поставили: розвиток зорової координації та просторового сприйняття на основі наочно-дієвого і наочно-образного мислення. Конструктор має великі, яскраві деталі, зрозумілі, чіткі схеми. Будівлі виходять міцні і реалістичні, дозволяють точно обстежити предмет, виділяти необхідні якості, позначати ці властивості словом.

Система роботи з використання Лего-конструкторів в освітньому середовищі сучасної початкової школи, в першу чергу змінила ставлення педагогів до конструювання, його значенню в психічному і особистісному розвитку дитини. Лего-конструювання моделює творчо-продуктивну діяльність. З його допомогою, можливо вчити дітей молодшого шкільного віку об'єднуватися в пари, мікро-групи, успішно розвивати їх творчі здібності, уяву, інтелектуальну активність, формувати комунікативні навички.

Дитині легше вчитися, засвоювати матеріал, коли йому вчитися цікаво. Такий пізнавальний інтерес формується різними способами на уроках і в позаурочній діяльності. Це і гра, і елементи цікавості, проблемні ситуації та інші способи. Одним з таких способів є використання на уроці конструктора ЛЕГО¹⁸⁵.

Державні освітні стандарти нового покоління вимагають застосування нових педагогічних технологій. Головною відмінністю прийнятих стандартів є орієнтація освіти на результат на основі системно – діяльнісного підходу. Діяльність це перша умова розвитку у школяра пізнавальних процесів. Тобто, щоб дитина розвивалася, необхідно його залучити в діяльність. Освітнє завдання полягає в створенні умов, які б спровокува-

---

¹⁸⁵ Комарова Л. Г. Будуємо з лего: Моделювання логічних відносин і об'єктів реального світу засобами конструктора LEGO (2018). К.: Лінка-Прес, 80 с.

ли дитячу дію. Такі умови легко реалізувати в освітньому середовищі LEGO. Навчання в грі, що допомагає дитині втілювати в життя свої ідеї, будувати і фантазувати. Дитина захоплено працює і бачить результат. А будь-який успіх спонукає бажання вчитися.

Лего-конструктор є чудовим дидактичним матеріалом для уроків математики.

1) При вивченні рахунку в межах 10
 2) Для завдань: розстав числа в порядку зростання
 3) Для розвитку пам'яті і уваги можна використовувати завдання: склади малюнок за зразком

4) Для розвитку просторового орієнтування, для знайомства з цифрами можна використовувати таке завдання:

- Учні, покладіть перед собою плато вертикально. Слухаємо команди.
- В лівий верхній кут по горизонталі покладіть 4 цеглинки.
- До четвертої цеглинки праворуч приєднаєте ще дві цеглинки
- Від останньої цеглинки, яку ви тільки що приєднали, покладіть 3 цеглинки вгору і 3 цеглинки вниз.
- Що ви отримали?
- Цифру 4

5) При проведенні усного рахунку зручно використовувати кольорову гаму лего-цеглинок. На дошці записаний ряд чисел, які є відповідями математичних виразів. Над кожним з чисел прикріплена картка з певним кольором.

Учням пропонуються вирази. Вони виконують усні обчислення і викладають на плато відповідь цеглинками лего заданого кольору.

Наприклад, якщо в обчисленнях вийшла відповідь 5 – діти викладають на плато синю цеглинку, якщо відповідь 6 – зелена цеглинка і т.д.

При вирішенні завдань лего – цеглинки допомагають зрозуміти умову завдань, тобто вони замінюють короткий запис в зошиті, вибрати правильну арифметичну дію, при обчисленні і для перевірки розв'язку.

Наприклад, діти читають задачу «На першій полиці стояло 6 книг, а на другій полиці на 3 книги менше. Скільки книг стояло на другій полиці? Скільки книг було всього в книжковій шафі?»

Після розбору завдання вчитель просить проілюструвати умову, або учні самі вже під час розбору викладають цеглинки відповідно до умови. На платі з'являється перший стовпчик цеглинок – кількість книг на першій полиці, потім виставляють поруч стільки ж, але прибирають 3 цеглинки, це допомагає їм вибрати арифметичну дію. Потім діти відповідають на друге питання завдання, поєднуючи стовпчики в один. Залишилося записати розв'язок і перевірити.

При знайомстві дітей з числами другого десятка. Дітям легко ілюструвати двозначне число – 1 десяток – це стовпчик з 10 цеглинок-густо стовпчик з декількох цеглинок, що показують кількість одиниць. Мені сподобалося використовувати конструктор при знайомстві дітей з числами другого десятка. Рахункові палички не дають такої наочної картини, читання двозначного числа як леги цеглинки. Дітям легко ілюструвати двозначне число – 1 десяток – це стовпчик з 10 цеглинок; стовпчик з декількох цеглинок, що показують кількість одиниць. Велику допомогу надають леги – цеглинки при порівнянні двозначних чисел, при вивченні різних обчислювальних прийомів додавання і віднімання. Наприклад, діти знайомляться з прийомом складання виду $36 + 4$. Тут перед учнями постала проблема – не вистачає цеглинок для ілюстрації доданків, адже в наборі тільки 30 цеглинок. Але вони самі швидко знайшли вихід – об'єднали свої сили з учнями за сусідньою партою – і знайшли алгоритм даного прийому складання. «Одиниці ми складаємо з одиницями, вийшов десяток. А десяток може «дружити» тільки з десятками, значить, додаємо 1 десяток до десятків.

В кінці уроку у нас проводиться хвилинка творчості, часто учні самі задають тему своїм роботам, оцінюють свою роботу і роботи товаришів, можуть працювати групами, а потім «працює сучасний безшумний пилосос», який в лічені хвилини приводить робоче місце в порядок.

На уроках математики ми змогли виявити, що використання Лего- конструктора надає наочності абстрактних понять, що полегшує засвоєння навчального матеріалу.

Маленькій дитині важко даються абстрактні поняття, в той же час маніпулювання тими чи іншими предметами допомагає прив'язати ці поняття до тактильного і рухового досвіду дитини.

Допомагає конструктор і при вивченні елементів геометрії в початковій школі (периметр, площа, властивість протилежних сторін прямокутника).

ЛЕГО-підтримку можна використовувати і на уроках навчання грамоти. Наприклад, при вивченні і закріпленні теми «Речення». Кількість слів у реченні можна схематично викладати за допомогою цеглинок лего. Можна визначати кількість голосних звуків в слові, кількість складів.

Кількість слів у реченні; можна схему речення викладати за допомогою цеглинок Лего. Наприклад, я прошу дітей скласти схему речення: «Маша і Віка пішли гуляти». Учні у себе на столах викладають цеглинки. Кожен цеглинка – це окреме слово

Можна визначати кількість голосних звуків в слові, кількість складів, складати звукові схеми, можна виділити 5 способів застосування Лего-конструктор на уроках навчання грамоти:

- Образ букв
- Побудуйте свою історію
- Закінчи мою розповідь
- Вгадай прислів'я
- Загадка – для розуму зарядка.

У наших уроках ми знайшли застосування методу «Образ букв» і «Побудуйте свою історію». Розглянемо кожен з них більш детально.

«Образ букв». Для побудови звукової моделі слова знадобляться наступні елементи: плато, червоні, сині та зелені лего-цеглинки.

Робота організовується індивідуально або в парах. На плато діти викладають кількість голосних звуків (складів) в слові, кількість слів у реченні, кількість пропозицій в тексті. Можна використовувати колірний сигнал і для позначення звуків: голосний звук позначається червоною цеглинкою, приголосний твердий – синім, приголосний м'який – зеленим, приголосний дзвінкий – маленьким жовтим, приголосний глухий – маленьким сірим.

«Побудуйте свою історію» Під час роботи у букварний період набори конструктора служать для ілюстрування сюжетів творів, оповідань, казок. Учні вибудовують декорації і моделюють героїв, створюючи таким чином невеликий

ЛЕГО-театр. Діти розподіляють ролі, озвучують героїв, автора.

Їм пропонується побудувати історію, що складається з трьох частин (початок, середина, кінець), можна обумовити сюжет історії.

На заняттях інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природгича ОГ) прошу учнів сконструювати тварин, рослини, будинки і різні інші об'єкти, в залежності від досліджуваної теми

Наведемо приклади Лего-прийомів, які доцільно використовувати на заняттях курсу «Я досліджую світ» (природнича ОГ).

Тема. Дикі і домашні тварини (1 клас) «Скріплялки». Даний прийом можна використовувати на підготовчому етапі заняття. Учні по команді вчителя повинні скріпити названі ним деталі за кольором, формою і кількістю. Наприклад, 3 цеглинки червоного кольору на 4 кнопки потрібно скріпити драбинкою; 4 бочки різного кольору – пірамідкою.

«Рольова гра». Кожному учню з однакової кількості деталей необхідно зібрати качечку. Потім, об'єднавшись в групи, заселити каченят у ставки, дати назви цим ставкам і скласти міні-розповідь про своїх героїв (їх характер, звички, ігри).

Тема. Я і моя сім'я (1 клас) «За одну хвилину». Використовуючи конструктор, учні складають розповіді про свою родину, спільний відпочинок, улюблені заняття, цікаві випадки з сімейного життя. Далі дітям пропонується організувати захист проекту таким чином, щоб вона займала не більше 1 хвилини (потрібно відредагувати свій текст, залишивши найважливіше, щоб не загубився сенс і логіка розповіді).

На різних уроках можна використовувати гру «Вірю – не вірю», «Так – ні»

Наприклад, задаються вираження:

$$3 + 5 = 8?$$

Казка «Рукавичка» – це авторська казка? Звук «а» голосний звук?

Павук – це представник комах?

Якщо учні вважають висловлювання істинним, то на плато в ряд викладають цеглинки. А якщо висловлювання вони вважають помилковим, то в ряду з'являється «віконце». Можна задати кольору. Наприклад, якщо «Так», то поставте червону цеглинку. Якщо немає – чорну.

Також цеглинки лего можна використовувати на початку уроку для перевірки в учнів їх настрою на початку і в кінці уроку. Наприклад, поставте на плато жовтий кубик, якщо у вас

сьогодні гарний настрій і ви готові вчитися і працювати. Білий кубик – якщо ви не визначилися і відчуваєте суперечливі почуття. Червоний цеглинка – якщо ви сьогодні в поганому настрої і не готові працювати. Аналогічний прийом можна використовувати в кінці уроку, а потім порівняти результати.

Таким чином, можна сказати, що використання конструктора лего на уроках у початковій школі є справжньою педагогічною знахідкою. Використання такого конструктора допомагає розвивати в учнів розумові та фізичні здібності: увагу, пам'ять, мову, дрібну моторику рук. Учні проявляють свої творчі здібності, фантазію, вчать взаємодіяти з однолітками, взаємодопомогати. При цьому у дитини не пропадає бажання вчитися, краще засвоюється матеріал.

2.3. Нові технології на уроках мовно-літературної освітньої галузі

Марія Лавренова

Освіта – один із найстаріших та найфундаментальніших соціальних інститутів. Протягом багатьох століть люди навчалися та розвивалися, сформувавши певну систему засвоєння знань. Ця система зростала і прогресувала, зайнявши основне місце у процесі соціалізації типового індивіда 21 століття. Нові технології не могли не торкнутися сфери освіти. 2020 рік став роком онлайн-освіти. Діти різного віку та багато дорослих були змушені вчитися та навчати у дистанційній формі. Це дозволило по-новому побачити проблеми доступності освіти, а також оцінити, наскільки масовий перехід у режим онлайн поєднується з існуючими нормами та уявленнями, що обмежують час використання гаджетів. Тепер недостатньо лише вдосконалити старі методи навчання, а вкрай необхідно вводити й активно застосовувати нові. Тобто сфера освіти потребує впровадження нових цифрових технологій.

Сучасні наукові розвідки свідчать, що проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи висвітлюється різноаспектно, а саме: різні види ІКТ та їх впровадження в освітній процес закладів освіти: застосування мультимедійних, комп'ютерних технологій Р. Гайдамаха, А. Голобородько, О. Данилова,

В. Люльчик, О. Манако, та ін., використання освітніх веб-технологій Т. Винарчук, А. Вітковська-Пелань, І. Захарова, М. Кадемія, М. Козяр, Н. Коломійчук, [A. Kruszewska](#), О. Кучай, С. Лабудько, [S. Nazaruk](#), Г. Стеценко, [K. Szewczyk](#), І. Худякова та ін., застосування соціальних сервісів, сайтів в освітньому процесі І. Блощинський, І. Вяхк, Д. Вяхк, Г. Гордійчук, Д. Таушан, І. Яремчук та ін.

Ще років 10 тому можна було б позаздрити такому різноманіттю гаджетів та цифрових ресурсів, які є сьогодні. Зручний функціонал, яскравий інтерфейс. Одним із напрямів цифрового розвитку на державному рівні визнано реформування освітньої галузі, зокрема в частині її цифровізації. Діти, що народилися в цифрову еру, стають більш мотивованими до навчання за умов, коли в освітньому процесі використовуються інноваційні, інтерактивні технології із залученням сучасних технічних засобів [5].

У наш час технології та освіта сплетені досить тісно, практично у кожного вчителя є свої улюблені гаджети та технологічні інструменти, які він використовує у своїй роботі, і які дозволяють йому зосередити увагу учнів під час цікавих, захоплюючих шкільних занять. Але як і все, що має відношення до технології, інструменти безперервно оновлюються, а старі стверджуються, розширюючи сферу застосування або просто додаючи нові функції, більш актуальні для сучасної освіти і затребувані найбільш технологічно підкованими вчителями [2].

Спочатку спробуємо розібратися в поняттях *девайс* та *гаджет*.

У цифрову епоху, в яку ми живемо, технічний пристрій, який може працювати сам по собі, називають *девайсом*.

Device (англ.) – пристрій, пристосування, прилад.

Gadget (англ.) – пристосування, дрібничка.

А *гаджет* це легкий електронний аксесуар, який є доповненням до основного пристрою.

Телевізор, комп'ютер, ноутбук, смартфон, планшет, ігрова приставка, смарт-годинник – *це девайси*.

Наушники, мишка, флешка, геймпад, фітнес-браслет, віртуальний шолом, селфі-палиця – *це гаджети*.

Однак у повсякденному житті часто ми називаємо гаджетами *будь-які мобільні пристрої*.

Погоджуємося з думкою учителів, методистів та науковців, що проводити перед екраном весь свій час – така ж непотрібна

крайність, як і повністю відмовитися від девайсів, позбавляючи себе можливості йти в ногу з часом.

Тому одним із головних завдань вчителя та батьків – навчити дитину користуватися ними правильно.

Може здатися, що девайси та гаджети існували завжди. Але порівняно з історією людства їм насправді не так багато років (Див. рис.1)

Як колись у казках героям допомагали чоботи-скороходи, шапка-невидимка, скатертина-самобранка та чарівний клубочок, так і сучасні пристрої покликані зробити наше життя легшим, приємнішим та комфортнішим.

Розглянемо, що цікавого та корисного можна робити за їх допомогою?

- Працювати та навчатися.
- Шукати та знаходити інформацію про все на світі.
- Спілкуватись – у тому числі збиратися великою компанією в Мережі, якщо важко всіх зібрати разом «наживо» або у період пандемії викликаной Covid 19.
- Бути на зв'язку з тими, хто дорогий, навіть якщо вони знаходяться на іншому краю планети.
- Тренувати мозок – розвивати пам'ять, увагу, швидкість реакції, математичні здібності, логіку.
- Організувати заходи.
- Фотографувати та обробляти фотографії, створюючи міні-шедеври.
- Знімати та монтувати класні відео.
- Створювати тексти та презентації.
- Здійснювати покупки та сплачувати рахунки.
- Прокладати цікаві маршрути.
- Робити складні обчислення.
- Сканувати та роздруковувати документи.
- Сканувати QR-коди.
- Створювати карти розуму.
- Складати списки справ.
- Створювати блоги та веб-сайти.
- Малювати.
- Ділитися своїми знаннями та вміннями.
- Стежити за своїм здоров'ям, розпорядком дня, харчуванням та фізичною активністю.

– Відпочивати та розважатися – дивитися фільми та мультфільми, грати в ігри, слухати музику, подорожувати іншими планетами і навіть вигаданими світами.

Крім тих зручностей, цікавості та користі, які дарують нам електронні пристрої, вони також можуть принести в наше життя багато негативу.

Рис.1. Вікові характеристики девайсів та гаджетів

Розглянемо мінуси, які вносять в наше життя гаджети.

1. *Малорухливість.* Від будь-якого екрана дуже складно відірватися, як діти так і дорослі, можуть «зависнути» над ним

надовго й у незручній позі. А тіло любить рух, йому подобається відчувати себе сильним та вільним. Коли сковуємо його, залишаємо поза увагою, воно почувається занедбаним, втрачає сили, починає не «слухатися» і хворіти.

2. *Гірше сприймається час.* Здається, тільки-но кинув(а) погляд на екран смартфона, щоб прочитати повідомлення, а отямився (прокинулася) через годину, так і не пройшовши складний рівень в улюбленій грі.

3. *Сварки з близькими.* Дорослі переживають, що, провівши півдня перед екраном, діти не встигнуть зробити багато всього іншого та потрібного. Сварки через гаджети можуть серйозно погіршити стосунки. Адже любов, підтримка та добра атмосфера в сім'ї – головна опора у житті.

4. *Постійно відволікаємось.* Часто спалахують на екрані смартфона онлайн-повідомлення та sms-повідомлення відволікають, і мозок не може зосередитись на справі, якою зайняті. Такий режим роботи для нього шкідливий, не кажучи вже про те, що через розсіяну увагу можна щось не врахувати або зробити помилку.

5. *Складніше орієнтуватися в реальності.* У віртуальному світі все більш просто, швидко та зрозуміло. У грі легко виправити помилку, можна повернутись на попередній рівень або переграти. А у житті не завжди можна щось швидко виправити, потрібно докладати більше зусиль. А вже повернутися в минуле і змінити його взагалі не можна. У грі ніхто по-справжньому не страждає від наших дій. А в житті поряд із нами живі люди, зі своїми особливостями, бажаннями та почуттями. І треба вчитися з ними спілкуватися, співпрацювати та миритися після сварок.

6. *Підміна живого спілкування віртуальним.* Замість теплих дружніх обіймів та душевних розмов все частіше бачимо літери в телефоні, смайлики, листівки та пости у соціал-мережах. Це дуже добре, коли нас із друзями поділяють кілометри та океани. Але коли ми навчаємось в одному класі, живемо в одному дворі або ходимо на один гурток, спілкування лише через телефон позбавляє нас можливості розуміти іншу людину, бачити її настрій та емоції, обговорювати потаємне, відчувати наш з ним унікальний зв'язок.

7. *Можна зустрітись з небезпекою, коли зовсім до цього не готові.* Особливо якщо є вільний, нічим не захищений вихід до Інтернету. Наш девайс можуть атакувати вірусні програми. Або зовсім випадково ми побачимо щось страшне чи шокуєче. Ніхто

з нас не застрахований від образливих коментарів у соцмережах. Ми можемо навіть стати жертвами шахраїв. Тому так важливо знати та дотримуватися не лише правил дорожнього руху, а й правил безпечного спілкування в Інтернеті.

8. *Можна стати дратівливими, знервованими та залежними.*

Вчитель має можливість і повинен використовувати у своїй професійній діяльності гаджети та низку інтернет-технологій, як-от: соціальні мережі, веб-сайти, персональні блоги та сайти, онлайн-матеріали, чати, електронну пошту, освітні сервіси, інтерактивні сервіси, мобільні додатки та освітні платформи тощо, які відкривають йому доступ до надання різноманітних освітніх послуг, навчальної інформації, дистанційних курсів, олімпіад та конкурсів, бібліотек, текстових сховищ, інтерактивних енциклопедій та словників, онлайн-перекладачів, віртуальних музеїв та виставок, державних інформаційних ресурсів, пошукових систем та каталогів, колективних енциклопедій, фото-, відео- та аудіохостингів, вільної енциклопедії – Вікіпедії, дистанційних олімпіад і конкурсів електронних видань та ін.

У ході дослідження, потребуємо представити список деяких цифрових освітніх інструментів, які мають «бути» у арсеналі кожного вчителя, чи то для особистого використання або ж у якості навчальних посібників у педагогічному процесі.

Існує багато *сервісів* за допомогою яких вчителі можуть завантажити свої презентації, документи, відео, робити скріншоти у вигляді зображень, відео, редагувати їх і обмінюватися результатами з учнями та колегами. І навіть більше, вони можуть скористатися матеріалами, які виклали інші користувачі сайту, зокрема це: SlideShare, Google Education, Popplet, Quizlet, Aviary, Jing.

Сервіси для створення віртуальних книжкових виставок для уроків читання: Banner Snack, Calameo, Dipity, Myebook, PhotoPeach, Photosnack, Popplet, Playcast, Empressr, ZooBurst, Prezi.

Сервіси для створення ментальних карт: Bubbl.us, Cacao, Coggle, Free Mind (програма), Freemind, iMindMap, Mapul, Mind42, MindMeister, MindNode, Mindomo, Mindomo Basic, WiseMapping, SpiderScribe, Xmind.

Сервіси для створення інтерактивних плакатів та віртуальних екскурсій: Thinglink, Mapwing, Clozr, ArcGIS Online.

Сервіси для створення віртуальних дошок: WikiWall, Popplet, Padlet, Pinterest, Evernote.

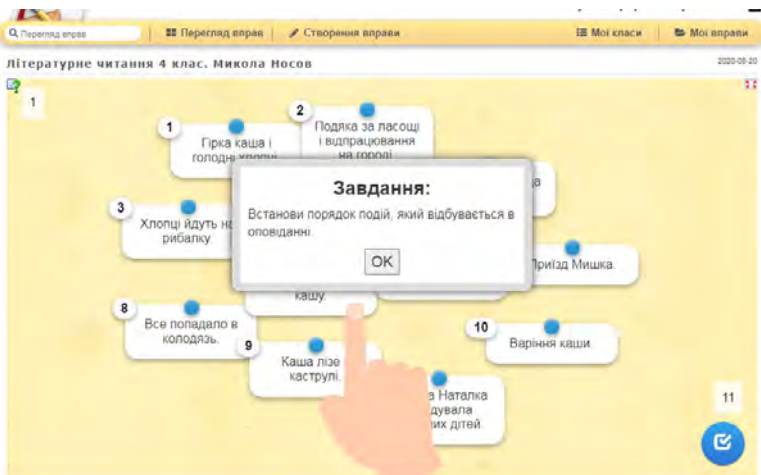
Сервіси для створення кросвордів: [Фабрика кроссвордів](#), [Childdevelop](#), [Cross.highcat](#), [Crosswordus](#).

Сервіси для створення інтерактивних завдань-тренажерів, мобільних опитувань, вікторин: [Kahoot](#), [Learning Apps](#), [mQlicker](#), [Quizalize](#), [Triventy](#), [Quizizz](#), [Vizia](#), [Wordle](#).

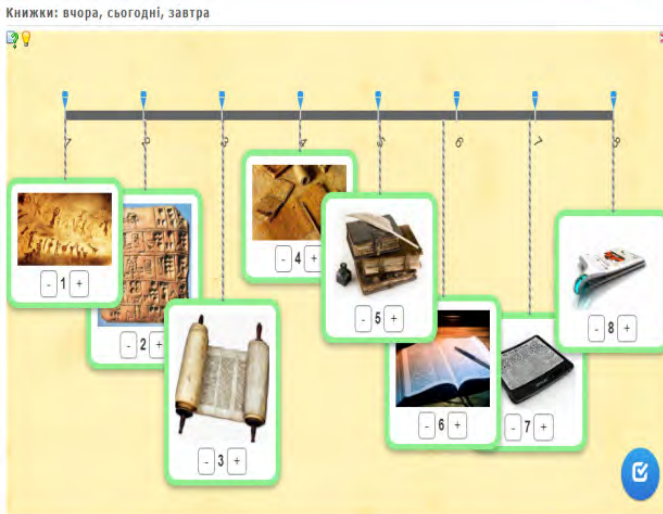
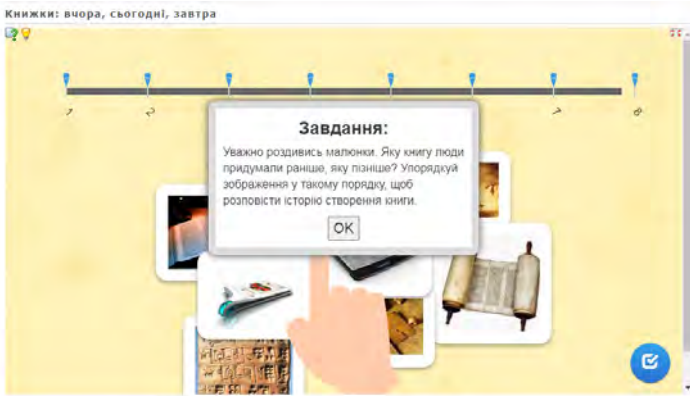
Сервіси для створення мультимедиа та відео (лекцій, відео фрагментів): [Movenote](#), [EduCanon](#), [EDpuzzle](#), [Wizer.Me](#), [Blabberize](#), [TED-Ed](#), [Videonot](#), [Vialogues](#), [UtellStory](#), [StoryMap JS](#), [Нарyak](#), [Moovly](#), [WireWax](#), [Glogster](#), [AudioBoo](#), [Mentor Mob](#), [Creaza](#), [YouTube](#), [Prezi](#).

Розглянемо на прикладі як вчителі початкових класів можуть використовувати гаджети та сервіс для створення інтерактивних завдань-тренажерів, мобільних опитувань, вікторин Learning Apps на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

На підсумковому етапі уроку літературного читання вчитель зазвичай ставить перед собою мету допомогти учням краще запам'ятати зміст твору, основні елементи сюжету та позасюжетні елементи (наприклад, портрет того чи іншого героя). Інтерактивні вправи дають змогу це зробити швидко, наочно, з великим ступенем самостійності й часто в ігровій формі[3]. Так, наприклад, щоб правильно виконати завдання розмістити в правильній послідовності події в оповіданні Миколи Носова «Мишкова каша» (тип вправи «Просте впорядкування»), учень повинен добре знати зміст, інакше він просто не впорається.

Таку ж функцію виконує вправа «Ланцюжок подій» (тип вправи «Розставити за порядком»). Учнім необхідно знати елементи сюжету, пригадати, у якій послідовності відбуваються події, і розмістити у правильній послідовності.

Для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема, для того щоб охопити весь необхідний матеріал і гли-

боко його вивчити, закріпити чи повторити (а не просто гратися з учнями) учитель повинен старанно планувати свою роботу. Насамперед необхідно дати завдання учням: прочитати, продумати, виконати самостійні завдання тощо, дібрати для уроку або заняття такі інтерактивні вправи, які б відповідали цілям уроку.

Не менш важливо під час самих інтерактивних вправ дати учням час подумати над завданням, щоб вони сприйняли його серйозно, а не механічно або «граючись» виконали його. Не варто також захоплюватись: на одному уроці можна використовувати одну (максимум – дві) інтерактивну вправу. Дуже важливим є також обговорення підсумків інтерактивної вправи, потрібно також акцентувати увагу й на іншому матеріалі теми, не охопленому інтерактивною вправою[3].

Дуже ефективною, на наш погляд, є вправи типу «Добери пару». Тип цієї вправи дає можливість учителю перевірити і знання тексту, і засвоєння теоретико-літературних понять, особливості літературного процесу, а учням проаналізувати якість своїх знань, систематизувати засвоєне, оцінити себе. Наприклад, вправа «Кому належить репліка?» дає змогу з'ясувати, чи прочитали учні текст у повному обсязі, чи скорочену версію.

Вправа 1

Інтерактивна вправа « Пригадай героїв казки Г. Х. Андерсена "Снігова королева"»

Завдання:
Вкажи автора слів

Лісові голуби

Вони не вб'ють тебе, навіть коли я розсерджуся на тебе.

Кай

Ворона

Лопландка

Фінка

Олень

Ті думаєш, що тебе так просто і пустять у палац? Аякже, таким маленьким дівчаткам, як ти, не дозволяють ходити

Ось моє рідне північне сльоза! Дивись, як світяться!

Цю троянду точили черевички Дивись! А ця зовсім кришталі! Ні, справді, це зовсім погані троянди

Давно вже я хотіла мати таку милу маленьку ляльку! Ото як ти, як ми миємо з тобою

Хочете ви літати на волі, або мати постійну посаду придворних ворон і все це, що залишає на кухні?

Вона підписала це найлуштіше сніжанок. Вони більша від усіх і ніколи не лишається ні вмілі, а відлітає в чорну хмару.

«Я не можу дати їй більше сили, аяк вона має тепер»

Бабуся

Принцеса

Снігова Королева

Я написала кілька слів на сухій риби-трисці, паперу в мене немає

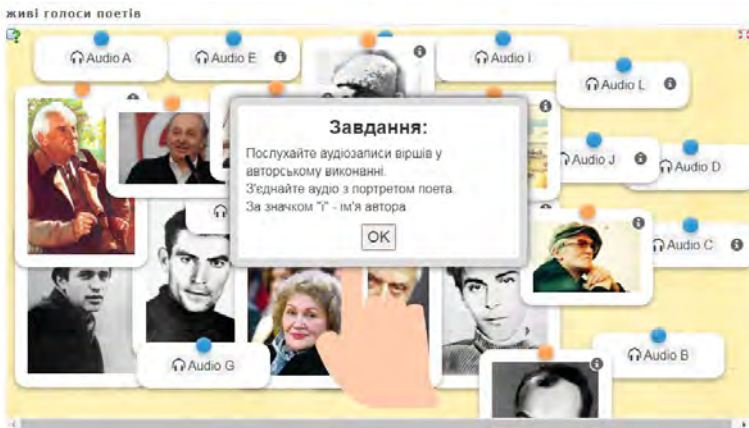
Ми бачили явельного Кая іла курка несли на спині його саночки. Він сидів у санках Снігової Королеви.

Мій наречений розповів мені про вас стільки хорошого!

Вправа 2

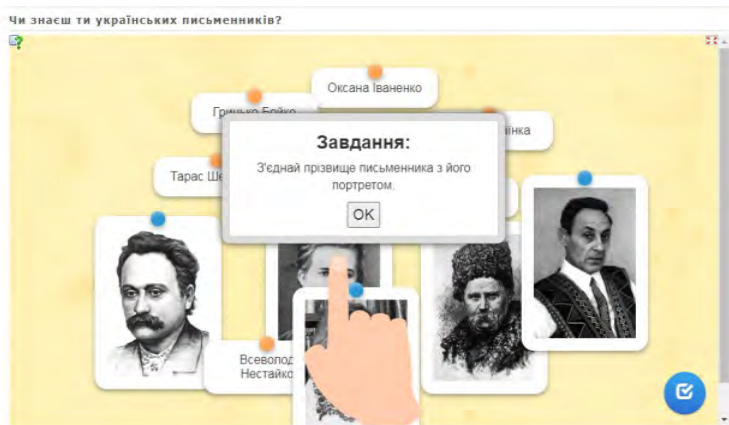
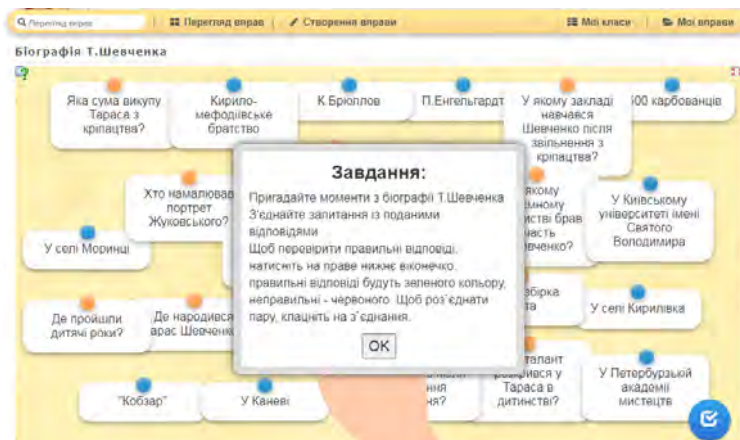
Вправа 3

Підсумовуючи вивчене на одному чи кількох уроках, готуючи учнів до підсумку вивченого за семестр, рік чи ДПА, неодноразово вчитель стикається з проблемою, як систематизувати набуті учнями знання. Вправи цього типу полегшать реалізацію цієї мети. Наприклад, якщо запропонувати учням встановити відповідність між назвою твору і родиною, про яку йдеться, то учні зможуть пригадати усі вивчені твори за порівняно короткий час[4].

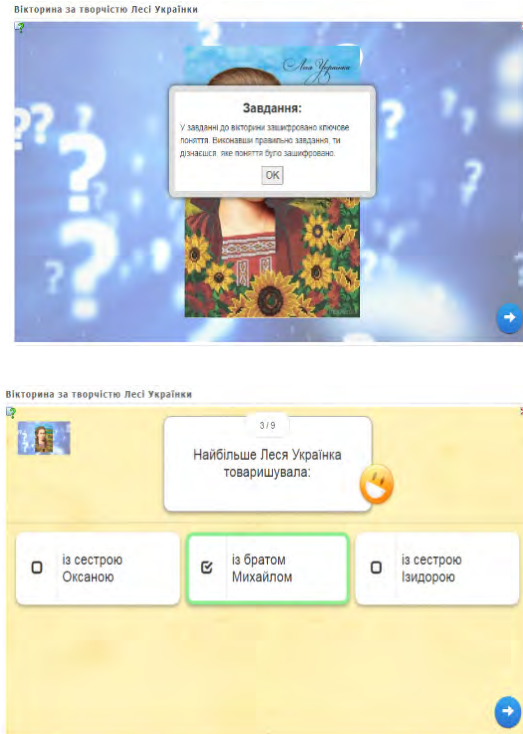

Місце того чи іншого твору в літературному процесі допоможуть з'ясувати вправи типу «Добери пару» або «Просте впорядкування».

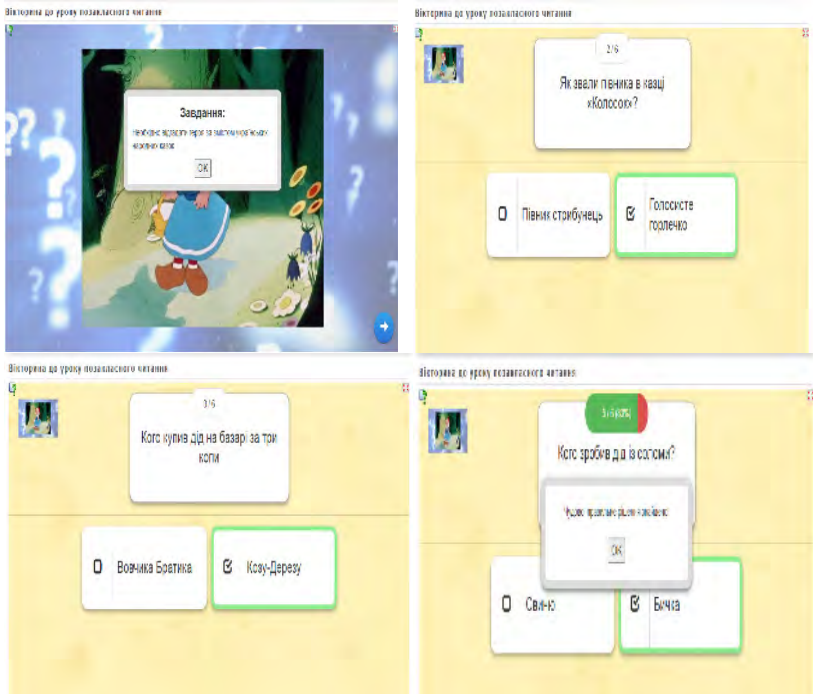
Відомо, що використання різноманітних інтелектуальних ігор та тестів на уроках літературного читання робить навчання цікавим, змістовним, спонукає учнів не лише до прочитання творів, а й до активної пізнавальної діяльності. Якість набутих знань можна перевірити не лише за допомогою різнорівневих

тестів на паперових носіях чи шляхом усного опитування, а й у цікавій ігровій формі, попередньо уклавши кросворд, пазл, вікторину тощо. Не просто організувати вікторину під час уроку. Звісно, це вимагає затрат часу: необхідно добре обміркувати і підготувати різноманітні завдання. Однак сервіс Learning Apps допоможе вчителю реалізувати задумане за порівняно незначний проміжок часу. Вікторина, розроблена за допомогою цього ресурсу, може мати одну й декілька правильних відповідей. Вчителю варто лише встановити зворотній зв'язок з учнем, аби він знав, чи його відповідь є правильною. Це може бути різного роду заохочення, похвала. Нижче подаємо фрагмент вікторини за творчістю Лесі Українки.

Рис. Фрагмент вікторини
до уроку позакласного читання

Рис. Фрагмент вікторини до уроку позакласного читання

Розгадування кросворду також часто вимагає від учня не лише вміння оперативно відтворити інформацію, а й гнучкого мислення, навички аналізувати і узагальнювати вивчене. Розробити кросворди за допомогою ресурсу LearningApps зручно і просто.

В умовах інтерактивного навчання вправи, розроблені за допомогою сервісу LearningApps, формуванню в учнів таких інтелектуальних умінь, як аналіз, порівняння, виокремлення головного, а також критичне мислення та здатність приймати оптимальні рішення. Важливим також є фактор швидкості сприйняття учнями змісту запропонованих завдань. Це досягається за рахунок високого рівня презентаційності.

Перевагами інтерактивного навчання з використанням цього сервісу є те, що процесом навчання охоплені всі учні класу. Вони вчаться працювати у команді, кожен має можливість висловлювати свою думку, за короткий час ми закріплюємо, узагальнюємо, систематизуємо чи повторюємо значний обсяг навчального матеріалу, формуємо (що не менш важливо) навички толерантного спілкування, учні навчаються обґрунтовувати свою думку та знаходити альтернативне вирішення проблеми.

Відтак, на підсумковому етапі уроку учням доцільно пропонувати інтерактивні вправи, розроблені за допомогою ресурсу LearningApps, адже це дає змогу перевірити якість засвоєного, узагальнити і систематизувати вивчене, розвивати вміння зіставляти та аналізувати засвоєне. Досвід показує, що, виконуючи вправи вищезгаданих типів, учні краще запам'ятовують матеріал, вміло його аналізують і застосовують, а ефективне навчання – це запорука успіху.

Таким чином, використання на уроках гаджетів та різноманітних дидактичних он-лайн-сервісів дозволяє реалізувати сучасні підходи до навчання. Використання цифрових інструментів в освітньому процесі дає безліч можливостей для покращення навчального процесу та поліпшення роботи вчителів; дозволяє економити час на проведенні оцінювання, додатково вмотивовувати учнів, спонукати до більш глибокого вивчення предмета, та, врешті-решт, перетворювати навчання та оцінювання на цікаву гру.

2.4. Методика вивчення графіки в системі мистецької освіти початкової школи

Ірина Майборода

Стратегічною метою сучасного освітнього процесу є всебічний розвиток людини як особистості, її талантів, інтелектуальних та творчих здібностей, формування цінностей і необхідних для самореалізації компетентностей, виховання громадян здатних до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на збагачення інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу. Серед навчальних предметів початкової школи чи не найвищий виховний та розвивальний потенціал має мистецтво із притаманним йому впливом на свідо-

мість і підсвідомість, на інтелектуальну та емоційну сфери та моральне виховання особистості. Метою мистецької освітньої галузі є формування культурної та інших компетентностей, цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті, поваги до національної та світової мистецької спадщини.¹⁸⁶

Мистецтво – особлива форма відображення дійсності, естетичний художній феномен, який передає красу навколишнього та внутрішнього світу людини через осмислення фундаментальних категорій «краса», «гармонія», «ритм», «пропорційність», «довершеність» та ін. Особливості опанування мистецтвом в школі пов'язані з його багатограним впливом на свідомість і підсвідомість людини, її емоційно-чуттєву сферу, мислення й потреби. Мистецтво сприяє художньо-естетичному розвитку людини та стимулює готовність особистості брати участь у різних формах культурного життя суспільства.

Таким чином, здійснюється виховання в учнів ціннісно-світоглядних орієнтацій у сфері мистецтва, розвиток комплексу ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей і способів художньої діяльності, формування потреби у творчому самовираженні та естетичному самовдосконаленні.

Опанування учнями мистецтва в початковій школі ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного та інтегративного підходів.

Компетентнісний підхід сприяє формуванню предметних, міжпредметних і ключових компетентностей.

Особистісно зорієнтований підхід забезпечує розвиток в учнів індивідуальних художніх здібностей (музичних, образотворчих та ін.), творчого потенціалу.

Діяльнісний підхід спрямований на розвиток художніх умінь і здатності застосовувати їх у навчальній та соціокультурній практиці.

Інтегративний підхід виражається в акцентуванні взаємодії різних видів мистецтва в рамках освітньої галузі та пошуку міжпредметних зв'язків із предметами інших освітніх галузей,

---

¹⁸⁶ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

інтеграції шкільного навчання мистецтв із соціокультурним середовищем.

Предметна мистецька компетентність (музична, образотворча, хореографічна, театральна, екранна) – це здатність до пізнавальної і практичної діяльності у певному виді мистецтва. Вона формується у процесі опанування учнями системи знань та уявлень у сфері певного виду мистецтва (знанневий компонент), набуття ними художньо-творчого досвіду з мистецтва (діяльнісний компонент), виховання ціннісних орієнтацій щодо мистецтва та мистецької діяльності (ціннісний компонент).

Під час опанування учнями різних видів мистецтва формуються **міжпредметні естетичні компетентності** – здатність учня орієнтуватися в естетичних нормах різних сфер соціуму відповідно до сформованих естетичних ідеалів і цінностей, системи інтегрованих мистецьких знань і досвіду.

Предметні мистецькі та міжпредметні естетичні компетентності виявляються у здатності особистості використовувати набутий досвід мистецької діяльності у навчальних і життєвих ситуаціях, зокрема під час практичної, пізнавальної й творчої діяльності, сприймання, аналізу, інтерпретації творів мистецтва, участі у різних мистецьких заходах; у висловлюваннях, судженнях щодо ціннісного ставлення та щодо усвідомлення соціального, культурного, особистісного значення мистецтва; у критичній оцінці на основі естетичних засад та аргументації своєї позиції щодо творів мистецтва, доквілля, медіа й інтернет-ресурсів; у продукуванні креативних ідей та пропонуванні способів їхньої реалізації; в умінні трансформувати мистецькі знання у досвід діяльності виконання практичних і творчих завдань, естетизації середовища та корекції власного емоційного стану, задоволення власних творчих потреб тощо.

Значущу роль образотворчого мистецтва у вихованні та розвитку особистості визнавали видатні представники педагогічної науки: Я.А. Коменський, Й.Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, С.Ф. Русова, К.Д. Ушинський, які справедливо наголошували на необхідності введення курсу малювання до кола предметів, що вивчаються в початкових класах загальноосвітніх шкіл.

Сучасна педагогічна думка визнає образотворче мистецтво дієвим чинником освіти і розвитку, духовного виховання особистості. У Державному стандарті початкової загальноосвітньої

школи, Концепції художнього естетичного виховання учнів в закладах загальної освіти, у психолого-педагогічних дослідженнях останніх десятиліть, присвячених проблемам навчання образотворчого мистецтва (Б.М. Неменський, Ю.А. Полуянов, Б.П. Юсов) та в начально-методичній літературі (Є.А. Антонович, Є.В. Белкіна, В.М. Вільчинський, С.В. Коновець, Л.М. Любарська, М.І. Резніченко, В. А. Шпільчак) стверджується, що в процесі пізнання мистецтва у дітей формується особистісно-ціннісне ставлення до мистецтва та дійсності яке полягає у поєднанні процесів набуття ціннісних орієнтацій у сфері мистецтва (ідеалів, смаків, позицій) та оволодіння способами і навичками сприймання та створення художніх об'єктів. Поряд з тим здійснюється формування знань умінь і навичок, що створює можливості для творчої діяльності школярів.

В наукових дослідженнях психологів (Л. Виготський, З. Ломсадзе, В. Мухіна, Н. Ніколаєнко та ін.) обґрунтовується ідея про символічну функцію малювання і дитячий малюнок як вид графічної мови. Малювання для дитини – своєрідна форма пізнання навколишньої дійсності, реального світу, що її оточує, її графічний малюнок має функцію повідомлення. Мовою образів, своєрідною графічною мовою, називає дитяче малювання Н. Ніколаєнко.

На основі нового Держстандарту Міністерством освіти і науки України учні 1-4 класів опановують зміст загальної мистецької освіти за програмою «Мистецтво» в процесі вивчення змістової лінії «Музичне мистецтво» та «Образотворче мистецтво» або інтегрованого курсу «Мистецтво» (за вибором навчального закладу)^{187,1}. В тематичній структурі програми «Образотворче мистецтво» вагоме місце займає розділ «Графіка», в процесі вивчення якого молодші школярі ознайомлюються з особливостями мистецтва графіки, вивчають її виражальні засоби такі як лінія, пляма, штрих, вчать створювати яскраві художні образи, виконувати малюнки у різних графічних техніках. Вчителю важливо чітко розуміти, як у динаміці формуються знання й уміння молодших школярів з цієї теми, аби на кожному етапі її опанування зробити діяльність учнів цікавою, легкою, доступною та в процесі навчання формувати креативну особистість.

Молодші школярі розпочинають знайомство з графікою з перших уроків образотворчого мистецтва. Опрацьовуючи розділ

---

¹⁸⁷ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

«Відтворення простих форм лінією, плямою, в об'ємі», першокласники розглядають графічні чорно-білі малюнки, виконані на папері за допомогою простого олівця, та кольорові, створені фломастерами, крейдою, пастеллю; ознайомлюються з матеріалами та інструментами, якими користуються при створенні графічного зображення. Для кращого розуміння і засвоєння дітьми матеріалу педагог вводить ці поняття за допомогою віршів, загадок, казок. Учитель розповідає про види олівців, демонструє їх, формує у дітей уміння читати маркування на олівцях. Упродовж кількох уроків першокласники вчать передавати форму рослин, комах за допомогою ліній (прямих, хвилястих, тонких, товстих...), вчать використовувати штрихи та крапки у своїх роботах, за допомогою яких створюють неповторні графічні малюнки.

Саме графічний малюнок має величезний педагогічний потенціал через доступні можливості зображувальної форми, різноманітність підходів у відображенні художнього образу та доступності матеріалів.²

Графіка (від грецького «graphiko», «grapho» – пишу, креслю, маюю) – вид образотворчого мистецтва, головним зображувальним засобом якого є лінія, штрих, крапка, пляма. Графіка – це, перш за все малюнок та друковані художні твори (гравюра, літографія).

Графіка заснована на можливостях створення виразної художньої форми шляхом використання різних за забарвленням ліній, штрихів і плям, що наносяться на поверхню аркуша. Графіка передувала живопису. Спочатку людина навчилася запам'ятовувати обриси і пластичні форми предметів, потім розрізняти і відтворювати їх кольори і відтінки, а вже потім колір. Специфіка графіки – лінійні співвідношення. Вона, відтворюючи форми предметів, передає їх освітленість, співвідношення світла і тіні і т. д.

У процесі історичного розвитку в малюнок і в друковану графіку став проникати колір, і тепер вже до графіки відносять і малюнок кольоровою крейдою – пастель, і кольорову гравюру, і живопис водяними фарбами – акварель і гуаш.

Графіку можна вважати основою всіх образотворчих мистецтв. Адже основним засобом створення художнього образу у графіці виступає найбільш лінія, штрих, пляма, крапка. Найбільше вживані матеріали серед яких слід виділити такі як олівці (простий та кольорові), фломастери, туш, суха та воскова крейда. Вони можуть застосовуватися як самостійні матеріали, а та-

кож як допоміжні в різних графічних та живописних техніках (акватуш, видування, воскографія, граотографія та інші). Проте у більшості випадків малюнок створюється на папері олівцем.

Одним із складових уроків образотворчої підготовки учнів початкової школи є навчання техніки рисунка, завдяки чому вони пізнають можливості різних графічних матеріалів, закономірності побудови форми предмета та опановують послідовність його зображення, що дає можливість виконувати різні види графічних робіт (рисунок, графічна композиція), а також створювати виразні роботи з натури та з уяви, за фантазією. Опанування художніми техніками відбувається швидше й успішніше за умови фахового керівництва педагога, який навчає основам технології роботи, розкриває перед учнями досвід інших (зокрема й відомих митців) і демонструє роботи художників, тим самим захоплюючи школярів до творчого самовираження.

І все ж найголовніше, щоб учитель на уроках образотворчого мистецтва не просто вчив основ, техніки мистецтва, а й безпосередньо естетично виховував школярів, вчив бачити та розуміти прекрасне в мистецтві та житті. З чого ж починати? Погоджуємося з педагогами, що навчання образотворчого мистецтва необхідно розпочинати з перших кроків – з технічних основ: вивчення матеріалів, інструментів, якими користуються художники в своїй практиці та молодші школярі в своїй роботі. Ці першооснови є умовою для успішного оволодіння різними видами образотворчого мистецтва. Зображальні можливості залежать напряму від інструментів та матеріалів. І якщо малюнки дітей 5–7 років без досвідченого керівництва виходять безпосередніми та наївними, то молодші школярі вже мають знати мову образотворчого мистецтва й використовувати ці особливості на практиці. Вважаємо, що в початковій школі вчителі недооцінюють роль зображальних засобів, які одразу ж позначаються на техніці рисунка, і недостатньо уваги приділяють знайомству школярів з ними.

Важливого значення в процесі ознайомлення з графічними техніками та формування навичок роботи з графічними матеріалами мають тренувальні підготовчі вправи. Мета підготовчих вправ полягає в тому, щоб навчити дітей правильно тримати олівець і виконувати ним прості графічні дії за зразком та інструкцією вчителя; користуватися гумкою; малювати за опорними крапками прості предмети; замальовувати контури предметів за трафаретами.

том, не знімаючи його; малювати контури предметів за шаблоном, зафарбовувати їх поверхні. Підготовчі вправи мають велике значення для корекції рухової сфери, удосконалення дрібної моторики та диференційованих рухів пальців, кисті руки; сприяють розвиткові уваги, сприймання, уявлень про форму, колір предметів, розмір, будову складових частин, їхні просторові відношення; уміння слухати вчителя, малювати від руки прості лінії, нескладні малюнки, користуватися основними матеріально-технічними засобами (олівцем, гумкою, зошитом для малювання та ін.).

В процесі ознайомлення першокласників з видами ліній педагог демонструє зразки ліній на плакаті, а потім демонструє їх виконання на дошці або планшеті, він наводить приклади ліній, що відрізняються за формою і тоном, а також пояснює характер та значення ліній, звертає увагу учнів, що кожен ліній можна асоціювати з певними емоціями: лінія лагідна, спокійна, добра, зла, колюча тощо. Діти повторюють виконання вправи за вчителем.

На повторення і закріплення знань про лінії учитель пропонує виконати вправу «Лінія чарівниці» в ході виконання якої учні повинні, заповнити шаблони лініями, передаючи різні емоції (лінія добра, сумна, весела, зла тощо).

Корекційно-розвивальну роль відіграють вправи, які включають зображення предметів квадратної, круглої і трикутної форми; вправи, які спрямовані на формування елементарних уявлень про просторові ознаки та відношення; вправи на розпізнавання та називання кольорів; виконання нескладних малюнків; вправи на виконання за показом, зазразком; ігри «четвертий зайвий» тощо).¹⁸⁸

Інтерес до роботи в учнів значно підвищується, якщо застосовувати нетрадиційні форми роботи, які полегшують процес виконання зображення: малювання долоньками, пальчиками, штампами, ватними тампончиками;

ниткографія; малювання «по мокрому»; малювання восковими крейдочками; «набризгом» тощо (за вибором вчителя).

Серед графічних технік, які прийнятні на уроках образотворчої діяльності в початковій школі слід визначити гратографію, кольорову гратографію, печатку кліше, видування. Гратографія (від фр. «gratter» – «скребти, дряпати»). Це спосіб отримання ма-

---

¹⁸⁸ Шерстинюк А. М. Техніка рисунка в початковій школі: методи та засоби: <https://blanki-ua.com.ua/other/9073/index.html>

люнка способом продряпування на щільному папері, покритого товстим шаром воску або парафіну, поверх якого нанесено шар туші. Для запобігання згортання туші можна додавати мильний розчин, але в цьому разі колір туші буде більш світлим, а не насичено чорним. Коли туш висохне, гострим предметом (олівцем, ножем, голкою) продряпують задуманий малюнок. Виходить біле контурне зображення на чорному тлі. Кольорова графографія є одним із різновидів графографії. Специфіка цієї техніки в тому, що під шар воску попередньо наноситься кольоровий малюнок гуашшю або аквареллю. При продряпуванні отримують не біле зображення, а кольорове на чорному тлі. Цікавою технологією нетрадиційної графіки є: ниткографія, відбивання мильних пузирів, друк з картопляних штампів, природних форм, тканини, зім'ятого паперу і т.п.

Цікавими техніками є ляпкографія та плямографія. Ляпкографія – спосіб отримання графічного зображення за асоціативним сприйняттям, який виконується за допомогою кольорової рідини. Створені ляпки довершуються будь-яким рисувальним матеріалом до стану відповідного графічного образу. Наприклад, процес створення асоціативного пейзажу, форми тварин тощо здійснюється в такій послідовності: спочатку наноситься пензлем рідка ляпка, крапка, яка далі роздувається до відповідного розтікання рідини. Застосовують прийом продування ляпки по вологій поверхні паперу, що надасть зображенню акварельності. Коли рисунок підсохне, то роботу продовжують по сухій поверхні паперу. Такий прийом допомагає виявити плановість, наприклад, в асоціативному пейзажі. Отримане зображення можна завершити прорисовкою деталей чи елементів тушшю, фломастером, пером, пензлем для сюжетного виявлення мотиву або образу будь-якого об'єкта, природного явища тощо. Ляпкографія та плямографія є графічними способами зображення, що використовуються в шкільній практиці вчителя, як дидактичний засіб формування асоціативного, художньо-образотворчого мислення особистості.

У дитячій творчості найбільш доступною для графічної діяльності є техніка ниткографії. Цей спосіб графічного зображення виявляє себе в утворенні різноманітних візерунків на папері. Технологія виконання полягає в друкуванні викладеної нитки на поверхні паперу, яку попередньо занурюють в барвник

(туш, гуаш, чорнило) або фарбують пензлем. Різноманіття зображень залежить від застосування дій при викладанні рисунка під ниткою та витягування її з-під паперу. На кольоровому папері можна створити зображення дерев, метеликів, тварин, фантастичних мотивів, сюжетну композицію, виразними засобами яких буде пляма, пластична лінія різної товщини.

Однією із улюблених графічних технік, що широко використовується в діяльності учнів, є техніка набризкування. Її основними виразними засобами є крапка, пляма, фактура. Прийом набризкування є достатньо простим, адже полягає в тому, що на папір накладаються шаблони або рослинні елементи, а потім зубною щіткою чи пензлем наноситься набризкування фарби за визначеним сюжетом композиції. У роботі можна використовувати листя, гілочки тощо, за допомогою яких створюються виразні сюжетні композиції природних мотивів.

Нині у графічній діяльності учні 1-4 класів активно використовують фломастери, маркери, кулькові авторучки, пензлі. Учителю потрібно звернути увагу учнів на виразальні можливості кожного з цих матеріалів. Щоб закріпити навички роботи тим чи іншим матеріалом, варто створити певну кількість завдань, наприклад, виконати серію лінійних зображень різними інструментами на різному за фактурою папері.¹⁸⁹

Відомо, що творча діяльність залежить від багатства та різноманітності життєвого досвіду людини, оскільки він є матеріалом, на основі якого формується фантазія. Отже різноманітні знання про навколишній світ є необхідною основою творчого самовираження дитини. Мотиваційна основа дитячої творчості відрізняється від тих спонукань, якими керуються в своїй творчості дорослі. Їй притаманні прагнення до самоствердження, самовираження, і, перш за все, особлива емоційна насиченість. Для дитини в образотворчій діяльності більш важливий не практичний результат, який є вирішальним для образотворчості дорослого, а сам процес творіння.

У сучасній вітчизняній школі на достатньому рівні апробованими є низка форм організації роботи з активізації дитячої

---

¹⁸⁹ Вікторія Плотнікова Мистецтво графіки в системі художньої освіти сучасної української школи. Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Випуск 28-29. Ч 1. С 88-93

образотворчості: тематичні конкурси, виставки, олімпіади та інтегративні (з іншими видами мистецтв) свята й фестивали. Серед основних умов підходу до активізації творчої діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва можна визначити такі, як: урахування вікової сензитивності та особливостей художньої діяльності; визначення необхідного обсягу знань, умінь та уявлень у відповідному курсі; організація певної емоційної налаштованості на творче самовиявлення учнів. Забезпечення їх єдності та застосування різноманітних варіантів ігрових форм і методів на уроках мистецького циклу в початковій школі вважається в художній педагогіці основою для продуктивної художньо-творчої діяльності школярів. Гра є провідним видом діяльності дитини з раннього віку та до етапу навчання в школі, де вона поступово замінюється навчальною. Ігри та ігрові ситуації не тільки значно активізують життєвий досвід та уяву, але й розвивають асоціативно-образне мислення, формують естетичні почуття, потреби, створюють умови для більш повної актуалізації творчого потенціалу кожного учня. Усі ігри, в залежності від характеру, місця та форми проведення умовно розподіляють на дві основні групи: творчі ігри (сюжетно-рольові, драматичні, імпровізовані) та ігри за правилами (дидактичні, пізнавальні, спортивні). Різні казково-ігрові моменти уроку «обігруються» як самим вчителем, так і його своєрідними помічниками-ляльками (гномами, мультиплікаційними героями чи персонажами відомих казок). Такі ляльки можуть зробити атмосферу кожного уроку дійсно творчою, сприяти подоланню можливих психологічних бар'єрів у дитини, які дуже часто зумовлюються незвичними завданнями, оточенням або новими суб'єктами спілкування. Художнє оформлення таких «помічників учителя» має бути естетичним та педагогічно обґрунтованим. Ляльки можуть використовуватися як в окремих епізодах уроку, так і протягом тривалого часу (семестра, навчального року, кількох років).¹⁹⁰

Гра є важливим засобом навчання дитини, пізнання навколишнього життя і людських взаємин. У грі учасники вчать думати, працювати, творити і радіти успіхам, набувати досвіду в різних ігрових ситуаціях.

---

¹⁹⁰ Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі Харків: Веста: Видавництво «Ранок». – 256 с.

Таким чином, гра охоплює все: мислення, нові інформації, новий досвід, комунікацію, працю, є засобом для фізичного, розумового, суспільного та психічного розвитку дитини. Ігри мають особливе значення як для кожної дитини зокрема, так і для організованої групи дітей. Творча активність школярів на уроці не виникає сама по собі, її треба стимулювати, створити відповідну атмосферу. Найефективніший прийом щодо цього – застосування гри, ігрових ситуацій, завдяки яким значно зростає інтерес дітей до навчання. Використовуючи гру на уроках образотворчого мистецтва. Вчитель повинен мати певну педагогічну мету, чітко знати, що він цим виховує. Поставлена педагогічна мета визначає дидактичні задачі гри, її навчаючий характер.

Хороша гра потребує нескладного ігрового обладнання, яке діти можуть робити самі під керівництвом вчителя або батьків, можуть знайти у себе вдома і принести на урок. Таке обладнання виконується з паперу, картону, фанери. Ляльок, яких у дітей немає, таких як Замазура або Дідусь – лісовичок, доводиться вирізати з поролону й розфарбовувати гуашевими фарбами. Необхідні трафарети вирізаємо із цупкого паперу.

А яке задоволення самим підготувати костюм до інсценівок, до рольової гри.

Дидактична гра чи вправа триває 3-5 хвилин. Пояснення змісту повинно бути коротким, зрозумілим і емоційним. Всі дидактичні ігри повинні бути узгоджені із змістом наступної образотворчої діяльності. Дидактичні ігри на уроках образотворчого мистецтва. Щоб закріпити уявлення першокласників про матеріали, що використовуються у графіці, можна провести гру «Відгадай, чим намальовано». Вчитель готує матеріали: картини художників-графіків, матеріали для малювання (прості й кольорові олівці, туш, чорнило, фломастери, крейда), папір формату А1.

Правила гри: на дошці закріплений аркуш паперу. Грають дві команди. Кількість гравців у кожній має відповідати кількості матеріалів, запропонованих для розпізнавання. Вчитель демонструє роботи художників, виконані різними матеріалами. Гравці кожної з команд мають обрати відповідний матеріал і продемонструвати його. Представник команди, яка першою заявила про готовність відповідати, має назвати матеріал, розповісти про його виражальні можливості та продемонструвати, як він малює (на аркуші, закріпленому на дошці). За правильну і повну

відповідь команда отримує два бали. Якщо відповідь не повна – 1 бал. У такому разі команда-суперниця має право доповнити її й отримати 1 бал. За загальною сумою балів визначають переможця.

Знайомство з графікою у 1-му класі закінчується темою «Пригоди Лінії та Крапки». На цьому уроці педагог має допомогти учням зрозуміти, як можна за допомогою плям, ліній передати розмаїття навколишнього світу, форми й характери тварин і дерев. Діти, порівнюючи дерева на малюнках, самостійно роблять висновок про те, якими лініями їх краще зображувати. Щоб зацікавити учнів темою, можна розкрити її на матеріалі казки «Пригоди Ліній та Крапки».

Якось засперечалися Олівець і Гумка про те, хто з них важливіший. Олівець доводив, що він може намалювати все на світі. Гумка ж казала, що вона може швиденько стерти все намальоване так, що навіть сліду не залишиться. Їх суперечку спробувало розв'язати Зайченя. Воно запропонувало провести змагання. Олівець попросив про допомогу своїх помічниць, які жили у ньому, а їх виявилось аж три: дві сестриці Лінії (одна тонка, ледь помітна, інша – жирна й чітка) і зовсім маленька сестриця Крапка. Всі вони миттю вистрибнули з Олівця, готові до роботи. Гумка ж заявила, що вона впрається сама.

Загадало Зайченятко намалювати картину: поле з колосками вдалині, дорогу та пеньочок для нього, Зайченяти, на передньому плані, а ще на небі яскраве сонечко з тоненькими промінчиками.

Поле з колосками вдалині та яскраве сонечко на небі взялася малювати ледь помітна Тонка Лінія. Вона з'являлася, коли треба було нанести на аркуш контури малюнка, виконати начерк загальних обрисів зображуваного предмета, намітити пропорції тощо.

Дорогу та пеньочок для Зайченяти, які були на передньому плані, створила чітка Жирна Лінія. Крапка з'являлася, аби створити враження стислості, завершеності, наближеності.

Малюнок вийшов на славу, але мав деякі неточності. Адже Крапка і Лінії дуже поспішали, тому й залишили на ньому багато зайвих ліній і крапок.

Ось тепер взялася за роботу Гумка. Вона витерла все зайве, і малюнок вийшов чудовий.

- Погляньте, як гарно. Усі гуртом ви намалювали чарівний пейзаж, – сказало Зайченятко.
- Тож живіть мирно, ви сильні лише разом.

Після ознайомлення учнів з казкою варто запропонувати їм виконати графічні тренувальні вправи: провести у повітрі пряму лінію у різних напрямках: зверху вниз, знизу вгору, зліва направо і навпаки (повторити кілька разів); провести лінії без лінійки на аркуші паперу; намалювати в повітрі коло й овал (повторити кілька разів); намалювати коло й овал без допоміжних ліній на папері.

Керуючи діями дітей, учитель звертає увагу на те, що руку не треба напружувати – рухати нею слід вільно й легко.

Велике захоплення в учнів викликають творчі завдання, адже саме під час їх виконання вони найкраще можуть розкрити свої здібності. Прикладом такого завдання може стати малювання за вказівкою педагога. Цікаво, що вчитель дає вказівку одну на весь клас, а малюнки виходять дуже різними.

Орієнтовний зміст творчого завдання

Учитель говорить, що треба малювати. Діти за ними створюють картини, у яких використовують лінії, крапки та плями. На кожному етапі розповіді вчитель пропонує прийом зображення, який слід використати. Біля дошки працюють три учні (кожен відповідає за один з прийомів).

Учитель каже що якщо стати на пагорбі, то видно далеко-далеко навкруги. Земля розкинулася широко-широко, а над нею небо – високе-високе.

- Відділіть небо від землі за допомогою хвилястої лінії.
- Яскраве сонечко освітлює все навколо. Намалюйте сонечко за допомогою круглої плями. Воно спрямувало свої промінці на землю.
- Намалюйте промінці за допомогою прямих ліній різної довжини.
- Дмухнув вітерець, і сонечко затулило пухнасті хмаринки. Намалюйте хмаринки за допомогою хвилястих ліній, а крапками зробіть їх пухнастими.
- Хмари насупилися, потемнішали. Заповніть хмари хвилястими лініями.
- На землю впали перші краплі дощу і почалася злива.
- Намалюйте дощ – спочатку окремими краплями, а потім паралельними лініями.

- З хмари зірвалася блискавка й освітила все навкруги. Намалуйте блискавку. Вона схожа на розгалужене коріння дерева.

По завершенні виконання завдання варто організувати виставку робіт, порівняти їх, підкреслити елементи, які вдалося зобразити найцікавіше.

Гра «Домалюй предмет». Роздаються аркуші, на кожному з яких намальовано коло діаметром 4 см. Діти на уроці працюють простими і кольоровими олівцями. Учитель сповіщає дітям, що до них на урок завітав гість. Це – Барвінок. Він пропонує цікаву гру.

Барвінок. Діти зараз я покажу вам свій малюнок. Це коло. Спробуйте відгадати, що я хотів намалювати за допомогою цього кола, і відтворіть це на своїх аркушах. Тільки коло не можна збільшувати чи зменшувати. Діти домальовують коло. Не всі відразу згадуються, як потрібно зображати предмет, використовуючи готову форму кола. Барвінок вказує на помилки, які допускають діти, допомагає їх виправити. Коли роботи майже готові, він підбиває підсумки: «Правильно. Все це я й хотів намалювати».

Гра «Допитливий капелюх» дає можливість учням психологічно комфортніше відповідати на несподівані запитання «допитливого капелюха», що несподівано опинився у них на головах ніж на запитання вчителя. Наприклад: «Який вид образотворчого мистецтва належить до графіки?», «Якими матеріалами й інструментами користується художник графік?», «Який характер можуть мати лінії?» та інше.¹⁹¹

У третьому класі учитель актуалізує знання учнів щодо особливостей графіки, як виду образотворчого мистецтва, матеріалів та інструментів художника-графіка; навчає розрізняти твори графічного мистецтва; закріплює знання про розмаїття графічних технік; розвиває художнє чуття, вміння аналізувати твори мистецтва, інтерес до образотворчого мистецтва, зокрема до графічних творів.

В процесі вивчення теми «У майстерні художника-графіка», третьокласники пригадують інструменти, якими працюють художники-графіки, а також дізнаються, що вони не тільки малюють, а ще й друкують власні твори (їх називають гравюрами) за

¹⁹¹ Гнидіна О. Мистецько-педагогічний потенціал графіки : pulib.sk <https://www.pulib.sk> › elpub › subor › Gnydina

допомогою спеціального пристрою – офортного верстата. (Учитель демонструє його зображення).

На уроці з теми «Штрихи осені» педагог навчає дітей правильно обирати засоби виразності графіки для передавання характеру форми й поверхні зображуваних об'єктів та предметів. Учні пригадують, якими бувають лінії, порівнюють їх, визначають на малюнках художників. Аби показати, як крокує осінь по землі, вчитель може запропонувати зазирнути до лісу. Використовуючи вірші, загадки, описи різних дерев, педагог створює казкову картину лісу, яку потім можна намалювати. Підготовчою вправою до виконання цього завдання може бути створення зображень кори різних дерев, окремих гілок. Увагу школярів треба зосередити на аналізі малюнків-пейзажів художників-графіків (яке саме дерево зображене; у чому особливість його будови та форми), використання ними різних типів ліній. Завершують роботу над темою створенням учнями власної композиції «Осінь у лісі» із самостійним доббором художніх матеріалів.

Емоційно-доцільними та продуктивними на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі є й колективні ігри, в яких учні творчо змагаються між собою або створюють колективну творчу роботу. Оскільки кожен учень може водночас працювати і самостійно, і в колективі, він відчуватиме як свою індивідуальність, так і вплив групи.

Отже, дидактичні ігри входять безпосередньо до складу уроку і послугують вивченню, закріпленню, повторенню, контролю чи систематизації навчального матеріалу. В сучасних педагогічних джерелах є велика кількість прикладів дидактичних ігор які учитель може творчо використовувати на різних етапах уроку образотворчого мистецтва.

Реалізації діяльнісного підходу у вихованні творчої особистості сприяють інноваційні форми роботи, спрямовані на розкриття здібностей учнів, здатності знаходити оригінальні ідеї, мислити нестандартно. Сьогодні у школах активно застосовують такі інноваційні технології, як метод проектів, навчання у співпраці, диференційоване навчання, «портфоліо учня». Щоб досягти високого рівня знань і вмінь учнів, педагог використовує методи активного навчання (пошукова робота, обговорення проблеми в групах, консультування). На уроках образотворчого мистецтва впроваджуються такі інтерактивні технології («Мозковий

штурм», «Мозаїка», «Коло ідей», робота у групах, парах). Особлива увага приділяється диференційованому навчанню та індивідуальній роботі з учнями, проводиться дослідницька робота (дослідження прийомів зображення). Вчителю необхідно прагнути, щоб діти виступали не байдужими споживачами готової інформації, а дослідниками, безпосередніми співтворцями уроків.

Застосування інновацій передбачає використання технології мультимедіа, що дає змогу поєднати теоретичний і демонстраційний матеріал (фільми, відеоролики, презентації до уроку). Уроки образотворчого мистецтва обов'язково супроводжується демонструванням візуального ряду. Використання можливостей мультимедійного обладнання полегшує підготовку вчителя до уроку, дає змогу учням поринути у світ мистецтва, побувати в ролі художника графіка. Застосування в навчальному процесі з образотворчого мистецтва сучасних інформаційних технологій, побудованих на використанні новітніх комп'ютерних засобів, сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей школярів, забезпечує глибоке засвоєння навчального матеріалу завдяки використанню відеосюжетів, наочному представленню природних об'єктів та репродукцій художніх творів, зокрема графіки.

До кожної теми вчитель добирає літературний, музичний ряд, репродукції картин, слайди творів мистецтва, найкращі роботи учнів попередніх років, що сприяє розвитку в учнів естетичного смаку, відчуття прекрасного, розумових та творчих здібностей, уміння виконувати роботу самостійно.

Викладене вище доводить, що графіка має мистецько-педагогічний потенціал, широко застосовується в роботі з молодшими школярами, не вимагає спеціальної підготовки та обладнання. Використання традиційних і нетрадиційних графічних технік на уроках образотворчого мистецтва та позаурочний час сприяє розкриттю творчого потенціалу школярів, розвитку художньо-образного мислення, допомагає формуванню творчої самостійної діяльності молодших школярів, зацікавлює освітнім процесом, сприяє утвердженню та творчому самовираженню дитини. Цьому сприяє комплекс методів, форм і засобів освітнього процесу.

РОЗДІЛ III

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗМІСТІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

3.1. Методичні основи формування морально-ціннісних суджень молодших школярів у навчальному процесі природничої освітньої галузі курсу «Я досліджую світ»

Марія Кузьма-Качур

Сучасні процеси реформування системи освіти в Україні, зокрема і початкової, у контексті запровадження в практику Концепції «Нова українська школа» детермінують зміни самої парадигми освіти у навчальних закладах початкової освіти. У контексті цих змін актуалізація проблем формування морально-ціннісних суджень молодших школярів в освітньому процесі початкової школи, як провідної ідеї, вимагає пошуку та розробки ефективного виховного змісту й методики розвитку досліджуваного феномену. Ключовим завданням, що стоїть перед сучасними українськими педагогами, є формування особистості з чіткими морально-етичними принципами, що базуються на традиційній для українського суспільства культурній спадщині. Орієнтири морального, патріотичного та духовного виховання шкільної молоді знаходимо у Законі України «Про освіту», Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті та інших нормативних документах. Основні ідеї та положення цих документів стосовно морального виховання подані у таблиці 1.

Таблиця 1.
Нормативно-правова база з реалізації морального виховання підростаючого покоління

Нормативні документи	Зміст положень
Закон України «Про освіту» (стаття 12) ¹⁹²	Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.
«Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті» (Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002) ¹⁹³ .	Одним з пріоритетних напрямів розвитку освітнього простору визначається підвищення якості формування світогляду і духовного світу дитини у вільний від навчання в загальноосвітній школі час, посилення педагогічно орієнтованої дозвілєвої діяльності, залучення дітей та учнівської молоді до важливих суспільно значущих справ, виховання їхніх морально доцільних вчинків і поведінки.
Біла книга національної освіти України ¹⁹⁴	Без таких універсальних моральних і патріотичних цінностей як чесність, совість, відповідальність, гідність, толерантність, свобода, патріотизм не можна сподіватися на поліпшення ситуації у країні. Проблема моралі і патріотизму це вже не просто сфери філософії чи педагогіки. Це прерогатива національної безпеки.

¹⁹² Закон України «Про освіту». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

¹⁹³ Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: затв. указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347. Освіта. 2002. 24 квіт.–1 трав. С. 2–16.

¹⁹⁴ Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєнко та ін.; НАПН України; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя. Київ: Інформ. системи, 2010. 342с. URL:<http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/APN.pdf>

<p>Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (Затверджено Указом Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 року)¹⁹⁵</p>	<p>Побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності;</p> <p>Ядром державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності</p>
<p>Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні¹⁹⁶</p>	<p>Морально-духовне становлення дітей і учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави.</p>
<p>Програма «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»¹⁹⁷</p>	<p>Метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу.</p>

¹⁹⁵ Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344. Офіційний вісник Президента України. № 17. – с. 31

¹⁹⁶ Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні Освіта України. 2004. № 94. С. 6–10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text>

¹⁹⁷ Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: Наказ М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 р. № 1243. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/

Нормативні документи	Зміст положень
Концепція «Нова українська школа» ¹⁹⁸	Виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Проблема морального становлення молоді постійно перебуває в центрі уваги науковців. Окремі аспекти проблеми морально-етичного виховання розглядали педагоги-класики: Г. Ващенко, Б. Грінченко, В. Духнович, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші.

Згідно Концепції «Нова українська школа» сучасна система освіти та виховання знаходиться в процесі переходу на нову, дитиноцентристську парадигму, в центрі якої стоїть особистість дитини в усіх її взаємозв'язках із оточуючим світом. За таких умов ціннісний підхід розглядається провідними українськими вченими (І. Бех, М. Боришевський, Т. Бутківська, О. Савченко, О. Сухомлинська, Б. Чижевський та ін.) як найпріоритетніша освітня проблема.

Проблема морально-ціннісних орієнтацій була предметом дослідження у соціологічному (Л. Богомолів, Г. Дюркгейм, Н. Наумова), психологічному (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, М. Заброцький, І. Кон, О. Леонт'єв та ін.) та педагогічному аспектах (І. Бех, І. Білецька, Г. Ващенко, О. Вишневський, М. Казакіна, М. Сметанський, О. Сухомлинська, О. Рудницька та ін.).

Теоретичні основи виховання моральних якостей у школярів висвітлені в працях сучасних науковців Ш. Амонашвілі,

¹⁹⁸ Концепція «Нова українська школа» / Інформаційний збірник МОН України. 2016. URL: <http://mon.gov.ua>.

І. Бега, Л. Божович, М. Боришевського, М. Геник, І. Звереві, О. Каніщенко, О. Киричука, Б. Кобзаря, О. Кононко, Г. Костюка, В. Кузя, І. Мар'єнка, В. М'ясищева, О. Скрипченка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, К. Чорної та інших.

У працях В. Білоусової, О. Богданової, В. Болотіної, Г. Васяновича, О. Вержиховської, В. Демиденка, І. Зязюна, В. Киричок, Т. Коннікової, Т. Люріної, О. Матвієнко, В. Оржеховської, Ю. Підборського, В. Плахтія, В. Постоного, А. Сембрат, Л. Степаненко та інших відображені методологічні засади системного підходу щодо вдосконалення морального виховання учнів, формування моральних якостей особистості на основі народної педагогіки, умінь і навичок суспільної поведінки, гуманних взаємовідносин у різних видах діяльності.

В об'єктиві наших досліджень серед дисертаційних робіт привертають увагу наступні напрями: формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами народознавства (М. Геник)¹⁹⁹, виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності (Л. Гуцан)²⁰⁰, формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи (О. Поліщук)²⁰¹, формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі (О. Грошовенко)²⁰², формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю (К. Шевчук)²⁰³ та інші.

¹⁹⁹ Геник М.С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства. URL:<http://www.disslib.org/formuvannja-moralno-etychnykh-tsinnostej-molodshykh-shkoljariv-zasobamy-ukrayinskoho.html>

²⁰⁰ Гуцан Л. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності. URL:<http://referatu.net.ua/referats/7569/158440>

²⁰¹ Поліщук О.П. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. URL:https://rshu.edu.ua/images/PhD/phd_anot_polischuk_disert.pdf

²⁰² Грошовенко О.П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ: Ін-т пробл. виховання АПН України, 2007, 16 с.

²⁰³ Шевчук К.Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю. URL:<http://www.disslib.org/formuvannja-u-molodshykh-shkoljariv-tsinnisnoho-stavlennja-do-ridnoho-kraju.html>

Таким чином, проведений аналіз наукових досліджень та публікацій засвідчує, що окреслена проблема знайшла висвітлення у багатьох напрямках: з'ясовано зміст та методологічні засади, визначено критерії та показники вихованості дітей молодшого шкільного віку. Однак надалі залишається поза увагою процес формування морально-ціннісних суджень молодших школярів у процесі формування природознавчих компетентностей.

Аналіз Державного стандарту початкової загальної освіти та Програми природничої освітньої галузі доводить, що проблема морального виховання учнів початкової школи щодо формування морально-ціннісних суджень посідає певне місце та знаходить відображення у вищезазначених документах. Зміст початкової освіти складає основу різнобічного розвитку молодших школярів, формування у них мислення, розвитку пізнавальних інтересів, опанування навичками здобувати знання. Окрім того, що у початковій школі в учнів формуються предметні компетентності з навчальних дисциплін, у них активно формуються інтелектуальні, соціальні і моральні якості, закріплюються уміння правильної поведінки та «розуміння моральних цінностей, що будуть служити підґрунтям їхньої успішної діяльності та поведінки впродовж усього життя»²⁰⁴.

Логіка проведення дослідження потребує висвітлення дефініцій: «мораль» та «моральність», «моральні цінності», «судження», «ціннісне судження», «морально-ціннісні орієнтації». Звернемось до трактування категорій «мораль», «моральність», їх розглядають як:

– «сукупність історично обумовлених правил, норм, звичаїв, принципів співжиття й поведінки людей, їх відносини у процесі виробництва матеріальних і духовних вартостей, що визначають їх обов'язки один до одного, до соціальних груп, верств, класів, до суспільства, виконання яких базується на громадській думці» – розглядається у філософії²⁰⁵;

²⁰⁴ Лавроненко О.М. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ: Ін-т проблем виховання АПН України, 2008, 20 с.

²⁰⁵ Філософський словник соціальних термінів. – Х.: «Р.І.Ф.», 2005. 672 с., С.464.

– «мораль – це не правила поведінки. Головне, що додає правилу моральний характер, – це прихильність індивіда до нього» – у психології²⁰⁶. Л. Колберг вважає, що у моралі, найважливішою є форма; мораль – це «мовна гра», у якій ми використовуємо поняття «правильне», «добро», «борг», «справедливість», щоб указувати людям певну поведінку. Таким чином, не самі моральні принципи регулюють поведінку людей, а вибрані ними доволіно лише під впливом почуттів;

– «моральність не можна обмежуватися лише певними внутрішніми аспектами чи моментом поведінки. Як сфера специфічної життєдіяльності людини, моральність постає багатоаспектним психологічним феноменом. Вона формується і функціонує у «моральній діяльності», «моральній поведінці» – у психології²⁰⁷;

– «мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. Моральність – відповідність поведінки людей нормам моралі; внутрішні духовні якості, якими керується людина, етичні норми, правила поведінки, що визначаються цими якостями» – у педагогіці²⁰⁸.

Таким чином, моральність – особливий вид практичної діяльності індивіда, який вмотивований моральними ідеалами, переконаннями та принципами.

Мораль тісно пов'язана з цінностями. Сутність категорії «моральні цінності» С. Тищенко розглядає як «... відображення значущості для індивіда проявів моралі, що є регулятором суспільно належної поведінки і водночас є втіленням його суб'єктивного діяльнісно-зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів»²⁰⁹.

Як зазначає І. Бех, сучасне розуміння сутності морально-ціннісних орієнтацій ґрунтується на методологічному підході, який

²⁰⁶ Модель морального розвитку Л. Колберга. URL:https://psyera.ru/model-moralnogo-razvitiya-l-kolberga_9041.htm

²⁰⁷ Боришевський М. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія. К. : Еллада, 2012. 608 с.

²⁰⁸ Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 – 1980. 799 с.

²⁰⁹ Тищенко С.П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент «образу Я» / *Психологія. Вип. 22*. К.: Радянська школа, 1983. С. 3 – 19.

розглядає природу особистісної цінності як суб'єкт-об'єктне утворення, що належить одночасно і суб'єктові, й об'єктивному життєвому світу²¹⁰.

Особистість молодшого школяра розглядається у нерозривному зв'язку з об'єктивним життєвим світом, що її оточує, соціальними передумовами формування морально-ціннісних суджень, діючими в суспільстві ідеологічними настановами і соціальними інституціями, які задають і тон. У психолого-педагогічних джерелах знаходимо тлумачення категорії судження (statement) як форму мисленнєвого відображення об'єктивної дійсності, яка полягає у співвідношенні понять. В судженні стверджується наявність або відсутність ознак, властивостей або відносин у певних об'єктах. Наприклад: «Ця квітка червона!», «Сума кутів трикутника дорівнює 180 градусам!» тощо. Судження існує, виявляється і формується в реченні, проте судження і речення – речі не тотожні²¹¹.

Схоже за суттю тлумачення категорії «судження» знаходимо у психологічному словнику за редакцією Н. Побірченко, де подано його у такій редакції: «судження – форма мислення, в якій стверджується або заперечується щось про предмет, про певні зв'язки між предметами і явищами. Матеріальною формою судження є речення²¹²».

Таким чином, судження – в широкому розумінні – будь-яке висловлювання, думка про певний предмет чи явище; основна форма мислення, в якій утверджується або заперечується наявність у предметах і явищах тих чи інших ознак, властивостей, зв'язків або відношень між ними²¹³. Судження поділяються на прості та складні. Прості судження виражають приналежність властивості окремому предмету (атрибутивні) або судження ставлення до двох чи більше об'єктів, між якими існують різ-

²¹⁰ Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 1: Особисто – орієнтований підхід: теоретико – технологічні засади : [навч. – метод. видання]. Київ: Либідь, 2003. 280 с.

²¹¹ Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П.Сергеєнкова/ За ред. Н.А.Побірченко URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf

²¹² Там же.

²¹³ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. :Либідь, 1997. 376 с., С.322.

ні відносини. Атрибутивні судження за якістю поділяються на стверджувальні та заперечні, за кількістю – на загальні, часткові та одиничні. Наприклад: «У природі все пов'язане!» (стверджувальне, загальне) або «У природі немає зайвих, непотрібних істот, яких можна безжально знищувати» (заперечне, загальне); «Земля – непрозора куля. Якщо Сонце освітлює одну півкулю і на ній день, то інша не освітлена і на ній ніч» (одиничне, стверджувальне)²¹⁴. Складні судження – це декілька простих.

Умінням будувати судження людина оволодіває поступово. Проте, поділяємо думку О. Савченко, яка слушно зазначає: «Головне – створити умови, за яких учні приходили б до оцінних суджень на основі глибокого проникнення в текст. Слід пам'ятати, що чим складніша моральна ідея, чим глибше вона прихована у змісті, тим більшого значення набувають підготовча бесіда, всебічна робота з текстом, виразне читання вчителя тощо»²¹⁵.

Моральне судження – це здатність людини знаходити різницю між добрим і поганим, справедливим і несправедливим, правильним і неправильним у якійсь конкретній ситуації чи поведінці. Це вибір позиції особистості оцінювати чи не оцінювати людські вчинки чи стосунки стосовно моральної цінності. Моральне судження індивіда тісно пов'язане з етичним судженням, яке вивчає моральні норми та цінності, що нав'язані суспільством, та досліджує причини, які виправдовують моральну систему та те, як вона повинна застосовуватися як до особистості, так і до соціального рівня.

Морально-ціннісні судження відображають життєві смисли, моральні потреби зростаючої особистості та її ставлення до життя, що обумовлено дотриманням чи ігноруванням моральних норм суспільства.

Морально-ціннісні судження молодших школярів при вивченні об'єктів та явищ природи розглядаємо як висловлювання, що містять слова морально-етичної спрямованості, включають оцінку поведінки та вчинків людей, однолітків, власну,

²¹⁴ Гільберг Т.Г., Тарнавська С.С., Павич Н.М. Я досліджую світ: підруч. для 2-го кл. закл. заг. освіти (у 2-х ч.): ч. 1. Київ: Генеза, 2019. 144с., с. 16., С.34, 123.

²¹⁵ Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. К., 2009. 226 с.

визначення мотивів поведінки, відображають оцінку власного ставлення до природи.

Отже, морально-ціннісні судження молодших школярів відображають рівень їхньої вихованості, особистісні цінності, наскільки діти оволоділи сутністю понять добра та зла, справедливості та несправедливості, обов'язку, відповідальності та моралі.

Важливо зазначити, що молодші школярі можуть будувати свої судження щодо моралі, процес засвоєння яких проходить складний шлях: від усвідомлення понять морально-етичної спрямованості, формування суджень, переконань, вироблення оцінки до моральної свідомості.

Моральні, етичні якості, ціннісні орієнтації й судження не можуть сформуватися і стати усталеними самі собою без навчання та виховного впливу. Існують закономірні зв'язки між діяльністю педагога та учнів. Суть їх полягає у тому, що з одного боку – це різні види діяльності, а з іншого – сукупність обраних педагогом технологій, спрямованих на реалізацію освітньо-виховних завдань.

Як показали спостереження за учнями, об'єкти природи сприймаються здобувачами початкової освіти неоднозначно: одні викликають зацікавлення, інші – захоплення, деякі – байдужість і навіть огиду. Тому, перед вчителем постає завдання не лише збагатити природничі уявлення та знання учнів, але й виробити емоційно-ціннісне ставлення до природи, навчити давати словесно-образну характеристику її об'єктам і явищам, складати описові розповіді, вміти порівнювати їх за істотними та неістотними ознаками, регіональними особливостями, способами збереження, практичного використання.

Психологами доведено, що виховання почуттів, і, що важливо, моральних якостей, неможливе без систематичного розвитку уявлень та збагачення кругозору дітей, формування відповідного ставлення їх до тих чи інших подій, явищ, предметів²¹⁶. Адже, на основі знань можна викликати в молодших школярів зацікавленість, живе емоційне ставлення до навколишнього світу. Це, у свою чергу, розвиває спостережливість, поглиблює

---

²¹⁶ Здравомислов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. URL:<https://www.twirpx.com/file/2173088/>, с. 284.

інтерес до об'єктів і явищ, викликає відповідні емоції, сприяє формуванню позитивних морально-ціннісних суджень. Морально-ціннісне ставлення учнів до природи – це внутрішня готовність до екологічної взаємодії з природою, яка базується на усвідомленні самоцінності природних об'єктів, їх цінності для людства загалом і кожної людини зокрема. Таке ставлення проявляється також у прагненні до емоційних переживань на основі суджень, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природного середовища.

Оцінна діяльність пов'язана з оцінними судженнями, які передбачають виявлення готовності особистості молодшого школяра до прийняття рішень та використання їх у нестандартних умовах. Оцінні судження здійснюються на основі емоційного сприйняття, що зумовлює формування характеру особистості і результат діяльності. У процесі оцінювання виокремлюють два рівні – чуттєвий і раціональний. На чуттєвому рівні оцінні судження здійснюються через емоційні переживання, наявну систему ціннісних особистісних орієнтацій і життєвого досвіду. На думку Л. Момот, «емоційна оцінка складається у вигляді первинного враження («подобається – не подобається», «погано – добре», «не знаю»). На раціональному рівні чуттєва оцінка поглиблюється, уточнюється, а інколи й змінюється з розширенням знань про об'єкт оцінки, всебічним його аналізом, формуванням цілісного уявлення про те, що оцінюється»²¹⁷.

Для формування морально-ціннісних суджень в освітньому процесі застосовують спеціальні методи:

- 1) емоційно-особистісного стимулювання, спрямовані на розвиток мотиваційної сфери школяра;
- 2) здійснення ціннісного обміну змістом навчального матеріалу;
- 3) рефлексії пізнавальної діяльності²¹⁸.

Засобами їх можуть бути дискусії на різні теми, «мозкові штурми», диспути щодо впливу людини на довкілля, тренінги,

---

²¹⁷ Момот Л. Формування досвіду емоційно-оцінної діяльності в процесі навчання. Освіта і управління. 2005. Т. 8, Ч. 2. С. 100–105.

²¹⁸ Николина В. В. Формирование у учащихся эмоционально-ценностного отношения к природе в процессе обучения географии. *География и экология в школе XXI века*. 2009. № 1. С. 44–51.

- ки та відповідних ціннісних орієнтацій, оскільки вони дуже часто мають суто споживацький характер;
- проблеми довкілля розглядаються не загально, а стосовно кожного, і на які кожен впливає в повсякденному житті;
  - використання інформаційного і комунікативного «вибухів», які спричиняють духовне потрясіння, емоційне переживання, зіставлення кожним учнем свого «Я» з відповідними «Я» своїх ровесників;
  - створення ситуацій, в яких певна проблема обговорюється всебічно і якомога об'єктивніше, висувається кілька можливих способів її вирішення і учень сам приймає якесь рішення»²²⁰.

Для забезпечення системності та цілісності формування моральних цінностей молодших школярів на уроках природничої освітньої галузі постійно слід проводити роботу щодо формування морально-ціннісних суджень із застосуванням словесно-інформаційних методів навчання, що включають бесіду, розповідь, пояснення, коментоване читання тексту. Провідним засобом навчання слід обирати теми з природоохоронним змістом. Зміст роботи щодо реалізації означеного завдання повинен передбачати емоційно-оцінний аналіз текстів та додаткових джерел інформації (мультимедійних засобів та додаткової природничо-популярної літератури). Зокрема, «Яка ціна здоров'я», «Чи вміємо ми спілкуватись?», «Із чого все починалося?», «Хто такі земляни?», «Які тіла нас оточують?», «Де ховається вода?», «Чому вода потребує охорони?», «Яка роль повітря у природі?» (3 клас) та ін.

Словесно-дослідницькі методи навчання при виконанні завдань на встановлення зв'язку між станом природного середовища та причинами, що призвели до цього сприяють формуванню у здобувачів початкової освіти сутності основних дефініцій морального виховання. Водночас на уроках курсу «Я досліджую світ», в якому реалізується програма природничої освітньої галузі, передбачено використання наочно-дослідницьких методів задля ілюстрації та демонстрації моральних вчинків різних спільнот.

---

²²⁰ Жирська Г.Я. Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури. URL:<http://pedagogica.tnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/15.pdf>

Добрі результати у формуванні морально-ціннісних суджень здобувачів початкової освіти можна досягнути, використовуючи інноваційні технології навчання. Наприклад, гра-вправа «Павутинка» може бути проведена на уроці з метою вивчення екологічних проблем та їх впливу на компоненти навколишньої природи (рослин, тварин) при вивченні теми «Чому природа потребує охорони» (2 клас)²²¹. Один з учасників гри виконує роль якогось компонента довкілля і стає всередину кола. Клубок з нитками тримає в руках інший учасник гри. Учасники по черзі називають екологічні фактори середовища, які безпосередньо впливають на людину чи іншу живу істоту, обґрунтовуючи свій вибір. Називаючи певний фактор впливу, учасник гри кидає клубочок учневі в центрі кола. Учасник в центрі кола теж може запропонувати свій фактор впливу на зміни в довкіллі, кинувши клубок відповідно наступному учаснику гри. Клубок може передаватися учасникам в колі. Основна умова гри – після кожного кидка учасник залишає собі нитку і тримає її до кінця гри. Цікавим є той факт, що один учасник може мати по декілька таких «ниток-взаємозв'язків» з іншими членами гри. Поза як гра базується на центровому учаснику, то він буде мати найбільше ниток-взаємозв'язків. Обов'язковою умовою завершення гри є – «павутинням» мають бути обплутані всі учасники.

Така візуалізація зв'язків у довкіллі у процесі активної ігрової діяльності дозволяє не допускати формалізму у сприйнятті проблеми, уявити себе на місці іншого об'єкту живої природи, краще зрозуміти її стан у певній ситуації, зробити висновки на основі аналізу подій і прийняти конкретні рішення, спираючись на пережитих почуттях і сформованих переконаннях-судженнях. Тобто, підводимо учнів до висновку про те, що людина є невід'ємною частиною природи і тісно пов'язана з її компонентами.

Сприяє формуванню морально-ціннісних суджень інтерактивна вправа «Займи позицію». Учням пропонуються певні твердження²²² і зайняти позицію відносно них. Зробити правильний

---

²²¹ Гільберг Т.Г., ТарнавськаС.С., ПавичН.М. Я досліджую світ: підруч. для 2-го кл. закл. заг. серед. Освіти (у 2-х ч.): ч. 2. Київ: Генеза, 2019. 144с., с. 131.

²²² Гільберг Т.Г., ТарнавськаС.С., ПавичН.М. Я досліджуюсвіт: підруч. для 2-го кл. закл. заг. серед. Освіти (у 2-х ч.): ч. 2. Київ: Генеза, 2019. 144с., с. 16.

вибір учні можуть завдяки сформованим судженням, які якраз і вплинуть на вчинок дитини.

Методичний апарат сучасного підручника передбачає використання різноманітних інтерактивних технологій на всіх етапах освітнього процесу. До них віднесемо: гра-театралізація «Тому ми...» (с. 24), «Сформуйте гіпотезу зі слів: «Вода є...» (с. 90), прогноз-твердження (с.92), «Висловіте припущення, як можна зменшити витрати води» (с.97) та ін.²²³.

У процесі формування морально-ціннісних суджень можна використовувати для аналізу схеми, таблиці з цифровими даними, представлені у підручнику. До прикладу таблиця 1:

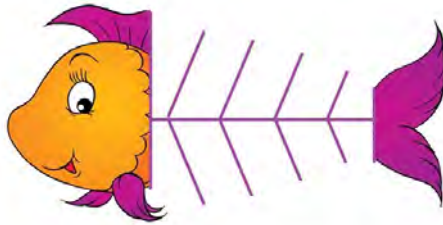
Таблиця 1.
Витрати води однієї людини на потреби за добу

Вид використання	Кількість води	Вид використання	Кількість води
Прання білизни	20 – 40 л	Туалет	20 – 40 л
Миття посуду	4 – 8 л	Душ	30 50 л –
Приготування їжі	4 – 8 л	Купання у ванні	200 л
У рік людина витрачає в середньому 40 000 літрів води			

Актуальною для формування у молодших школярів морально-ціннісних суджень є технологія «Риб'ячий скелет» («Фішбоун») (рис.1.). Це графічна техніка представлення інформації, яка потребує використання певних прийомів мислення, дозволяє образно продемонструвати хід аналізу будь-якого явища через виділення проблеми, з'ясування її причин і підтверджуючих фактів та формулювання висновку на основі оцінних суджень. На схемі відображено структуру технології, що складається з чотирьох ключових компонентів: голова (проблема), кістки скелету: верхні (причини) й нижні (підтверджуючі факти) та хвіст (висновки, що відображають шлях вирішення проблеми).

²²³ Гільберг Т.Г., Тарнавська, ПавичН.М. Я досліджую світ: підруч. для 3-го кл. закл. заг. серед. Освіти (у 2-х ч.): ч. 1. Київ: Генеза, 2020.С.С.160 с.

Фішбоун _____

Рис. 2.2. *Схема технології «Риб'ячий скелет»*

Сама схема «риб'ячого скелета» дозволяє підбирати відповідне рішення до будь-якої проблемної ситуації, генеруючи нові ідеї, спрямовані на активізацію процесу мислення. Особливо корисно використовувати схему у поєднанні з іншими інноваційними технологіями. Наприклад, під час виконання вправи «Мозковий штурм» для набуття уміння швидко і зрозуміло формулювати думку. «Фішбоун» може складатися заздалегідь або заповнюватися разом з учнями. Сучасні технологічні можливості дозволяють швидко зробити кольоровий і красивий шаблон в графічному редакторі, який би приваблював та спонукав до заповнення.

Наведемо приклад використання технології «Риб'ячий скелет» при вивченні теми «Які бувають явища природи». Ключова проблема «стихійні явища: повені, посухи, урагани, згарища, смоги та кислотні дощі та ін.» (голова), причини: вирубка лісів та засмічення водостоків, зміна клімату, недотримання правил техніки безпеки тощо – верхні кістки скелету; підтверджуючі факти: стихійна вирубка карпатських лісів, витоки хімічних речовин на заводі «Рівнеазот», пожежа на Авдіївському коксохімічному заводі тощо – нижні кістки скелету; раціональне, обмірковане, бережливе ставлення до довкілля – хвіст.

Охарактеризуємо діяльність учнів під час виконання цих завдань. Спостерігається значна активність школярів під час встановлення зв'язку між проблемою і причиною її виникнення, між виявленими фактами та шляхами їх вирішення. Актив-

ність виявляється у жвавому обговоренні варіантів відповідей, їх взаємокорегуванні. Водночас, слід зупинитися на труднощах, що виникають під час роботи. Учням початкової школи важко визначити ставлення до життя, вони дають такі відповіді на це запитання: «радісно», «добре», «сподіваються на краще», «погоджуюсь». Ця ж тенденція спостерігається і під час відповіді на запитання «Чи завжди ти та члени родини бережливо ставитесь до природи, зважаючи на її цінність для нашого життя?» Відповіді молодших школярів переважно такі: «Не завжди», «Час від часу».

Сприяє формуванню морально-ціннісного ставлення до навколишньої природи та формуванню суджень щодо вибору правильних дій метод проектів, під яким розуміють конкретне креативне завдання, яке може бути індивідуальним або груповим, виконання якого сприяє досягненню поставленої мети. Природничий проект формує не лише морально-ціннісне ставлення, а й морально-ціннісні судження, що, у свою чергу, впливає на екологічну поведінку, так як передбачає застосування набутих теоретичних знань на практиці та реалізацію їх у конкретних результатах (проекти «Способи очищення води», «Екологічно чисте повітря у своєму населеному пункті», «Озеленення класної кімнати» та ін.²²⁴.

Діяльність над проектом є різновидом самостійної позаурочної роботи, що передбачає самоорганізацію особистості у процесі дослідження й моделювання алгоритму дій задля реалізації поставлених завдань інформаційного, ігрового, соціального, творчого чи дослідницького характеру. Навчальні міні-проекти, що характеризуються домінуючим видом діяльності і готують здобувачів початкової школи до майбутньої серйозної проектної роботи, найбільше реалізують завдання щодо формування морально-ціннісного ставлення до природи на основі відповідних суджень. Наведемо орієнтовні приклади завдань для міні-проектів природничої освітньої галузі різного типу, що можуть бути використані вчителями.

Завдання для інформаційного проекту, спрямованого на збір певної інформації, її аналіз та узагальнення: «Опрацюйте публікації в місцевих періодичних виданнях та інтернет ресурсах, в

---

²²⁴ Гільберг Т.Г.,Тарнавська С.С., Павич Н.М. Я досліджуюсвіт: підруч. для 3-го кл. закл. заг. серед. Освіти (у 2-х ч.): ч. 1. Київ: Генеза, 2020. 160 с.

яких описано проблеми використання природних об'єктів Вашого регіону». За час діяльності над проектом, що потребує опрацювання різних джерел інформації, школярі вчать аналізувати і відбирати інформацію, систематизувати й узагальнювати її, формулюючи висновки, відповідно поставленої мети. Освітнім продуктом такого виду міні-проекту можуть бути: фотоколаж, плакати, закладки, листівки, мультимедійні презентації тощо.

Особливе захоплення серед здобувачів початкової освіти викликають проекти, пов'язанні з виконанням соціально-значущих ролей. Такі проекти носять прикладний характер. Якщо йде мова про формування морально-ціннісної судження, то теми таких проектів передбачають виконання дій, що пов'язані із майбутньою професією. Завдання для прикладного проекту може бути таким: «Знання починаються з пізнання загальних законів природи. Обґрунтуйте можливе коло знань, які будуть необхідними у Вашій майбутній професійній діяльності (Якщо ви еколог, проектувальник, геолог...)». Під час виконання такого проекту молодші школярі мають можливість усвідомити діяльність людей у певних галузях та її вплив на стан природи, обґрунтувати зміст і обсяг компетенцій, які необхідні для успішної роботи за обраної спеціальності.

Завдання для творчого проекту передбачає оригінальну форму представлення кінцевого результату: «Дослідити відображення означених проблем довкілля у художніх творах вітчизняних і зарубіжних художників. Дещо оновити картину, відповідно нинішнього споглядання». Нині все частіше з'являються нові технології впливу на фізіологічний стан людини. До таких можна віднести творчі проекти як засобу «творчої терапії». Якісно нового забарвлення отримують проекти з використанням засобів образотворчого мистецтва, поезії, аплікації, моделювання природними матеріалами, музики. До прикладу проект «Моя адреса» 2 клас, макет рослини Червоної книги тощо.

Завдання для дослідницького проекту сприяють залученню учнів до науково-дослідної роботи з використанням експериментів та спостережень: «Проведіть дослідження щодо вмісту води в об'єктах найближчого природного середовища». Зокрема, актуальними можуть бути такі теми проектів: «Чому воду слід оберігати?»; «Розробка можливих шляхів очищення водою», «Хто мешкає у старому пеньку?» та ін.

Дослідницькі проекти передбачають використання набутого досвіду умінь і навичок самостійного навчання, так як спрямовані на опрацювання теоретичних знань з означеної проблеми, так і на безпосереднє виконання певних видів діяльності: проведення спостережень й експериментів, моделювань й досліджень та їх аналізу. Такі проекти доцільно виконувати як одну з форм позаурочної роботи з природничої освітньої галузі, під час природничої екскурсії та дослідницької роботи неекологічних стежках, в туристичному поході тощо, спрямовуючи діяльність учнів на поглиблення знань за програмою шкільного курсу «Я досліджую світ». Цінним в організації проектної діяльності є залучення батьків, які, своєю підтримкою дитини, беруть участь у її суспільному житті. Це той союз, який завжди дає позитивні результати.

Формування морально-ціннісних суджень в молодших школярів у процесі вивчення природничої освітньої галузі може здійснюватися завдяки інтеграції різних видів освітньої діяльності. Нескладна дослідницька діяльність (аудит) допомагає учням зрозуміти певні аспекти навколишньої реальності, що можуть викликати в них занепокоєння і хвилювання, потребу потурбуватися про природне середовище, покращити його стан. За таких умов учні відчують потребу у здобутті інформації та приймають рішення щодо її пошуку. Знаходження інформації сприяє до діяльності, результат виконання якої відкриває для учня нові сторони проблеми, що його хвилює. Мотивація на вирішення проблеми сприяє повторенню кола діяльності уже в іншому ракурсі. Здобувачі початкової освіти черпають мотивацію до навчання з внутрішнього бачення того, в якому середовищі (природному та соціальному) вони прагнуть жити, а не зі страху перед екологічними чи соціальними катастрофами. Мотивація здобувача початкової освіти для кожної наступної дії, корисної для людства і довкілля загалом виникає з отриманої інформації про результати та значення попередніх дій щодо економного використання природних ресурсів, а не шляхом погіршення якості життя. Наочність цих результатів підсилює потребу в піклуванні про майбутнє людства.

Формування морально-ціннісних суджень молодших школярів відбувається також шляхом спостереження за виявленими моральними якостями однолітків під час перебування в природі чи виконанні доручень.

Наведемо приклади завдань для спостережень.

1. Учитель ставить завдання одному із школярів поспостерегти за діяльністю інших.

Молодших школярів розміщують у колі, кожен відповідає на низку запитань:

- Якби я міг навчити когось чомусь, це було б ...
- Я почуваю себе щасливим, коли ...
- Коли-небудь я сподіваюсь ...
- Я хотів би бути більш ...

Підсумком є написання есе «Хто я є для природи?»

2. На дошці записано декілька прислів'їв: «Де господар робить, там і поле щедро родить», «Усе добре переймай, а зла уникай», «Скільки б ниточці не витися, а кінець буде». Учні об'єднуються в групи, обирають певне прислів'я, аналізуючи моральні якості однокласників або певні їхні вчинки у стосунках з природою, дають свою оцінку.

3. Учитель розміщує школярів у коло – нехай кожен уявить собі, що тут збуваються його мрії – аналізує за чергою, або висловлює своє бачення «планети майбутнього».

4. Скласти кросворд до теми «Чому ґрунт – важливе тіло природи» так, щоб ключовим словом у ньому було «щедрість».

5. Уявіть, що ви кореспондент газети. Візьміть інтерв'ю в однолітків про їхні уявлення «що добре і зло для природи». Видайте газету.

Отже, формування особистості молодшого школяра, що ґрунтується на морально-ціннісному підході та спрямовується на поєднання раціонального й гуманного начал у взаємовідносинах «людина – природа» сприяє розвитку у мисленні морально-ціннісних суджень і, як результат – на поведінку. Під час методично вірної організації процесу формування морально-ціннісних суджень у молодших школярів залучається емоційно-чуттєва сфера особистості, проявляються мотиви і ставлення до довкілля, внаслідок чого посилюється пізнавальний інтерес до вивчення об'єктів природи. Використання означених вище методів оцінної діяльності надає можливість здобувачам початкової освіти краще комунікувати, обмінюючись здобутою інформацією, виявляти своє ставлення до певної проблеми, ділитися переживаннями і думками щодо багатогранної цінності природи.

Узагальнення проведених досліджень навчального співробітництва сприяло виробленню методичних рекомендацій щодо удосконалення методики формування морально-ціннісних суджень молодших школярів на уроках природничої освітньої галузі курсу «Я досліджую світ»:

1. Проводити повсякчас цілеспрямовану виховну роботу, незалежно від змісту теми, яка вивчається на уроці.

2. Ціннісну складову ключових і предметних компетентностей на уроках природничої освітньої галузі спрямовувати на формування у молодших школярів стійких світоглядних позицій і морально-етичних норм.

3. Створювати на уроках та позаурочній діяльності спеціальні проблемні ситуації, задля набуття досвіду школярами аналізувати поведінку та почуття оточуючих людей, порівнювати запропоновану моральну ситуацію з аналогічним соціальним явищем щодо збереження природи.

4. Сприяти встановленню у класі атмосфери доброзичливості, взаємної поваги, взаємодопомоги, вимогливості, емоційного сприйняття оточуючих.

5. Використовувати на уроках природничої освітньої галузі такі форми роботи, які сприяють розвитку самостійності та самооцінки, привчають обмірковувати свої вчинки та поведінку.

6. Будувати освітній процес на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, які дають змогу проявити самостійність і самоконтроль, призводять до розвитку відповідальності на основі сформованих морально-ціннісних суджень.

7. Реалізацію наскрізних ліній як соціально значущих надпредметних тем курсу «Я досліджую світ» спрямовувати на розвиток і соціалізацію школярів, формування в них наукового світогляду, культури й екологічного стилю мислення та грамотної поведінки, навичок життєзабезпечення й саморозвитку, а також на розвиток ключових умінь як здатності застосовувати отримані знання в різних ситуаціях.

Таким чином, вчитель повинен працювати над формуванням навичок поведінки, які необхідні для виконання дитиною моральних правил, допомогти їй з'ясувати протиріччя між уявленням про себе як про зразок і її дійсною поведінкою; розвивати довільність поведінки, вміння діяти відповідно до поставленої мети, а також морального ставлення до навчання, до оточуючих, до довкілля.

3.2. Особливості формування соціальної компетентності у здобувачів початкової освіти

Любов Фенчак

Важливим завданням сучасних освітніх реформ є підготовка компетентної особистості, здатної знаходити правильні рішення у конкретних навчальних, життєвих, а в майбутньому і професійних ситуаціях. Період навчання у закладі загальної середньої освіти тривалий і охоплює три важливі періоди розвитку і формування особистості дитини: молодший шкільний вік, підлітковий вік та юність. В ці періоди закладаються основи орієнтації школяра в соціальному просторі та алгоритми взаємодії з ним. Система освітніх закладів дає дитині комплекс загально-визнаних необхідних теоретичних та практичних знань щодо ключових основ сучасного розвитку суспільства, які формують її правильну орієнтацію та вміння взаємодіяти у ньому. У зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційно-освітнього простору, до результатів навчання суспільство ставить усе більші вимоги – школа має дати здобувачам освіти не тільки міцні знання та навички, а й сприяти всебічному розвитку відповідно до їх індивідуальних можливостей, потреб і здібностей. Загальновідомо, що соціальна реальність відображає сучасну наукову картину світу і тому розвиток соціальної компетентності у підростаючого покоління є важливою складовою системи освіти.

Основні особливості та сучасні вимоги щодо ефективної організації освітнього простору у початковій освіті відображені у відповідних нормативних документах, а саме у Державному стандарті початкової освіти. У відповідності даного документу у здобувачів початкової освіти необхідно формувати такі ключові компетентності як: загальнокультурна, інформаційна, комунікативна, соціальна, здоров'я зберігаюча, навчальна, громадянська. Зокрема, соціальна компетентність передбачає спроможність діяти здобувача освіти, як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як

громадянина України; виявлення поваги до інших та толерантності, уміння конструктивно співпрацювати, співчувати ²²⁵.

Особливості формування соціальної компетентності особистості визначені в наукових працях В. Андрущенко, Н. Беккера, Н. Гавриш, Л. Лепіхової, А. Мудрика, О. Пометун, В. Шахрай та інші. Дослідження соціальної компетентності в молодшому шкільному віці здійснювали І. Бех, М. Гончарова-Горянська, С. Данилейко, І. Ніколаєску, Н. Бібік, М. Савченко, О. Кононко, О. Проценко, Т. Поніманська, М. Степаненко та інші. Дефінітивний аналіз соціальної компетентності засвідчує комплексність цього поняття та відсутність однозначності в його визначенні та трактуванні змісту, структури, функцій та її основних характеристик. Так науковцями (С. Рачова, О. Пейчова, І. Чорноусов), соціальна компетентність розглядається через призму здібностей особистості, соціальних знань і вмінь, які забезпечують особистості соціальну адаптацію, соціальну обізнаність, уможливають досягнення оптимальної відповідності між особистістю та умовами соціуму.

На думку дослідниці Л.Калініної, соціальна компетентність особистості формується, розвивається і виявляється в соціальній, навчальній, громадській, суспільній діяльності; соціальна компетентність (у вузькому розумінні слова) характеризує людину як істоту соціальну, як суб'єкта життєдіяльності, її взаємовідносини із суспільством, соціумом, стосунки з іншими людьми. Структурними елементами соціальної компетентності виокремлено такі: знання як інструменти діяльності, життєві навички, особливі способи мислення, комунікативно-організаторські здібності, здатність усвідомлювати, оцінювати й відповідати за наслідки своїх дій ²²⁶.

На основі проаналізованих науково-педагогічних досліджень нами виявлено, що показниками соціальної компетентності для здобувачів освіти 1–2 класів є розвиток соціальних знань, позитивних соціальних емоцій, формування соціально значимих

---

²²⁵ Державний стандарт початкової освіти URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

²²⁶ Калініна Л.М. Розвиток соціальної компетентності учнівської молоді як змістова компонента навчання керівників загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <https://lib.iitta.gov.ua/166124/1/29.pdf>

навичок щодо соціальної ролі школяра; для здобувачів освіти 3–4 класів – розширення соціальних знань, розвиток соціальних цінностей, формування соціально значимих навичок, розвиток навичок аналізу та самоаналізу щодо соціальної ролі школяра, розвиток навичок взаємодії з дорослими та однолітками, щодо пошуку інформаційних джерел для виконання навчальних завдань, організації дозвілля, тощо.

Однак, для формування вищеописаних показників соціальної компетентності у школярів необхідно створити і відповідне соціальне середовище, а саме сучасне інформаційне середовища школи, сім'ї, що уособлюють сучасний інформаційний простір учня. Здійснивши аналіз психолого-педагогічних досліджень щодо сутності даного феномену, нами виявлено, що до сучасного соціального інформаційного середовища здобувача початкової освіти у закладі освіти можемо віднести соціально-психологічну службу, бібліотеку, оскільки здобувач початкової освіти повинен мати доступ до інформації, яка знаходиться у її базі; кабінет інформатики та інформаційно-комп'ютерних технологій, доцільно віднести також медіа школи (газета, радіо, телебачення, сайт), адже молодші школярі можуть бути долучені не лише до споживання інформації з шкільних медіа, а й до їх створення. Сучасне інформаційне середовище у освітньому просторі школи дозволяє школярам користуватися соціальною та інформаційною медіа-продукцією, які відповідають віковим особливостям та потребам, спрямованих на інтелектуальний, моральний та соціальний розвиток. Вищеописане дає підстави стверджувати, що сучасне інформаційне середовище закладу загальної соціальної освіти здобувача початкової освіти має соціально-виховну мету²²⁷.

За результатами власних педагогічних спостережень під час проходження навчальної психологічної та педагогічної практики здобувачами вищої освіти, нами було відмічено, що формування соціальної компетентності молодших школярів відбувається і у процесі вивчення навчальних дисциплін. Методика формування соціальної компетентності здобувачів початкової

---

²²⁷ Павлюк Т.В. Розвиток соціальної компетентності на уроках в сучасній школі [Електронний ресурс]– Режим доступу: https://umanstudy.at.ua/publ/metodichnij_poradnik/mo_vchiteliv_3_kh_klasiv/rozvitok_socialnoji_kompetentnosti_na_urokakh_v_suchasnij_shkoli/57-1-0-444

освіти розглядається нами як сукупність методів, прийомів і форм організації процесу розвитку інтегрованої характеристики особистості, якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій і переконань, які уможливають активну взаємодію людини з соціумом, налагоджування контактів із різноманітними групами та індивідами, а також участь у соціально значущих проєктах, продуктивне виконання різних соціальних ролей.

Організація освітнього процесу в початковій школі, спрямованого на формування соціальної компетентності особистості молодшого школяра, полягає у створенні умов для формування у нього досвіду пізнавальної діяльності, різних способів та досвіду практичної й творчої діяльності, інтеграцію теоретичного і практичного змісту освіти, моделювання за допомогою педагогічних технологій контекстного навчання предметного та соціального змісту життя й діяльності здобувача початкової освіти.

За твердженням І. Ніколаеску соціальна компетентність є процесом і результатом засвоєння і активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування, здатності застосовувати досвід при вирішенні життєвих проблем, брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, активність у командній роботі, попереджувати і вирішувати конфлікти, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність²²⁸. Ми погоджуємось з думкою автора, і під час професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів передбачено у освітніх програмах педагогічні дисципліни, які сприяють формуванню вищеописаних компетентностей у молодших школярів.

Проаналізувавши відповідні наукові дослідження, нами виявлено, що соціальна компетентність у здобувачів початкової освіти обумовлюється такими характеристиками:

- приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки;
- проявляти гнучкість та прилаштовуватися до вимог соціальної групи, зберігаючи водночас власне обличчя;

---

²²⁸ Ніколаеску І.О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науково-методичний посібник. Черкаси, 2014. 76с.

- добирати корисні для свого соціального розвитку ролі, поводитися відповідально;
- орієнтуватися у своїх правах та обов'язках;
- уміти брати до уваги думку інших людей, рахуватися з їхніми бажаннями та інтересами, визнавати сильні сторони;
- вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися;
- виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати, радіти;
- налагоджувати з однолітками та дорослими гармонійні взаємини, домовлятися з ними; уникати конфліктів або розв'язувати їх мирним шляхом, утримуватися від образливих слів та агресивних дій;
- узгоджувати свої бажання з можливостями та вимогами;
- контролювати та регулювати свою поведінку, утримуватися від негативних проявів;
- уміти в разі потреби звернутися до людей за допомогою;
- володіти мовленнєвим етикетом, бути здатною ініціювати, підтримати та культурно завершити розмову;
- бути людиною, справедливою людиною, вміти приймати точку зору іншої людини²²⁹.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що соціальна компетентність передбачає вміння рахуватися з соціальними нормами та правами інших людей, тому формування і становлення даної компетентності особистості – це є розгортання її життєвого потенціалу²³⁰. Все це вказує на ситуативний характер прояву соціальної компетентності.

На думку педагогів та психологів, молодший шкільний вік – це перший період активного залучення дитини до громадського і суспільного життя. Саме в цей період відбувається ціла низка особистісних утворень, необхідних для формування соціальної компетентності:

²²⁹ Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / за заг. ред. Н.В. Гавриш. Луганськ, 2006. 368с.

²³⁰ Шахрай В.М. Соціальна компетентність особистості в науковій літературі. *Соціальні виміри суспільства* : зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 11. С. 352-362

- мотивація соціально значимої діяльності, у рамках якої орієнтація на успіх є позитивною основою для формування соціальної компетентності, оскільки вона спрямована на досягнення конструктивних, позитивних результатів, що визначає особистісну активність дитини;
- вміння керувати психічними процесами розвитку пізнавальної сфери, яке створює основу становлення здатності до довільної регуляції поведінки;
- діалогічність свідомості, критичність до себе і до інших людей; дитина стає здатною до адекватної самооцінки, а задоволеність собою і досить висока самооцінка виступають важливими складовими соціальної компетентності;
- складається новий тип відносин з людьми, засвоюються певні соціальні норми, втрачається орієнтація на дорослого і відбувається зближення з групою однолітків, де необхідними виявляються навички конструктивної взаємодії; молодший школяр починає розуміти, що від його поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, зокрема й складних стосовно соціальної взаємодії, а значить, вона здобуває готовність до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях.

Важливим у цьому процесі є те, що формування соціальної компетентності молодшого школяра базується на таких особистісних утвореннях: мотивація досягнення, довільність, позитивне ставлення до себе, висока самооцінка, здатність до конструктивної поведінки у складних ситуаціях, комунікативні здібності, тощо²³¹.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження обґрунтовують, що формування соціальної компетентності особистості відбувається також в процесі соціальнозначимої діяльності. Тільки через діяльність в колективі кожний його член входить у суспільство. І такими первинними колективами для здобувача початкової освіти є сім'я, школа, позашкільний заклад. Результа-

---

²³¹ Лейчук Р.М. Соціальна компетентність учнів до проблемивизначення змісту і структури поняття. *Проблемисоціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2013. № 2. С.160–166.)

том активної групової і колективної навчальної діяльності та спілкування школяра є сформованість у неї соціальної компетентності. До того ж активна участь дитини в навчальній діяльності є однією з першооснов формування й інших її ключових компетенцій: навчальних, інформаційних, соціальних, технологічних, мотиваційних та ін.

Суттєвим чинником формування соціальної компетентності молодшого школяра є його активна соціалізація, під якою дослідники розуміють таке пристосування людини до вимог суспільства, що забезпечує її успішне функціонування у соціальному середовищі. У процесі соціалізації молода людина повинна пізнати й прийняти вимоги суспільства, а результатом цього процесу є формування свідомої причетності, належності до суспільства, пристосованості до оточуючого середовища і здатності до успішного здійснення соціальних ролей. Ці завдання можуть бути освоєні через соціальну практику, включення в діяльність вікових дитячих об'єднань та організацій, органів шкільного самоврядування²³². Залучення молодших школярів до роботи в органах учнівського самоврядування також сприяє формуванню їх соціальних компетенцій, здатності брати на себе відповідальність, активно брати участь у спільному прийнятті рішень, у різних видах соціального проектування, цивілізованому розв'язанні конфліктів. Формами діяльності учнівського самоврядування в умовах початкової школи можуть бути: громадські акції (благодійна допомога, екологічні проекти, соціологічні опитування; наприклад, «Не зірви», «Ми пам'ятаємо вас, ветерани»), «Допоможемо птахам узимку» тощо); учнівська газета з різноманітними рубриками (наприклад, «Віч-на-віч», «Школярник», «Гордість школи (класу)», «Наші досягнення»); соціальні проекти (наприклад, «Природа і ми», «Сім криниць людяності»); громадсько-творче об'єднання; гуртки за інтересами; диспути, бесіди із залученням батьків та інші.

На думку дослідників, використання різних видів діяльності в освітньому процесі початкової школи сприяє ефективному формуванню соціальної компетентності молодших школярів.

---

²³² Проценко О.В. Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2014. Вип. 35. С.451–457.

Використовуючи потенціал народної творчості (ігри, прислів'я, приказки, притчі, казки), шляхом застосування діяльнісних методів навчання, можна розвинути здатність до співпраці, толерантні стосунки прищепити школярам повагу, доброту, та сприяє зміцненню соціального та психологічного комфорту між учнями класу.

Однією з ефективних форм класної та позакласної роботи, що сприяє формуванню соціальної компетентності є ігрова діяльність. Одним з найперспективніших шляхів виховання активних учнів, озброєння їх необхідними вміннями і навичками є впровадження активних форм і методів навчання, серед яких провідне місце займають навчальні ігри. Потрапляючи до школи після дитячого садка, дитина зустрічається з іншим видом діяльності – навчанням. Але гра залишається важливим засобом не лише для відпочинку, а і для пошукового пізнання навколишнього середовища. Коли вчитель використовує на уроці елементи гри, то в класі створюється доброзичлива обстановка, бадьорий настрій, бажання вчитися. Плануючи урок, учитель початкових класів повинен звертати увагу на всіх учнів класу, добирати дидактичні ігри, які були б цікаві й зрозумілі. В грі формується багато особливостей особистості дитини. Під час гри виробляється спритність, витримка, активність, соціальна позиція, тощо. Саме під час проведення ігри формуються навички взаєморозуміння між учителем і учнем, розпочинається невимуслене спілкування дитини з іншими учасниками гри, що є на нашу думку важливим складовим формування соціальної компетентності молодших школярів. У процесі гри у школярів виробляється звичка зосереджуватися, працювати відповідально, самостійно, завдяки чому розвивається увага, пам'ять, бажання знати більше. Задовольняючи свою природну потребу у невимусеному спілкуванні та діяльності, в процесі гри дитина «добуває» в уяві все, що недоступне їй в навколишній дійсності, у захопленні не помічає, що вчиться – пізнає нове, запам'ятовує, орієнтується в різних ситуаціях, поглиблює раніше набутий досвід, порівнює запас уявлень, понять, розвиває фантазію.

На думку педагогів-практиків, гра належить до традиційних і визнаних методів навчання і виховання, дошкільників, молодших школярів і підлітків. Цінність цього методу полягає у тому, що в ігровій діяльності освітня, розвиваюча й виховна функції

діють у тісному взаємозв'язку. Гра як метод навчання організовує, розвиває учнів, розширює їхні пізнавальні можливості, виховує особистість.

Тому, на думку Т. Павлюк, гра – це середовище в якому формується соціальна компетентність особистості. Завдяки цьому активним засобом розвитку соціальної компетентності учнів є використання ігрових технологій навчання. Ігрові методи навчання дозволяють вирішувати наступні завдання:

- активне включення кожного учня в процес засвоєння учбового матеріалу;
- підвищення пізнавальної мотивації;
- формування навичок успішного спілкування (уміння слухати і чути один одного, вибудовувати діалог, ставити питання на розуміння);
- розвиток навичок самостійної навчальної діяльності: визначення провідних і проміжних завдань, уміння передбачати наслідки свого вибору;
- виховання лідерських якостей;
- уміння працювати з командою і в команді;
- переймати на себе відповідальність за спільну і власну діяльність по досягненню результату²³³.

У своїй педагогічній діяльності вчителі початкових класів для формування соціальної компетентності у молодших школярів можуть використовувати технології групової роботи, які поряд із традиційними методами дозволяють значно покращити якість навчання здобувачів початкової освіти. Переважну роль у роботі відводиться методу – робота в невеликих групах (4-8 осіб), коли учні взаємодіють, вирішуючи групове завдання. Як показує досвід, спільна робота в невеликих групах формує якості соціальної й особистісної компетентності, а також сприяє формуванню умінню дружити. Організуючи освітню діяльність зі здобувачами початкової освіти варто використовувати і такий педагогічний засіб як театралізація. За допомогою театральної діяльності молодші школярі вчатьсЯ проживати різні життєві

---

²³³ Павлюк Т.В. Розвиток соціальної компетентності на уроках в сучасній школі [Електронний ресурс]– Режим доступу: https://umanstudy.at.ua/publ/metodichnij_poradnik/mo_vchiteliv_3_kh_klasiv/rozvitok_socialnoji_kompetentnosti_na_urokakh_v_suchasnij_shkoli/57-1-0-444

ситуації, краще пізнають себе й соціум, формується адекватна соціальна поведінка, створюються умови для виховання особистості. Основна мета сюжетно-рольових ігор – набути досвіду дій шляхом гри, допомогти навчитися через досвід і почуття. Сюжетно-рольова гра виступає технологією апробації учнем початкової школи майбутніх соціальних ролей; може також використовуватися для отримання конкретних навичок поведінки. Вона імітує реальність, надає можливість учасникам діяти «наче справді». У сюжетно-рольовій грі відсутній готовий сценарій, опис дій і вчинків героїв. Учасникам гри рекомендують запропонувати ситуації, яка потребує від них, відповідно до обраної ролі (пасажира, покупця, господаря), самостійно обрати способи поведінки та будувати взаємини з партнерами по грі на основі засвоєних правил етикету та сформованих навичок соціальної компетентності. Ті психічні стани, які гравці переживають під час гри, закарбовуються у свідомості і пізніше відіграють провідну роль у процесі самовизначення особистості, пошуку її власної ідентичності. При чітко продуманій організації такі ігри дають для соціалізації молодшого школяра значно більше, ніж хороше оповідання чи бесіда.

Проблему ігрової діяльності молодшого школяра представлено в багатьох дослідженнях: концепції культурно-історичного походження психіки (О. Запорожець); психологічній теорії діяльності (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); теорії навчально-пізнавальної діяльності (Н. Бібік, Г. Костюк, В. Сухомлинський, О. Савченко); теорії соціальної детермінованості ігрової діяльності (Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець); теорії керівництва ігровою діяльністю дітей (Н. Анікеєва, Л. Артемова, Л. Виготський, Р. Жуковська, О. Запорожець, Я. Коменський, Н. Кудикіна, Г. Люблінська, С. Русова, В. Сухомлинський, А. Усова, К. Ушинський); педагогіці гри школярів, що будується на засадах теорії гуманістичної педагогіки та психології (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, С. Русова, В. Сухомлинський). За Л. Виготським гра – простір «внутрішньої соціалізації» дитини, засіб засвоєння соціальних установок.

Науковець Н. Кудикіна у своїй науковій роботі обґрунтувала модель структури ігрової діяльності, що представляє собою системно упорядковану сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних компонентів: мотиваційно-цільового, який пе-

редбачає зацікавленість подіями навколишнього середовища, емоційну зацікавленість діяльністю дорослого, бажання наслідувати; процесуально-операційного, який включає розумові процеси, предметно-практичні ігрові дії з урахуванням матеріальних умов гри, міжособистісну комунікацію; змістового, який забезпечує відображення впливів навколишнього середовища, інформацію з літературних та інших джерел; контрольно-оцінного, який передбачає встановлення відповідності між уявною роллю та власним умінням відтворити власне уявлення, задоволення або незадоволення від перевтілення, бажання внести корективи в подальші ігри; результативного, який формує чуттєво-практичний досвід особистості, уточнює уявлення та збагачує знаннями, досвідом колективної взаємодії, передбачає набуття навичок розв'язування конфліктів, умінь перетворювати матеріальне середовище тощо²³⁴.

На основі аналізу педагогічної та психологічної літератури використання ігрових технологій як засобу виховання і навчання учнів початкової школи буде ефективним, якщо будуть дотримані такі педагогічні умови: забезпечення позитивної мотивації учнів в процесі навчання за допомогою ігрових технологій; вибір ігрових технологій відповідно до вікових особливостей дітей та мети навчального процесу; залучення учнів до ігрових технологій на уроках в початковій школі.

Існує багато навчально-методичних розробок у фаховій літературі щодо змісту дидактичних ігрових технологій, що враховують особливості молодших школярів і можуть бути використані вчителями початкових класів у організації навчальної діяльності²³⁵.

Формування соціальної компетентності у здобувачів початкових класів, може здійснюватись і за допомогою активних методів та технологій навчання. Значний потенціал у формуванні соціальної компетентності молодших школярів мають проектні технології. Вони сприяють формуванню творчої та активної особистості, яка здатна успішно працювати як самостійно, так і в

---

²³⁴ Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. Київ. КМПУ, 2003. 272 с.

²³⁵ Види дидактичних ігор, що використовуються у початковій школі.

колективі. Участь учнів у підготовці та реалізації майбутнього проекту створює сприятливі умови для набуття соціального досвіду взаємодії, виконувати різні соціальні ролі та доручення в новоствореній команді, приймати спільне рішення у розв'язанні проблемних ситуацій. У проектній діяльності в дітей розвиваються певні соціальні відносини, здатність їх розуміти й аналізувати. Проектні технології завжди зорієнтовані на самостійну роботу учнів: групову, парну, індивідуальну, яку вони виконують протягом певного часу.

У сучасній школі проектне навчання є ефективним і актуальним способом в організації спільної освітньої діяльності здобувачів початкової школи. Проектні технології сприяють: самостійному вирішенню проблемних ситуацій; практичному застосуванню набутих знань, умінь, навичок; підвищенню рівня відповідальності та самостійності молодших школярів; розвитку навичок критичного мислення; актуалізації пізнавальної мотивації молодшого школяра; самоаналізу та плануванню діяльності; розвитку творчих здібностей кожного учня; формуванню дослідницьких умінь; розвитку комунікативних навичок, уміння працювати в команді, вирішувати конфлікти та знаходити спільне рішення тощо. Серед переваг проектного навчання виділяють: відкритий навчальний простір, у якому школярі мають можливість виконувати завдання у власному темпі; перехід до інтеграції, відкриття та презентації набутих знань; учні проходять всі етапи: від ідеї до її реалізації; у процесі проектної діяльності молодший школяр прагне до самонавчання та самовдосконалення тощо; створення позитивної робочої атмосфери в класі; робиться акцент на індивідуальних здібностях і талантах учнів²³⁶.

Науковець О. Онопрієнко, зазначає, що основною метою проектних технологій є організація самостійної пошукової діяльності школярів. Проектні технології надають можливість наблизити навчальний процес до реального життя та потреб учнів; роблять навчання молодших школярів цікавим і змістовним, а процес набуття знань, умінь, навичок простим і доступним. Проектна діяльність школярів, на думку автора, включає:

---

²³⁶ Нова українська школа. URL:<https://nus.org.ua/view/proektne-navchannya-korotko-pro-golovne/>.

вибір теми проекту, визначення мети власної діяльності, ознайомлення з основними етапами, висунення ідей та припущень, щодо вирішення проектного завдання, відбір способів та засобів майбутньої проектної діяльності, ознайомлення з можливими джерелами інформації, оформлення проекту, аналіз та оцінка результатів групової проектної діяльності.²³⁷

При цьому вчитель початкових класів є партнером учнів у цій діяльності, займає позицію консультанта, а за потреби і координатора: підтримує ініціативу, створює стимулюючі ситуації, рекомендує необхідні джерела інформації, допомагає конкретизувати мету та завдання проекту, оцінити результати, створює умови для активності кожного школяра, спрямовує їх пошукову діяльність в оптимальному напрямі.

Формуючи соціальну компетентність молодших школярів, учитель повинен усвідомлювати, що цілісний розвиток з пріоритетом у формуванні морально-гуманної сфери особистості веде до формування духовно-моральних основ соціальної зрілості учня, тому будувати виховний процес необхідно як ланцюжок життєво значущих для учня подій, як процес оволодіння соціальним досвідом розв'язання особистих проблем, створює ситуацію вільного вибору, емоційно-психологічний комфорт у спілкуванні учня з однолітками, учителем, іншими дорослими.

Алгоритм ефективної організації проектної діяльності, як важливого педагогічного засобу формування соціальної компетентності школярів, повинен передбачати такі основні етапи:

1. Організаційний: пошук цікавих і корисних напрямів діяльності, визначення кола інтересів, вибір актуальної теми (учні пропонують теми, з допомогою вчителя обирають одну).

2. Планування майбутньої проектної діяльності: конкретизація ідей, визначення мети та головних завдань проекту, формулювання проблеми.

3. Розробка проекту: уточнення задуму, розроблення плану, алгоритму майбутньої діяльності для досягнення визначених цілей, підбір методів і засобів, розподіл доручень, визначення критеріїв оцінювання та форми представлення проекту, тощо.

---

²³⁷ Онопрієнко О.В. Управління проектною діяльністю молодших школярів. Навчання і виховання учнів 4 класу: методичний посібник для вчителів. Київ, 2005. С. 53–54.

4. Виконання або реалізація проекту: визначення джерел інформації і способу їх збору; самостійна пошукова, дослідницька, організаційна діяльність учнів.

5. Підведення підсумків, презентація проекту та рефлексія.

Орієнтовні критерії оцінювання проектної діяльності здобувачів початкової освіти можуть бути такими: активність та ініціативність кожного учасника проекту відповідно до його індивідуальних можливостей; характер спілкування та взаємодопомоги у колективі; глибина розкриття проблеми; повнота, естетика оформлення результату; суспільна (практична) значущість результату; вміння презентувати проект тощо. Слід зауважити, що в основі формулювання тематики проектів мають лежати потреби, інтереси, уподобання та мотиви всіх учнів класу. Саме тому вчитель повинен враховувати особистісно-орієнтований підхід, вікові особливості дітей молодшого шкільного віку під час планування майбутнього проекту.

На кожному етапі проектної діяльності учні активно взаємодіють між собою. Це сприяє розвитку комунікативних вмінь, соціальної компетентності та отриманню досвіду працювати у колективі. Спілкування спонукає учнів до самопізнання та самоаналізу, оскільки дає можливість у процесі взаємодії з іншою людиною оцінювати власні дії та мотиви поведінки. Педагоги рекомендують проводити з молодшими школярами такі проекти соціального спрямування: «Твори добро», «Наш дружний клас», «Краплинки доброти», «Дружбою треба дорожити», «Долоньки допомоги», «Кожен край має свій звичай», «Моя сім'я», «Край де я живу», «З добром у серці», «Вулицями рідного міста», «Природа і ми», «Лист воїнам АТО», «Славетна історія рідного міста», «Великі українці», «Допоможемо воїнам АТО», «Джерела людяності», «Здоровий спосіб життя в традиціях українського народу», «Люблячі батьки – щасливі діти», «Одягни вишиванку», «Історія та традиції моєї школи», «Умій дружити», «Здоров'я – скарб нації» та інші.

Робота над проектом дозволяє сформувати вміння працювати з різноманітними інформаційними джерелами, проводити спостереження та робити висновки, залучитися до пошукової діяльності, підвищити пізнавальну активність у засвоєнні знань. У ході реалізації проекту учні вчаться співпрацювати, відкривають у собі здібності лідерів, відчувають себе членом команди,

беруть на себе відповідальність. Таким чином, відбувається соціальний розвиток молодшого школяра.²³⁸

Окрім безпосередньо навчання в школі учні часто відвідують позашкільні заклади, гуртки за інтересами, а також дитячі та молодіжні громадські об'єднання, які також є частиною системи освіти та цілісного освітнього процесу. Відтак доцільно виокремити особливості розвитку соціальної компетентності учнів в поза навчальний час. Сфера позашкільної діяльності дитини розкриває значний пласт соціальної реальності та дає змогу дитині поступово адаптуватися до змін середовища її діяльності – навчальної, виховної, ігрової та творчої. Визначальною особливістю виховання соціальних компетентностей поза шкільною програмою є її максимальна наближеність до дійсності, яка часто перетворюється на апробацію засвоєних знань та принципів соціальної взаємодії і практичне вироблення умінь та навичок соціальної дії. Дослідники одногосно стверджують, що соціальна компетентність молодших школярів формується не тільки під час навчання, а й у родині, колі друзів, під впливом засобів масової інформації тощо. Сімейні відносини є частиною соціальної сфери суспільства, а тому сім'я одночасно є і суб'єктом, який виконує розвивальну діяльність, і площиною постійного практичного формування соціальної компетентності молодшого школяра.

Використання різних методів та прийомів роботи для формування соціальної компетентності молодших школярів буде успішним за умови комплексної, цілеспрямованої діяльності; при взаємодії школи та сім'ї; з урахуванням механізмів впливу соціокультурного середовища на особистість; шляхом залучення школярів до суспільно-корисної діяльності, забезпечивши сприятливі умови для навчально-пізнавальної діяльності та спілкування з оточуючими. Для усунення негативних факторів впливу на школярів, педагогам та батькам потрібно постійно створювати ефективні сприятливі умови для формування соціальної компетентності. Також, на формування соціальної компетентності учнів молодших класів впливають мобільні телефони,

---

²³⁸ Проектна технологія. Початкова школа. Електронний варіант – Режим доступу: <https://www.google.com/search?q=%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%>

телебачення та Інтернет простір (web – ресурси: web – сайти, web- канали, соціальні мережі тощо) те, що в ньому розташовано.

Погоджуємося з думкою О. Кононко, вважаємо, що соціальну компетентність у дітей можна вважати сформованою, тоді коли вони:

- володіють елементарними знаннями про соціальні явища, події, людей, взаємини, способи їх налагодження; цінують, визнають значущість для себе того, що пов'язано зі соціальним життям, цікавляться ним;
- називають словами, вербалізують основні соціальні явища;
- передають враження, пов'язані зі соціальними подіями та взаєминами людей, художніми образами (малюють, складають оповідання тощо);
- пов'язують соціальну активність людей та власну з виконанням соціально сформованих стандартів;
- реалізують знання та інтереси у формах поведінки;
- проявляють у поведінці конструктивну творчість;
- збалансовують особисті та соціальні інтереси²³⁹.

Також, сформована соціальна компетентність учнів молодших класів характеризує їх, як відкриту до суспільства особистість, яка володіє навиками соціальної поведінки, готовністю до сприймання соціальної інформації, бажання пізнати оточуючий світ. В умовах сучасного інформаційного простору існує багато факторів, що впливають на формування соціальної компетентності учнів молодших класів, такі як: сім'я, друзі, учителі; вплив політичних, релігійних факторів, засобів масової інформації тощо. Використання web-орієнтованих та мультимедійних технологій для формування соціальної компетентності учнів молодших класів буде успішним за умови цілеспрямованої, комплексної діяльності; врахування механізмів впливу соціокультурного середовища на особистість; взаємодії школи та сім'ї; залучення учнів до суспільно-корисної діяльності, забезпечення сприятливого середовища для навчально-пізнавальної діяльності та спілкування з оточуючими. Тому ознакою успішності процесу соціалізації осо-

---

²³⁹ Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : (системний підхід). Київ: Стило, 2000. 336 с.

бистості дитини є його готовність взаємодіяти з соціумом. Нами виділяються такі шляхи формування цієї ознаки:

- коли дорослі, самі формують ті чи інші життєві компетентності молодших школярів у практиці особистісних взаємовідносин;
- набуття життєвого досвіду відбувається в стосунках з ровесниками.

Сформована соціальна компетентність школяра є важливою складовою його соціального здоров'я, яке у свою чергу впливає на процес соціалізації здобувача початкової освіти. Готовність дитини взаємодіяти з соціумом є показником його позитивної соціалізації та визначається за такими *критеріями*: а) суспільно ціннісна спрямованість; б) свідомо соціальна поведінка; в) соціально-психологічні компетентності, які формуються в ході засвоєння особистістю системи спілкування та через включення в суспільну діяльність.

Науковцями доведено, що на ефективність формування готовності дитини взаємодіяти з соціумом впливають такі чинники освітнього простору:

- інтеграція виховного та навчального процесів, психолого-педагогічна служба, учнівське самоврядування,
- взаємодія сім'ї, школи, місцевої громади;
- засоби формування соціальної компетентності – рідна мова, культура, позитивний приклад батьків, родинні цінності, традиції, ідеали, спільна праця, тощо.

На думку науковців, педагогів від соціальних умов виховання молодшого школяра залежить і стан його фізичного, психічного та духовного здоров'я. Водночас соціальна адаптація та соціальна зрілість особистості відбуватиметься ефективніше за умови високого рівня фізичного, психічного та духовного здоров'я. Основу взаємовідносин із соціумом складає сформована система поведінково-комунікативних умінь і навичок дитини, від яких залежить ефективність її включення до певних соціальних груп та ситуацій спілкування.

До поведінково-комунікативних вмінь і навичок відносять:

- знання норм і правил поведінки;
- оволодіння комунікативними навичками та етикетом спілкування;
- наявність адекватної самооцінки та оцінки інших;

- дотримання моральних норм взаємин у власній поведінці;
- наявність позитивних особистісних якостей.²⁴⁰

На думку дослідників під час соціальної адаптації молодших школярів виникають певні проблеми:

- відсутність розумної вимогливості до молодшого школяра в сім'ї, вседозволеність або недостатня увага до проблем розвитку та виховання ускладнюють соціальну адаптацію дитини, створюють передумови для утруднень у спілкуванні з однолітками та іншими людьми, що може призвести до асоціальної поведінки, порушення встановлених суспільних та моральних норм і правил;
- негативні приклади соціуму, засобів масової інформації (порушеним моральних норм, зовнішні прояви розпусти та легкості інтимних стосунків, відкрита популяризація одностатевих сексуальних потягів) призводять до низької культури сексуального здоров'я, його невідповідності рівню біологічної і духовної зрілості особистості.²⁴¹

Узагальнюючи викладене, ми передбачаємо, що складові соціальної компетентності у здобувачів початкової освіти формуються як в процесі опрацювання навчальних предметів, унаслідок впливу середовища, неформального спілкування, так і в процесі різних видів, форм та методів діяльності (спеціально організована проектна діяльність, групова та парна робота, виховні заходи, волонтерська діяльність тощо).

Отже, сформована соціальна компетентність у здобувачів початкової освіти має на меті сформувати відкриту до суспільства особистість, яка б бажала пізнавати оточуючий світ, була готова до сприймання соціальної інформації, володіння навичками соціальної поведінки. Дослідивши наукові праці з проблеми формування соціальної компетентності молодших школярів, можна вважати, що усвідомлення педагогами проблеми формування соціальної компетентності, врахування вікових психолого-педа-

---

²⁴⁰ Неділько В. П. Соціально-педагогічні та соціально психологічні аспекти здоров'я дітей шкільного віку / В. П. Неділько, С. А. Руденко. // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2009. – №8. – С. 126-129.

²⁴¹ Яценко Л.В. Здоров'я дітей – багатство нації. Х.: Вид. група «Основа», 2015. 126 с. Вип. 1 (133).

гогічних особливостей розвитку здобувача початкової освіти, а також добір ефективних методів і форм роботи забезпечать високу результативність їх освітньої діяльності.

3.3. Формування міжкультурної компетентності здобувачів початкової освіти на уроках і в позаурочній діяльності

Тетяна Молнар

Український соціум складається з низки спільнот, що мають різні етнокультурні, мовні характеристики, плекають власні культурні традиції. Наявність культурних відмінностей у межах одного середовища не може не впливати на систему освіти. Постає потреба забезпечення гармонійного співіснування представників різних культур у закладах загальної середньої освіти, налагодження їх ефективної взаємодії в полікультурному просторі.

Модернізація початкової освіти, впровадження концепції «Нова українська школа» зумовлюють потребу в оновленні змісту, форм і методів навчання. Міжкультурна освіта постає новим напрямом у педагогічній теорії та практиці навчання, основні завдання якого полягають у формуванні уявлення особистості про різноманіття культур та їх взаємозв'язок, вихованні толерантного відношення до відмінностей представників різних культур, прищепленні національних та загальнолюдських цінностей, розвитку навичок і вмінь взаємодії в сучасному полікультурному світі на основі толерантності та взаєморозуміння а, відтак, формування міжкультурної компетентності здобувачів початкової освіти.

Проблема міжкультурної освіти та формування міжкультурної компетентності особистості посідає чільне місце в науковому доробку видатних вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, визначено науково-теоретичні основи міжкультурної освіти (В. Борисов, Г. Дмитрієв, О. Ковальчук, О. Сухомлинська, Ю. Яковець); передумови впровадження основ полікультурного виховання в освітній процес (М. Баяновська, М. Красовицький, В. Кузьменко, Г. Левченко); різні аспекти міжкультурної компетентності знайшли висвітлення в працях О. Зеліковської,

О. Леонтович, І. Плужник, І. Переходько, О. Садохіна, О. Фролової, Н. Янкіної та ін.

Зокрема, О. Сухомлинська, досліджуючи основні суперечності в стосунках індивіда і нації, доходить висновку, що в центрі уваги необхідно ставити інтереси особистості, права окремого індивіда, його суверенітет. Головним механізмом впровадження цієї концепції покликана стати, в першу чергу, сучасна школа²⁴². Однак, попри численність напрямів, багатоплановість і розмаїття виховної роботи, спостерігаємо тенденцію зростання виявів етнічних непорозумінь у дитячому середовищі, історичної і соціальної дезорієнтації підростаючого покоління. Також подекуди зростає дитяча агресивність, виявляється занижена самооцінка відносно інших етнічних груп.

І. Бех наголошує на тому, що розвиток уміння в підростаючого покоління жити в мирі та злагоді має комплексний характер і передбачає виховання певних громадянських, моральних, інтелектуальних, емоційно-вольових якостей особистості²⁴³.

Вагомий внесок у розвиток досліджуваної проблеми належить Г. Ващенко, який був переконаний у тому, що взаємодіючи з іншими народами, український народ матиме більше можливостей розвивати власну національну культуру, урізноманітнити і збагатити загальнолюдську культуру. У праці «Виховний ідеал» педагог закликає український етнос до справедливого ставлення, співробітництва й рівноправності з іншими народами²⁴⁴.

Особливу увагу до формування у дітей емоційно-ціннісного ставлення до представників інших культур приділяв у своїй практиці В. Сухомлинський. «Почуття дружби народів, – писав педагог, – це одне з найтонших, найшляхетніших, одне з найбільш піднесених рухів людської душі; у цьому русі органічно зливається суспільне й особистісне»²⁴⁵. На основі рідної культури, «подорожуючи Батьківщиною», вихованці В. Сухомлинсько-

²⁴² Сухомлинська, О. (2008). Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі. Шлях освіти. № 1. С. 12–18.

²⁴³ Бех, І. Д. (2005). Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи. Українське релігієзнавство. С. 265–281.

²⁴⁴ Ващенко, Г. (1994). Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 191 с.

²⁴⁵ Сухомлинський, В. О. (1997). Людина – найвища цінність. Вибр. твори в п'яти томах. Т. 5. К.: Рад. шк., 472 с.

го збагачували свої почуття й розум духовними скарбами інших народів. Водночас, виховувався патріотизм, що починався з любові до людини.

У сучасному освітньому просторі України актуалізується проблема середовищного підходу до організації міжкультурної взаємодії, що є основою для створення толерантного розвивального середовища початкової школи, в якому забезпечуються рівні умови для всіх учасників освітнього процесу.

Міжкультурне освітнє середовище є характерним для регіонів із поліетнічним складом населення. Особливістю такого середовища є те, що учасники освітнього процесу – представники різних національностей. Будучи носіями різних культур, вони будують взаємовідносини, виходячи зі своїх уявлень про взаємодію. Ці уявлення можуть не збігатися в силу культурних відмінностей, різних систем цінностей, відмінного розуміння соціальних ролей тощо²⁴⁶.

У Концепції «Нова українська школа»²⁴⁷ широко проаналізовано значення освітнього середовища початкової школи, що виступає простором для забезпечення взаємодії учасників освітнього процесу на різних рівнях та містить доцільні засоби для роботи педагогів з учнями. Зокрема, таке багатофункціональне середовище не обмежується приміщенням закладу освіти, а може виходити за його межі. Важливу роль відіграє фізичний простір місця: елементи інфраструктури, історичні пам'ятки, пам'ятники, назви вулиць, будинки культури, бібліотеки, музеї тощо. Вони є акумуляторами величезного масиву інформації, яка носить зазвичай багатокультурний характер. Це формує у школярів підвалини усвідомлення спільності життєвого простору, важливої ролі представників різних культур у загальному суспільному розвитку.

Проблема організації соціокультурного життя у міжкультурному середовищі є однією з найактуальніших для сучасного педагога, причому такою, що стосується існування різних цивіліза-

---

²⁴⁶ Молнар, Т. І. (2020). Освітнє середовище початкової школи як компонент міжкультурного простору. *Pedagogytheory: collective monography*. International Science Group. Boston: PrimediaeLaunch. P. 138–142.

²⁴⁷ Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

цій, етнічних і соціальних груп та, врешті-решт, кожної окремої особистості. У професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» передбачена функція «партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу»²⁴⁸. У цьому контексті актуалізується наявність у початковій школі толерантного середовища. У педагогічній літературі воно визначається як «таке, що позбавлене упереджень» (Д. Дерман-Спарк), «що діє на основі суб'єкт-суб'єктного підходу, керується у взаємодії принципами гуманізму, довіри один до одного, взаєморозуміння, опори на позитивне та інше» (О. Сараєва); середовище, у якому «створюються умови для формування толерантної особистості, ознаками якого є відкритість для всіх без винятку дітей, стійкість до внутрішніх змін та зовнішніх впливів, гуманістичність та варіативність» (Т. Єжова).

Важливо створити позитивний характер взаємостосунків між учнями, представниками різних культурних груп, особливо між культурною більшістю та культурною меншістю. Слід ознайомлювати школярів із прикладами успішної взаємодії з національними культурами, громадами, які формують спільну культурну спадщину українського суспільства, при цьому, не демонструвати переваги однієї культури над іншою, а пізнавати культуру й традиції різних народів у єдиній парадигмі, акцентуючи на позитивному взаємовпливі й подібності між ними. Такий підхід є особливо актуальним для української педагогіки на тлі мовного, етнічного, релігійного та регіонального розмаїття суспільства²⁴⁹.

Сприймання світу як єдиної системи багатогранних форм існування культур, мов, ідей, поглядів, усвідомлення цієї різноманітності й єдності зумовлюють необхідність виховання у здо-

---

²⁴⁸ Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf

²⁴⁹ Молнар, Т. І. (2021). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до роботи в міжкультурному освітньому просторі: регіональний аспект. Перспективи і пріоритети педагогічної освіти в епоху соціальних викликів: монографія. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ. С. 177–190.

бувачів початкової освіти таких людських якостей, як толерантність, повага до представників національних меншин, інших культур, релігій, поглядів. Відтак, перед початковою школою стоїть важливе завдання – формування особистості молодшого школяра, яка володіє відповідними компетентностями, необхідними в сучасному житті.

У 2018 році Європейський парламент і Рада Європейського Союзу схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей. Серед основних компетентностей, що увійшли до цієї програми, є *компетентність культурної обізнаності та самовираження*²⁵⁰. Рада Європи визначила п'ять груп ключових компетентностей, з-поміж яких виокремлюють *міжкультурні*, що торкаються сприйняття індивідуальних відмінностей, взаємоповаги до мови, релігії, культури особистості²⁵¹.

Серед ключових компетентностей Концепції «Нова українська школа» окреслені такі, які мають цінність для нашого дослідження: *соціальна та громадянська* (усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття); *обізнаність та самовираження у сфері культури* (глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших)²⁵².

Сформованість *міжкультурної компетентності* дає змогу жити й мирно співіснувати з представниками різних народів і культур як у межах поліетнічного регіону, так і в сучасному багатокультурному світі взагалі.

Аналіз останніх зарубіжних досліджень показує, що в науковій літературі питання міжкультурної компетентності пере-

²⁵⁰ Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53#1>

²⁵¹ Definition and Selection of Competences. Theoretical and Conceptual Foundations (DESEKO) (2001-2002). Strategy Paper on Key Competences. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program. [w. c.]: OECD, [w. y.], 54 p.

²⁵² Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

важно розглядається як науково-педагогічна проблема і як результат міжкультурної освіти (M. Byram, C. Bennett). Зарубіжні дослідники екстраполюють проблему сутності міжкультурної компетентності в площину спілкування представників різних культур. Так, американські науковці В. Ruben та D. Kealy використовують у своїх працях термін «міжкультурна комунікативна компетентність», акцентуючи на значущість комунікативних здібностей суб'єктів, які вступають у міжкультурні контакти²⁵³.

В якості складових вчені виокремлюють: знання, вміння, навички, здібності, мотиви, цінності, переконання, досвід, особистісні якості. Одні бачать цю компетентність як інтегральну особистісну якість людини, інші – як сукупність якостей, які дозволяють успішно справлятися з вирішенням проблем. Міжкультурну компетентність можна також визначити і як готовність до здійснення міжкультурної комунікації на основі толерантності до інших культур, стійкого інтересу до менталітету національних меншин. Як зазначає І. Плужник, міжкультурна компетентність – здатність взаємодіяти з людьми інших культур на основі врахування їхніх цінностей, норм, уявлень та вибирати комунікативно доцільні способи невербальної і вербальної поведінки²⁵⁴.

Саме в початковій школі розпочинається становлення дитини як особистості з притаманними їй культурою, менталітетом. Актуальність проблеми формування у здобувачів початкової освіти міжкультурної компетентності зумовлена сприятливістю молодшого шкільного віку до виховних впливів, закладанням морально-культурних основ особистості молодшого школяра у зв'язку з активним формуванням його характеру, установок, стереотипів поведінки, мислення й світогляду, що надає можливість прищеплювати національні та загальнолюдські цінності, виховувати поважне відношення до іншої культури.

Варто пам'ятати, що близько 15-20 % учнів – різні за походженням (національним, расовим, релігійним, мовним). Тож

---

²⁵³ Ruben, B., Kealy, D. (1979). Behavioural Assessment of Communication Competency and the Prediction of Cross-Cultural Adaptation. *International Journal of Inter cultural Relations*. Vol. 3. P. 15–17.

²⁵⁴ Плужник, И. Л. (2003). Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки. Дис. д-ра пед. наук. Тюмень, 335 с.

вчителів необхідно володіти інформацією про звичаї та традиції різних народів світу, використовувати методи та засоби навчання, які б полегшували процес соціалізації дитини в полікультурному середовищі та стимулювали інтерес до навчання і перебування в школі зокрема.

На наше переконання, успіх формування міжкультурної компетентності учнів початкових класів залежатиме, з одного боку, від змісту освіти та організації розумової праці на уроках і в позаурочний час, а з іншого – від духовного багатства самого вчителя, його ерудиції, культури, прагнення і вміння пов'язувати навчальний матеріал із завданнями міжкультурної освіти з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку молодшого школяра.

Значний потенціал у формуванні міжкультурної компетентності учнів має освітній процес початкової школи. У цьому контексті наголошуємо на необхідності формування в молодших школярів ціннісного ставлення до української культури, поваги і гордості за українську мову, традиції тощо. Саме з цього слід починати ознайомлення дітей із особливостями культур інших країн. Полікультурна інформація має органічно входити до змісту всіх шкільних предметів, але не переобтяжувати учнів зайвою інформацією.

Зміст освіти, яким повинні оволодіти молодші школярі, визначено Державним стандартом початкової освіти (2018) та реалізовано через освітні галузі. Аналіз Державного стандарту початкової освіти²⁵⁵ дає підстави стверджувати, що найбільший потенціал щодо формування міжкультурної компетентності учнів мають такі освітні галузі: мовно-літературна, громадянська та історична, мистецька.

Проаналізуємо мовно-літературну освітню галузь як одну з провідних у цьому напрямку.

Метою вивчення української мови та літератури (літературного читання) є формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей; розвиток особистості здобувачів освіти засобами різних видів мовленнєвої діяльності; здатності спілкуватися українською мовою, мовами відповідних

---

²⁵⁵ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п/ed20190816#Text>

корінних народів і національних меншин для духовного, культурного і національного самовираження, користуватися ними в особистому і суспільному житті, міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

На уроках української мови та літературного читання учні дізнаються про національні цінності, особливості української культури, а також ознайомлюються із культурою інших країн, що сприяє формуванню позитивного ставлення до представників інших національних культур та їхніх культурних відмінностей. До прикладу, підручник для 1 класу Н. Воскресенської, І. Цепової «Українська мова. Буквар» включає зображення дітей у національних костюмах різних країн, повчальну історію А. М'ястківського «Наш рід» тощо; підручник для 2 класу Г. Остапенко «Українська мова та читання» містить уривок шведської казки С. Нурдквіста «Петсон, Фіндус і намет», англійську казку Д. Біссета «Що хочу – те й роблю», українську казку «Легенда про Карпати», які сприяють формуванню системи цінностей та міжкультурної компетентності; підручник для 3 класу М. Вашуленка, Н. Васильківської, С. Дубовик «Українська мова та читання» – легенду про Смілу, оповідання В. Сухомлинського «Дружна мурашина сім'я». У підручнику для 4 класу М. Вашуленка, Н. Васильківської, С. Дубовик «Українська мова та читання» вміщені тексти, які навчають дітей поважати людську дружбу, берегти природу, навколишній світ, любити українську мову, цінувати культурне надбання країни та багато інших вправ і завдань відповідної спрямованості.

Цінним матеріалом для розвитку толерантної особистості є зміст дитячих творів В. Сухомлинського, зокрема: оповідання, в яких розкривається милосердне ставлення до дітей, що мають фізичні вади («Горбатенька дівчинка», «Як Сергійко навчився жаліти»); оповідання та казки, в яких утверджується необхідність пошановування різноманітності, поваги до проявів інакшості («Що краще?», «Соловей і Жук», «Хризантема і Цибулина», «Вороненя і соловей», «Найгарніша мама»); оповідання про екологічну відповідальність людини («Соромно перед соловейком», «Дивний мисливець», «Дуб на дорозі»); оповідання й казки, що утверджують цінність кожного обдарування («Найкраща лінійка», «Співуча пір'їнка», «Чотири аркуші золотого паперу»).

Опрацювання цих творів відбувається на уроках-діалогах, уроках-роздумах, уроках з елементами інсценізації, що дозволяє створити атмосферу активного обміну думками, актуалізувати життєвий і читацький досвід дітей. Така методика сприяє рефлексивному аналізу відображеної ситуації, стимулює самооцінку учнями свого ставлення до людей, які мають іншу національність, розмовляють іншою мовою, відрізняються кольором шкіри, волосся, мають велику вагу чи дуже маленькі на зріст²⁵⁶.

Можемо стверджувати, що уроки української мови та літературного читання мають значний потенціал для формування міжкультурної компетентності учнів. Дитина, вивчаючи мову, крок за кроком пізнає багатий світ природи, суспільних відносин, думок і почуттів; учні дізнаються про національні цінності, особливості української культури, вчать ся цінувати і поважати українське; певна частина змісту сприяє вихованню поваги й доброзичливого ставлення до представників інших національних культур та феноменів національних культур, зумовлює позитивне ставлення до культурних відмінностей інших народів.

Рушійною силою механізму формування міжкультурної компетентності є активізація та розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів. Дієвими засобами, які варто практикувати на уроках у початковій школі, є усна народна творчість, казки, оповідання, міфи, народні звичаї і традиції, ігри, іграшки, створення етнопедagogічного освітнього середовища. Ознайомлюючи дітей з усною народною творчістю різних народів світу, традиціями, звичаями, ставлять такі завдання: виявляти подібні та відмінні звичаї, традиції у святкуванні Нового року, Різдва, інших свят; порівнювати національні костюми, страви тощо. Етнопедagogічне освітнє середовище забезпечує формування у молодших школярів позитивного ставлення до представників різних культур, поваги до історії і культури свого народу, толерантного ставлення до особливостей різних етносів.

Варто зауважити, що література народів світу, особливо казки, вміщує в собі народний гумор, пригоди, багату та експресивну мову, що позитивно впливає на розвиток міжкультурної компетентності. Народні казки допомагають учням сприймати

---

²⁵⁶ Савченко, О. (2017). Толерантність як цінність шкільної освіти. Інноваційна педагогіка. № 1. С. 13–16.

світ, формують позитивні моральні якості (почуття жалю, співчуття, справедливості), толерантне ставлення до представників різних національностей та народів. У них акцентується на тому, що люди різних народів світу однакові, а отже в однаковій мірі прагнуть надії, безпеки, поваги та розуміння.

Важливе місце в системі міжкультурної освіти відводиться вихованню рідним словом. Саме в мові, як стверджував І. Огієнко, наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова виступає головним чинником консолідації нації. Засвоюючи мову з найбільш раннього віку, діти поступово стають носіями національного змісту, духу. Засобами рідної мови найефективніше формуються національна психологія, характер, світогляд, свідомість і самосвідомість та інші компоненти духовності народу²⁵⁷.

В. Бойченко виділяє народну гру та іграшку як яскравий прояв діяльності розуму дитини, важливу складову виховання, найкращий засіб розвитку здібностей дитини, чудовий засіб залучення дітей та молоді до культурних цінностей свого народу²⁵⁸.

Одним із засобів формування міжкультурної толерантності, любові до рідної землі, свого народу, рідної мови, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв є анімація. Як зазначає Л. Бісовецька, мультфільми надзвичайно популярні, оскільки вони яскраві, видовищні, прості, ненав'язливі, доступні. Вони демонструють різні способи взаємодії з навколишнім світом, формують первинні уявлення про добро, зло, правила поведінки, підвищують обізнаність, розвивають мислення, формують світогляд. Мультфільми впливають на формування у дітей соціально-моральних настанов і цінностей, закріплення зразків хорошої й поганої поведінки. Перевагу потрібно віддавати якісним мультфільмам, в яких молодший школяр зможе почути чітко і правильне мовлення акторів, де є простий та розумний сюжет, де добро перемагає зло, де зрозуміло, хто ж із героїв добрий, а хто – злий²⁵⁹.

---

²⁵⁷ Огієнко, І. (1992). Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. К.: Довіра, 141 с.

²⁵⁸ Бойченко, В. В. (2015). Сучасний стан полікультурної вихованості молодших школярів. Початкова школа. № 5. С. 12–14.

²⁵⁹ Бісовецька, Л. А. (2015). Українські мультфільми як засіб морального виховання дітей. Інноватика у вихованні. № 1. С. 93–102.

Використовуючи потенціал шкільних предметів, доцільно запроваджувати такі форми роботи: спеціально дібраний зміст у межах програми: матеріали про культурні особливості (цікаві факти про країни, міста, національні символи, традиції тощо); віртуальні екскурсії до інших країн; перегляд та обговорення тематичних мультфільмів; використання музичних творів різних країн, музичного супроводу на уроках; тематичні заходи, спрямовані на формування цінності власної культури, інтересу до культури інших народів тощо.

Отже, важливим чинником, що впливає на формування міжкультурної компетентності учнів початкових класів, є їх включення в освітнє середовище як особливого соціального простору, для якого характерним є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів, вихователів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру.

Водночас, вагома роль у розширенні й поглибленні знань молодших школярів належить спеціально організованій роботі в позаурочний час. Мета такої роботи – формування особистості школяра як суб'єкта національної культури, розвиток культури міжнаціонального спілкування, засвоєння соціальних норм і моральних цінностей, формування готовності й уміння жити в поліетнічному середовищі. Ця мета конкретизується у системі завдань:

- глибоке й усебічне опанування культури рідного народу;
- формування уявлень про розмаїття культур у нашій країні та світі, внутрішнього прийняття рівноправності народів та рівноцінності їхніх культур, виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей як чинника поступального розвитку світової цивілізації й самореалізації особистості;
- створення умов для залучення та інтеграції підростаючого покоління до культури інших народів, переважно тих, які проживають в Україні;
- виховання представників усіх національностей у дусі взаєморозуміння, довіри й толерантності, готовності до позитивного міжетнічного та міжкультурного діалогу.

Як зазначає І. Сухопара, позаурочна діяльність «не є обмеженою в часі та характеризується відсутністю оцінювання учнів,

створює можливості для нерегламентованого спілкування суб'єктів освітнього процесу, а також для толерантних, доброзичливих, емоційних відносин між учнями й учителем; сприяє здійсненню цілеспрямованої роботи щодо формування у молодших школярів толерантності; уможливорює своєчасну діагностику і корекцію сформованості в них цієї якості особистості»²⁶⁰.

Слід зазначити, що позаурочна робота з формування міжкультурної компетентності принесе бажаний результат, якщо дотримуватися певних принципів її організації: добровільності, особистого орієнтування, послідовності й наступності, системності. Реалізація цих принципів буде залежати від правильності вибору напрямів, форм та методів роботи.

Позаурочна діяльність дає можливість залучати молодших школярів до різних напрямів діяльності, таких як: *світоглядного* – бесіди, розповіді, оповідання, повідомлення, читання; *суспільно-корисного* – екологічний рух, походи, дослідження історичних пам'яток, краєзнавчий пошук і, як результат, робота шкільних музеїв, вивчення історії свого міста, села, вулиці, школи, родини; *трудового* – освоєння народних ремесел, промислів, виготовлення альбомів, газет, підготовка виставок, колекцій, гербаріїв; *пізнавально-розвиваючого* – бесіди, вікторини, олімпіади, турніри, клуби народної творчості, усні журнали, диспути, години запитань і відповідей, аналіз різноманітних ситуацій, уявні подорожі, зустрічі з видатними людьми; *художньо-естетичного* – вечори народної пісні й танцю, свята рідної мови, театральні виставки, конкурси дитячої творчості, свята з використанням українських традицій, обрядів, звичаїв; *військово-спортивного* – змагання з народних видів спорту, козацькі забави, народні ігри, туристичні змагання.

Виклад спонукає до висновку, що позаурочна діяльність має важливе значення для формування міжкультурної компетентності молодших школярів, зокрема, в ракурсі формування поваги до національних цінностей, власної культури; прагнення до знання і розуміння особливостей інших культур; здатності до взаємодії та спілкування з представниками інших культур як рівноправними партнерами.

---

²⁶⁰ Сухопара, І. Г. (2010). Формування у молодших школярів толерантності як соціально-ціннісної якості особистості: теоретичний аспект. Наукові праці, Донецьк «ДонНТУ. № 8 (168). С. 227–231.

Таким чином, міжкультурну *компетентність розуміємо* як складне багатокомпонентне особистісне утворення, що є результатом міжкультурної освіти і ґрунтується на засадах теоретичних знань та об'єктивних уявлень про етнокультурне розмаїття світу, реалізується через уміння, навички й моделі поведінки, які забезпечують взаємодію з представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії, що, у свою чергу, сприяє ефективній міжетнічній взаємодії в сучасному полікультурному середовищі. Формування міжкультурної компетентності особистості є складним процесом, який здійснюють суспільство, родина, засоби масової інформації, спілкування з однолітками тощо. Цей процес може бути частково організованим, відбуватися стихійно, але для того, щоб зробити його більш ефективним, необхідно здійснювати його цілеспрямовано. Значний потенціал у формуванні міжкультурної компетентності учнів має освітній процес початкової школи, зокрема, мовно-літературна, громадянська та історична, мистецька освітні галузі. Широкі можливості, крім того, має позаурочна діяльність. Позаурочна робота містить арсенал методів, прийомів та засобів, які забезпечують процес формування культури міжособистісних взаємин, а відтак – сформованість міжкультурної компетентності здобувачів початкової освіти.

3.4. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому середовищі початкової школи

Тетяна Мочан

Сучасний світ неможливо уявити без інформаційно-комунікацій технологій, вони широко увійшли у наше життя, у всі сфери людської діяльності, а також в освітній процес. Важко представити сучасний урок без презентації або використання інтерактивної дошки, класної години без відеоролика, шкільних заходів без застосування інноваційних навчальних ресурсів.

Нинішня система освіти передбачає застосування різноманітних інноваційних технологій. Це дає дві основні переваги – якісні та кількісні. Зокрема, якісно нові перспективи безумовні, якщо зіставити словесні описи та аудіовізуальне подання інфор-

мації. Що стосується кількісних переваг то вони виражаються в тому, що осередок мультмедіа багато більший за інформаційної щільності.

У Законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» зазначено: «Інформатизація освіти спрямовуватиметься на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог. Серед них – індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо. Результатами інформатизації освіти мають бути: розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості); розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів»²⁶¹.

У Тлумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій інформатизація освіти розглядається як «вивчення принципів роботи та різноманітних сфер застосування комп'ютерів, використання інформаційних технологій навчання, забезпечення вільного доступу до глобальних інформаційних ресурсів, сучасна організація управління системою освіти»²⁶².

Використання ІКТ у Новій українській школі потребує ґрунтовного наукового психолога-педагогічного вивчення. Впровадження таких технологій в освітній процес початкової школи розглядаються в дослідженнях В. Барановської, С. Колеснікова, Г. Ломаковської, О. Мороз, І. Онищенко та ін.

Теоретичні аспекти застосування комп'ютера в початковій школі, методичні засади формування основ інформаційної культури учнів молодшого шкільного віку досліджено у роботах Н. Листопад, Н. Морзе, Й Ривкінда, С. Тур та ін.

В науковій практиці досить ґрунтовно розглянуто практичний досвід ефективного використання інформаційних техноло-

---

²⁶¹ Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» (1998). Відомості Верховної Ради. Редакція від 04.01.1998, №27-28, ст. 182

²⁶² Крупський, Я. В., Михалевич, В. М. (2010). Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій. Вінниця: ВНТУ, 72. URL: <http://posibnyku.vntu.edu.ua/pdf/000758.pdf>.

гій у початковій освіті (Д. Зарецький М. Корнієнко, Г. Проценко, Ф. Ривкінд, Т. Спориніна, М. Цветкова та ін.)

До процесу організації освітнього процесу в умовах НУШ ставляться нові завдання, нові вимоги, зацентровано увагу на оновленні форм і методів навчання учнів молодшого шкільного віку. Навчання з використанням комп'ютера для НУШ є актуальним та перспективним оскільки починаючи з початкової школи виховується майбутнє покоління яке працюватиме в інформаційному суспільстві²⁶³.

Загальновідомо, що початкова школа є основою системи освіти. Від неї залежить якість навчання та покладається велика відповідальність на вчителя початкової школи. Актуальним є питання використання інформаційно-комунікаційних технологій при вивченні різних шкільних предметів у системі початкової освіти нашої країни.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес початкової школи сприяє появі нових видів освітньої діяльності, яка характерна для сучасного інформаційного середовища. Інформаційні технології, що є універсальним засобом навчання, дозволяють не тільки формувати у здобувачів початкової освіти інформаційні (цифрові) компетенції, які на думку А. Хуторського відносяться до ключових, а й розвивають особистісні якості, задовольняють їх інтерес до навчання. Науковець зазначає, що за різних реальних засобів (телефон, айфон, аудіопрогравач, комп'ютер, планшет, принтер, ксерокс, факс, модем) та інформаційних технологій (аудіо- та відеозапис, електронна пошта, Skype, ЗМІ) формуються вміння самостійного пошуку, аналізу та опрацювання потрібної інформації. З точки зору А. Хуторського, ця компетентність забезпечує навички роботи з інформацією в електронному вигляді, що використовується при вивченні навчальних предметів так і в повсякденному житті²⁶⁴.

Довгий час початкова школа в системі освіти була «школою майстерності», це означає, що учитель навчав учнів основним

---

²⁶³ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reeforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf/>

²⁶⁴ Хуторской, А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. URL: <http://eidors.ru/news/compet/htm>.

навичкам, таким як читання, письмо та арифметика послідовно для отримання початкових знань і розглядався як етап навчання. Сьогодні початкова школа уявляється інакше. На даний час це має бути перший досвід дитини у навчальній системі – місце для перевірки сили навчання. На цьому етапі важливо розвивати творчість, самостійність, підтримувати пізнавальну активність та створювати умови для входження дитини у світ навчання та виховання, зміцнювати її здоров'я та емоційні характеристики. На сучасному етапі, ми є свідками того як розвиток цих якостей учнів відбувається шляхом впровадження ІКТ у навчальний процес, отримуємо інформацію щодо введення та використання інформаційних технологій в освітньому середовищі початкової школи.

Досвід використання інформаційних технологій в контексті традиційних уроків показав, що правильне дидактичне застосування ІКТ не створює обмеження, а навпаки, має широкі можливості індивідуалізації та диференціації процесу навчання. Вони забезпечують здобувачів початкової освіти доступ до інформаційних ресурсів, підвищують ефективність самостійної роботи, надають абсолютно нові можливості для набуття умінь та навичок, розвитку творчості, дозволяють реалізовувати нові форми і методи навчання. Це також забезпечує розвиток індивідуального напряму навчання кожного учня.

Педагогічні та психологічні дослідження підкреслюють, що ІКТ мають великий вплив на розвиток теоретичного, творчого та рефлексивного мислення учнів початкової школи. Значення процесу образного відображення в пам'яті учня конкретних предметів, явищ, їх властивостей забезпечується збагаченням навчальним матеріалом з використанням ІКТ і сприяє його науковому освоєнню. У процесі навчання, великі зміни відбуваються в розвитку мислення та уяви як основних процесів які необхідні для успішного засвоєння навчального матеріалу. З використанням ІКТ стало легше реалізувати особистісно орієнтований підхід до учнів, і стало можливим ефективно організувати їх пізнавальну діяльність та навчальний процес загалом.

О. Кривлюк, розглядаючи психолого-педагогічні питання вивчення інформатики в молодших класах зазначив, що при впровадженні інформаційних технологій в освітній процес початкової школи слід дотримуватися таких принципів: розви-

ток світоглядного, загальнокультурного, логічного мислення та комп'ютерної грамотності учнів; поєднання у навчанні двох взаємодоповнюючих функцій: використання комп'ютера як інструмента формалізації знань про предметний світ і комп'ютера як активного елемента предметного світу; об'єднання логічного й образного мислення дитини; зміст і методика викладання мають бути спрямовані на розвиток теоретичного мислення та здобуття учнями відповідних практичних умінь та навичок; комп'ютер має стати не лише об'єктом вивчення, а й засобом реалізації та сприяння розвитку між предметних зв'язків; застосування інформаційних технологій для розв'язання задач творчого характеру; налагодження позитивного психологічного контакту в системі комп'ютер-учень²⁶⁵.

Розвиток сучасних інноваційних технологій у системі освіти стимулює використання програмних засобів у початковій школі. Зазначимо, що правильне застосування можливостей нових інформаційних технологій сприяє:

- активізації пізнавальної діяльності, підвищенню якісної успішності школярів;
- досягненню значних результатів навчання за допомогою електронних навчальних матеріалів які використовує вчитель на уроках в початковій школі;
- розвитку навичок самоосвіти і самоконтролю у молодших школярів; підвищенню рівня комфортності навчання;
- зниженню дидактичних труднощів в учнів;
- підвищення активності та ініціативності молодших школярів на уроці; розвитку інформаційного мислення школярів, формування їх інформаційно-комунікаційної компетенції;
- удосконаленню навичок роботи на комп'ютері учнів молодшого шкільного віку.

На думку В. Андрієвської та Н. Олефіренко доцільне використання інформаційно-комунікаційних технологій як засобу навчання математики в початковій школі створюють можливості для розширення форм і способів отримання учнями математич-

---

²⁶⁵ Кривлюк, О. П. (2000). Деякі психолог-педагогічні питання вивчення інформатики в молодших класах. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2, 38–41

них знань в процесі роботи з навчальним матеріалом в різних ситуаціях відповідно індивідуальним можливостям, спрямовані на оволодіння школярами умінь які потрібні для їх самореалізації, досягненні навчальних і соціальних цілей, створюють позитивні емоції цікаву навчальну атмосферу з використанням програмних засобів відповідно до вікових особливостей учнів та навчальної дисципліни²⁶⁶.

Інформаційно-комунікаційні технології не впливають на структуру уроку математики, як і раніше зберігаються всі основні його етапи. В межах уроку електронний супровід фрагментів навчального матеріалу робить процес отримання знань комплексним і підвищує його результативність, що сприяє формуванню ключових компетентностей учнів.

Використання ІКТ можна органічно застосовувати на будь-якому етапі уроку, під індивідуальної роботи, при набутті нових знань, закріпленні та контролювань та навичок. Часовий діапазон використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі організації та проведення уроку може бути як від кількох хвилин та і на потязі цілого уроку. Завдяки таким технологіям учні отримують наочну інформацію у вигляді відеороликів, коротких фільмів тощо²⁶⁷.

На уроках математики в початковій школі комп'ютер можна застосовувати в демонстраційному, індивідуальному та дистанційному режимах. У демонстраційному режимі комп'ютер застосовують при усному рахунку, на етапі актуалізації опорних знань через мультимедіа-проектор проводиться розв'язання різних завдань, при поясненні нового матеріалу, коли за допомогою проектора вчитель демонструє навчальний матеріал, при перевірці домашнього завдання, при роботі над помилками тощо. Використання комп'ютера в індивідуальному режимі доречно при усному, індивідуальному рахунку, при закріпленні, при виконанні тренувальних завдань, при повторенні, при контролі навчальних досягнень учня і т.д. Застосу-

---

²⁶⁶ Андрієвська, В., Олефіренко, Н. Інформаційно-комунікаційні технології – як засіб навчання математики у сучасній початковій школі. URL : <https://www.cuspu.edu.ua/images/conf-2016-10/>.

²⁶⁷ Волкова, Н. П. (2012). Педагогіка : навчальний посібник. 4-те вид., стер. Київ : Академвидав, 616.

вання комп'ютера в дистанційному режимі для дослідницької діяльності, проектної діяльності, при перевірці домашньої роботи тощо.

На уроках математики в початковій школі за допомогою комп'ютера можна розв'язати питання нестатку рухомої наочності, коли діти під керуванням учителя на екрані монітору способом накладання порівнюють геометричні фігури, аналізують взаємозв'язки множин тощо. При вивченні геометричного матеріалу учні можуть працювати з графічним зображення геометричних фігур використовуючи графічний редактор який дозволяє створювати та змінювати комп'ютерні геометричних моделей. Для організації такої роботи можна скористатися спеціалізованими математичними пакетами «Математичний конструктор» (1С), «Країна Фантазія» та онлайн дидактичними іграми.

Т. Пушкарьова, О. Рибалко, Т. Фесенко при вивченні табличних і позатабличних випадків множення і ділення в межах сто пропонують на уроках математики використовувати електронний навчальний посібник «У пошуках скарбів». Посібник містить комп'ютерні дидактичні ігри, тестові завдання для виявлення знань учнів з відповідних тем («Таблиця множення», «Математичні розмальовки», «Математичні ребуси», «Математичне лото», «Порахуй – розфарбуй»)²⁶⁸.

Як зазначають І. Остапйовська, Н. Свистун, С. Теслюк, на уроках математики в початковій школі використання комп'ютера має набагато більше значення ніж тільки вивчення предмету. На думку авторів комп'ютер можна використовувати і для вирішення таких завдань: «1) розвиток міжпредметних зв'язків математики та інших наук (у першу чергу – інформатики); 2) розвиток самостійності учнів на уроці; 3) диференціація навчання і реалізація індивідуального, особистісно-орієнтованого підходу; 4) розвиток творчих та дослідницьких здібностей молодших школярів»²⁶⁹.

---

²⁶⁸ 2 клас «У пошуках скарбів» електронний посібник з математики: Педагогічна технологія «Росток». URL : <http://www.rostok.org.ua/2-klas-uposhukah-skarbiv-elektronnyu-posibnyk-zmatematyky-avtory-pushkarova-t-orybalko-o-o-fesenko-t-m/>.

²⁶⁹ Остапйовська І, Свистун Н, Теслюк, С. (2017). Використання інформаційних технологій для навчання початкового курсу математики. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки РОЗДІЛ II. Теорія навчання. 2 (351), 35–40.

В процесі освітньої діяльності, для ефективного проведення уроків у початковій школі вчитель створює мультимедійні освітні програми, презентації та проекти, використовує готові мультимедійні продукти і комп'ютерні навчальні програми, а також Інтернет ресурси для навчальної та позакласної роботи. Інформаційні технології можуть бути використані на всіх навчальних предметах.

Використання ІКТ, навчальних програм та ігор на уроці дозволяє зробити процес навчання мобільним, цікавим, продуктивним. На уроках навчання грамоти у першому класі вчитель може використовувати електронний навчально-методичний комплекс «Веселий букварик» (автор-укладач А. О. Комбарова), який включає велику кількість навчальних, розвивальних та ігрових завдань, спрямованих на закріплення та розвиток мовних здібностей учнів молодшого шкільного віку. За рахунок яскравих ілюстрацій, цікавих завдань, що містить електронний підручник, підвищується у молодших школярів інтерес до рідної мови, дають можливість в ігровій формі вивчати навчальний матеріал, надають можливість для самоконтролю та навчальної рефлексії²⁷⁰.

Застосування набору різних дидактичних матеріалів для початкової школи учням можна підготувати змішані комп'ютерні програми, що включають демонстраційні вправи, контрольні завдання та тестові модулі. Доречним є використання цікавого та різноманітного матеріалу з граматики для поточного вивчення та узагальненого повторення правил в процесі навчання дає йому хороші результати.

На уроках розвитку зв'язного мовлення суттєве значення має практична діяльність учнів, яка спрямована на виконання різних завдань, як творчого так і репродуктивного характеру. З використанням текстового редактора Wordpad вчитель може створювати дидактичні матеріали і текстовій формі, з використанням текстового процесора Word завдання можна доповнити графічними елементами. Такі самі завдання можна використовувати як роздатковий матеріал або при можливості виконання завдання учнями на уроці безпосередньо за комп'ютером при

---

²⁷⁰ Комбарова, А. О. Веселий букварик. URL : <http://www.teacherjournal.com.ua>

умові створених відповідних умов. Такі завдання повинні зберігатись на комп'ютері у формі файлів, які учень може відкрити, коли це необхідно.

Ще одним прикладом використання ІКТ є електронні навчальні посібники які можна розробляти та використовувати на уроках читання. Він надає різноманітний цікавий візуальний та звуковий матеріал, в т.ч. фонетичний розбір слова, будови складів, вивчення деяких орфограм.

Яскраві картинки, цікаві завдання допомагають молодим школярам проявити більше зацікавленості рідною мовою, забезпечують навчання в ігровій формі та надають широкі можливості для самоконтролю та навчальної рефлексії. Диференціація процесу навчання в таких підручниках досягається шляхом підбору завдань різної складності. Можна включати електронні теми та розділи, пов'язані з плануванням розробка тематичного планування навчання грамоти. Для фронтальної, індивідуальної групової роботи у розробці плану уроку. Важливо розробити плани уроків, які відповідають вимогам використання комп'ютера.

За ступенем навчальної діяльності комп'ютерні завдання можуть бути розділені на такі види:

- навчальні (сприяють набуття нових компетентностей);
- тренувальні (здійснюють закріплюючу і контрольну функції, сприяють практичному відпрацюванню наявних навичок роботи у процесі навчання);
- розвиваючі (сприяють виявленню і розвитку творчих здібностей та навичок притаманних індивідуально кожному учню);
- комбіновані (поєднують у собі різні варіації та співвідношення функцій трьох вищеописаних видів)²⁷¹.

Розроблені завдання різного рівня складності допомагають розвивати пізнавальні та творчі здібності кожного учня. Використання комп'ютерних анімованих слайдів у розв'язуванні проблеми збільшує задоволення від уроку. Їх перевага в тому, що вони можуть повернутися до початок випуску в будь-який

---

²⁷¹ Мельник, Т. О. Використання інноваційних технологій навчання, як шлях формування ключових компетенцій молодших школярів. URL : https://tatjanatasenko.blogspot.ca/p/blog-page_8264.html.

момент, зупиняйтеся на окремих його частинах, розмовляйте з учнями, слухайте їх думки.

У початковій школі для пересування можна використовувати слайди з анімованими темами. Для створення таких слайдів можна використовувати картинки з Інтернету. Відео та фотографій можна використовувати як додаткові та розвиваючі матеріали з усіх предметів. Презентації, створені за допомогою програми Microsoft Power Point є дуже ефективною формою використання ІКТ у навчанні процес. Головне в презентації – інформативність, наочність та цікавий матеріал. Для цього при створенні презентації можна використовувати таблиці, малюнки, музичний супровід, додаткову інформацію на різні теми та з різних навчальних предметів.

Доступний у школі Інтернет є великою допомогою в роботі вчителя. Загальновідомо, що Інтернет – це глобальна інформаційна система. Вона включає електронну пошту, пошукові системи та доступ до різноманітних інформаційних ресурсів. Його можна використовувати для пошуку, обробки і відтворити необхідну інформацію, встановити її на всі комп'ютери та запропонувати дітям попрацювати самостійно в парах, групах, індивідуально.

В процесі навчання школярів пропонуються різноманітні завдання: дослідження, вибір основного, підготовка презентації, заповнення таблиць тощо. Спосіб отримати інформацію – отримати інформацію безпосередньо з Інтернету на уроках або підібрати матеріал можна заздалегідь знайшовши в глобальній мережі і показати у класі. Учні початкових класів вміють самостійно користуватися Інтернетом, відбирати інформацію, яку вони потребують, зберігати і використовувати у своїй подальшій роботі для створення презентацій або розробки та виконання різноманітні проекти.

З 2 класу учні можуть виконувати завдання безпосередньо на комп'ютері оскільки отримують первинні уміння роботи з комп'ютером при вивченні дисципліни «Інформатика». Школярі набувають базових навичок роботи з комп'ютером, постійно поглиблюють свої теоретичні знання та вдосконалити практичні уміння, використовують комп'ютер як «посібник» для читання, інструмент творчості, самовираження і розвитку.

Оволодіння комп'ютером у початковій школі вигідно учням. Вони можуть використовувати його як засіб у власній діяльності,

а навчання з використанням комп'ютерна не є проблемою для них. Зазвичай, вчитель використовує комп'ютер для демонстрації та під час обговорення нового матеріалу у електронній формі, використовується також при організації навчальних ігор для індивідуального навчання. У процесі роботи, учні використовують комп'ютер для розв'язування навчальних та практичних завдань: виконують прості операції з файлами (створення, збереження, пошук, запуск програми); вироблення вмінь виконувати практичні завдання та творчі роботи в програмах: Word Pad, Microsoft Power Point, Microsoft; запускати найбільш використовувані програми: текстовий і графічний редактор, тренажери, тести; робота з текстами та зображеннями (інформацією), об'єктами; шукати, змінювати, зберігати, використовувати та передавати інформацію та дані, створювати контент, путівники, каталоги, довідники, Інтернет та комп'ютерні невеликі проекти та презентації.

При підборі завдань для учнів молодших класів слід пам'ятати, що

- вони повинні бути складені відповідно до змісту навчального предмету і методики його викладання;
- учні повинні вміти правильно поводитися з комп'ютером на рівні, необхідному для виконання комп'ютерних завдань;
- учні повинні займатися в спеціальному кабінеті, обладнаному відповідно до встановлених, санітарно-гігієнічних норм початкової школи, за якими використання комп'ютера допустимо протягом не більше 15 хвилин²⁷²

Отже, вивчення інформатики в початковій школі це початковий курс. Таким чином, його вивчення дозволяє модернізувати навчальний процес, підвищувати його ефективність, а також диференціювати його з урахуванням індивідуальних здібностей кожного учня. Запропонований курс дозволяє вчителю вільно керувати освітнім процесом і використовувати різноманітні методи та форми для надання навчальної інформації. Курс фокусується на проектно-дослідницькій діяльності. Проектна діяльність учнів сприяє розвитку навичок самостійного дослідження, розвитку творчих здібностей та логічного мислення; курс ін-

---

²⁷² Стрибна, О. В. (2005). Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи : навчальний посібник. Харків : Основа., 139-144.

форматики в початковій школі інтегрує знання, отримані під час навчання, мотивує та залучає учнів до вирішення життєво важливих питань, сприяє підвищенню якості освіти і демократизує стосунки вчителя та учня.

Інформаційні та комунікаційні технології розширюють можливості вчителя переносити учнів початкової школи у цікавий світ, де школярі можуть самостійно шукати, отримувати, аналізувати та передавати інформацію. Навчання пошуку і роботи з інформацією є важливим завданням сучасної початкової школи. Широке використання ІКТ в організації позакласної роботи учнів дозволяє передусім здійснювати підготовку та проведення різноманітних творчих звітів, організацію позакласних заходів, свят і так далі.

Важливе значення для ефективного та продуктивного використання ІКТ в початковій школі має правильна організація роботи, взаємодія між вчителем та учнями. Взаємодія передбачає узгоджену діяльність щодо досягнення спільних цілей та результатів, проблеми чи завдання. У період цифрової трансформації змінюються підходи до навчання нового підростаючого покоління.

Сучасна педагогіка вимагає впровадження нової системи навчальної взаємодії між учителем та учнями в умовах цифрової трансформації освіти. Взаємодія – узгоджена діяльність із досягнення спільних цілей та результатів, проблеми чи завдання. Керівництво процесами взаємодії, комунікації, спілкування в системі «вчитель-учень» не може бути нічим іншим, крім справи педагогічної майстерності, що проявляється в тому, як вчитель будує урок, як організовує навчально-пізнавальну діяльність учнів, якими принципами керується в процесі проектування та організації освітньої діяльності, як він знаходить контакт і необхідний тон спілкування з учнями у тих чи інших проблемних ситуаціях²⁷³.

Сьогодні учень розглядається як суб'єкт змін, співучасник педагогічного процесу, творча особистість, а не як об'єкт зовнішніх впливів²⁷⁴.

---

²⁷³ Зимняя, И. А. (2006). Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект). Высшее образование сегодня: реформы, нововведения, опыт. 8. 20-26.

²⁷⁴ Беспалько, В. П. (2000). Слагаемые педагогической технологии. М.: Просвещение, 346.

Сучасні школярі діти інформаційного суспільства – вони інші. Вони швидше та ефективніше ніж старше покоління освоюють нововведення техніки.

Покоління занурене в медіасередовище яке носить глобальний характер: вони використовують комп'ютерну та мобільну техніку при знаходженні в соціальних мережах, переглядаючи фільми, відеокліпи, слухаючи музику, граючи тощо. Нинішніх учасників освітнього процесу складно уявити без сучасних гаджетів. Вони сприймають все яскраве, видовишне, сенсорне, мають кліпове мислення і сприймають інформацію не цілісно, а як послідовність майже не пов'язаних між собою подій: через короткі сюжети, відеокліпи, яскраві картинки, емоційні образи, невеликі статті. Їм складно тривалий час зосереджуватись на інформації та її аналізувати. Науковці вказує, що в сучасних дітей змінюються вищі психічні функції: інакше формується пам'ять, інші механізми запам'ятовування, зменшується тривалість концентрації уваги, притуплюється сенсорне сприйняття, спостерігається перехід від лінійної моделі мислення до мережевої. Робота у мережі передбачає багатозадачність, тому учні вирішують одночасно кілька завдань²⁷⁵.

Можна говорити, що звичайне лінійне подання матеріалу гальмує розвиток таких дітей, що навчаються. Сучасним педагогам потрібно усвідомити, що в епоху інформаційного суспільства не треба вчити їх так, як учили нас, а треба знаходити шлях взаємодії з «цифровими аборигенами», тобто вчителям та батькам як «цифровим іммігрантам» треба вибрати модель соціалізації у цій цифровій діаспорі²⁷⁶.

В усьому світі акцент здійснюється на розвиток особистих компетенцій учнів та вчителів. На думку науковців у галузі освіти та в інших сферах, сьогодні пересічна людина повинна володіти низкою спеціальних, особливих навичок і компетенцій, які необхідні для відшукування свого місця в реальності, що безперервно змінюється. Затребуваними будуть фахівці гнучкі,

---

²⁷⁵ Солдатова, Г. У. (2013). Мифы цифрового века. Дети в информационном обществе. 14, 1.

²⁷⁶ Naydenova, N. (2015). Models of socialization inside the diaspora as a factor of the sustainable development of society in the age of globalization / N. Naydenova // Lifelong learning: Continuous education for sustainable development. 13, I, 258–262.

здатні до адаптації, креативні, ініціативні, самостійні, незалежні, готові до навчання впродовж усього життя, які ефективно та продуктивно співпрацюють з іншими людьми. В даний час практично все обладнання контролюється комп'ютерами. Аналітики прогнозують глобальну технологізацію, і тому ІКТ та робототехніка впливатимуть усі сфери діяльності. Навіть гуманітарні напрямки не зможуть обійтися без основ програмування та алгоритмізації.

Національне агентство кваліфікацій провело дослідження та спрогнозувало 30 професій, які з'являться до 2030 року. Серед них: розробник програмного забезпечення, розробник інтернет-контенту, онлайн-учитель, фахівець із цифрового маркетингу, аналітик Big Data, фахівець з кібербезпеки (кіберполіцейський), 3D – архітектор та інженер, розробник смарт-пристроїв, менеджер (управитель) з інновацій, фахівець з електронної комерції, персональний онлайн-доглядач, аналітик квантового машинного²⁷⁷.

Усе це висуває вищі вимоги до вчителів, професійна діяльність яких безпосередньо пов'язані з результативністю підготовки учнів до життя за умов цифрової трансформації суспільства. Важливою відмінністю є активні партнерські відносини з учнями. Такі відносини характеризуються більшою навчальною потужністю. Раніше у роботі вчителя оцінювалося наскільки він вміє донести інформацію з конкретного предмета та напряму, його майстерність. Зазвичай під кожную «педагогічну стратегію» пропонувалися визначені кроки діяльності, створені задля освоєння обов'язкової навчальної програми. Сьогодні майстерність та якість роботи вчителя виражається через його педагогічний потенціал, уміння володіти різними навчальними стратегіями та використовувати їх можливості у формуванні партнерських взаємин із учнями. Технології повинні використовуватись для відкриття нових знань та вміння їх використовувати в умовах цифрового суспільства. Таким чином досягатиметься найглибше засвоєння матеріалу.

---

²⁷⁷ Людський капітал 2030. Глобальні навички майбутнього. URL https://drive.google.com/file/d/1XHZeW0b4NwPFgI1Wa7X0eCT1Ml6mqD6c/view?fbclid=IwAR2G_1T0GjwBv5RRz7-VdJJE0LffSAMhA_EujyhBAaIpW3Y-W3nbnlQPpI8M

Лінійна передача інформації від вчителя до учня безнадійно застаріла. Учні не хочуть просто слухати, вони хочуть бути залученими до навчального процесу та діяти на уроці, створювати чи конструювати нове знання замість відтворення чи застосування старого. Потрібно знайти новий сучасний стиль навчання нового покоління. Відомий американський фахівець у галузі навчання дітей та дорослих Дж. Коатс у своїй книзі «Покоління та стилі навчання» розглядає стиль навчання так званого покоління Z («цифрове покоління») та вказує на його основні риси. Вона звертає увагу про прихід зміни місії педагога з передачі знань на надання допомоги у осмисленні та оцінці інформації, тобто основним стає педагогічна підтримка індивідуального розвитку кожної дитини. Дослідниця заявляє, що педагогіка XXI століття – це особистісно-орієнтована педагогіка. Основні вимоги в рамках особистісно-орієнтованого підходу «учень – у центрі уваги» та «кооперація замість конкуренції». Вона наголошує на цінності співпраці в процесі навчання, пише про те, що взаємодія вчителя та учня в сучасних умовах – це партнерство, в якому вчитель є організатором освітнього процесу, його пряма функція полягає у забезпеченні потрібних умов для учнів, орієнтованих на засвоєння нової інформації та методів роботи з нею. Процес навчання трансформується у співпрацю. Кожен учень мотивований, якщо бачить практичну цінність знань. Навчання повинно відбуватися шляхом набуття «значень-цілей, значень-інтересів, смислів-мотивів». Автор вважає, що одним із основних методів навчання покоління Z виступає діалог. У суб'єктів освітнього процесу (педагогів та учнів) діалог відбувається через раду, довірче спілкування шляхом спільного обговорення, акцентуючи увагу на особистих досягненнях учнів. Використання наказу, попереджень, погроз, критики, настанов, моралі заборонено.

Для вибудовування відповідного стилю навчання з учнями Дж. Коатс сучасним педагогам порадила звернути увагу на наступні рекомендації:

– учень у центрі уваги. У нових навчальних програмах слід звертати увагу на особисті якості учнів; при вивченні навчальних предметів приділяти значну увагу відображенню реального життя учнів та їх баченню себе у цьому житті; необхідно

розробити навчальні плани, за якими буде здійснюватися ефективна навчальна діяльність учнів. Так, наприклад, радикальна реформа освіти у фінляндських школах передбачає відміни традиційних предметів. Заміною вивчення звичайних навчальних предметів у навчальних закладах є вивчення тем та явищ у міждисциплінарному форматі;

- практична спрямованість. В процесі засвоєння знань учні нового покоління Z хочуть отримувати інформацію, від володіння якої буде суттєва практична користь. Сучасні учні мотивовані, коли розуміють, як і де зможуть знайти застосування здобутих знань;

- час. В сучасних умовах для молодого покоління важливо мати розумний взаємозв'язок між витраченим часом, кількістю отриманої інформації та «вигодою», яку беруть з цієї інформації. Великий витрата часу сприяє відмові від вивчення матеріалів навчального курсу або спрямовує до пошуку інформації в іншому місці. Оскільки це покоління неспроможне довго втримувати інформацію, її слід розділяти на частини, постійно змінюючи вид діяльності школяра;

- структурування навчального матеріалу. Разам з тим, слід звернути увагу на структурованість навчального матеріалу. Напевно, повинні бути визначені граничні терміни виконання завдань та певні «покарання» за їх недотримання. Навчальні матеріали в текстовій формі повинні бути простими для сприйняття та розуміння, їх структура має відповідати його змісту, а основні моменти виділені візуально. Важливо кожен етап навчання завершувати підведенням підсумків. За підведенням підсумків йде чітко сформульоване завдання наступного етапу роботи. Інформації для учнів має бути багато. Необхідно говорити коротко, писати розгорнуто і по пунктам. Оскільки це покоління все може уточнити в Інтернеті, вони погано запам'ятовують і записи завдання допоможуть освіжити нюанси рішення;

- результат. Сучасні учні не «насолоджуються процесом навчання», їм важливий результат, вони «бойкотують» багаторазовому повторенню матеріалу, як тільки починають розуміти його суть;

- діалог. В основі сучасного навчання знаходиться діалог між педагогом та учнями. Якщо традиційному навчанні рекомендується використовувати активні та інтерактивні методи

навчання, то дистанційному навчанні для обговорення матеріалу рекомендується використовувати інформаційні ресурси педагогів та учнів;

– візуалізація. У покоління Z найкраще сприйняття візуальної інформації. Тому така важлива на уроці наочність. Для візуалізації можна використовувати як традиційні засоби навчання, і проектори, планшети, мобільні телефони. Цифрові аборигени дорослішають за доби інфографіки. Інструкції у вигляді графічних картинок або у формі відео будуть більш ефективні, ніж текстові. Наочність – головна умова сприйняття матеріалу. Будь-який хвилинний ролик буде ефективніший, ніж майстерність мови педагога;

– усна мова. Пам'ять учнів буде розвиватися у процесі спілкування та критичного мислення. Тому важливо не механічне виконання завдань, а аналіз інформації, обмірковування дій, обговорення рішень із однокласниками. Рекомендується використовувати ігри. За допомогою ділових ігор, мозкового штурму, аналізу конкретних ситуацій, майстер-класів, рольових ігор та інших активних форм навчання матеріал засвоюватиметься глибше та легше. Урок повинен відрізнятися динамічністю, а мова вчителя не може бути розміреною та одноманітною, тому що нинішнє покоління звикло сприймати інформацію швидко. Позитивний тон подачі матеріалу сприятиме його кращому засвоєнню;

– зворотній зв'язок Педагог повинен своєчасно здійснювати зворотний зв'язок із тим, хто навчається. Сучасні учні завжди чекають правильності їх припущень, поняття матеріалу, виконання завдань;

– нагороди. Покоління Z звикло отримувати нагородження як сертифікати про участь, лайків, репостів. Похвала та нагороди не стільки мотивуючий момент для сучасних учнів, скільки їх відсутність може вибити їх із навчального процесу;

– мудре керівництво Вчитель повинен розуміти, що певною мірою через всесвітню павутину діти можуть скористатися будь-якої миті пошуковими системами і показати в навчальному процесі більш глибокі знання, ніж є у самого вчителя. Тому важливо дітям дати це продемонструвати. Імідж учителя від цього не постраждає. Для учнів головне, щоб педагог міг уміло і мудро керувати навчанням, а чи не «знав все».

Дж. Коатс наголошує, що необхідно впроваджувати нові інтерактивні методи навчання, активно використовувати в освітньому процесі інноваційні технології, які підвищуватимуть ефективність навчання та зрозумілі сучасним учням. Рекомендується використання наступних технологій: колективного способу навчання, навчання, проектного навчання, змішаного навчання, проблемного навчання, інтерактивного навчання, технології мобільного навчання та ін.²⁷⁸.

Важливо заохочувати виступи учнів з презентаціями, доповідями, захистом досліджень за допомогою мультимедійного супроводу, розроблених з використанням онлайн сервісів. Вчителям рекомендується для підготовки проєктів та домашнього завдання включати до списків літератури, що рекомендується, посилання на Інтернет джерела (сайти, електронні ресурси, електронні бібліотеки). Завдання сучасного педагога – навчити учнів орієнтуватися в морі інформації в мережі, вибирати найінформативнішу, наукову, необхідну у навчанні, розвивати його медійну та інформаційну грамотність. Формування медійної та інформаційної грамотності сприятиме участі дітей у створенні медіа контенту. Для учнів навчання стає осмисленим: вони беруть участь у визначенні цілей навчання, пов'язують навчання з власними інтересами та прагненнями, стають уважнішими до свого прогресу та беруть відповідальність за своє навчання.

Сьогодні школі потрібно активно управляти потоками інформації: створювати контент вчителями, створювати соціальні та шкільні мережі, поширювати електронні документи, удосконалювати інформаційні ресурси педагогів, використовувати освітні платформи та сховища електронних освітніх ресурсів, широко використовувати електронні підручники. Інформаційно-комунікаційні технології та засоби медіа необхідно використовувати в класі та за його межами під час навчання, набуваючи практичного досвіду, організовуючи відповідну роботу тощо.

Можна говорити, що ці можливості не реалізовані незважаючи на величезні фінансові вкладення у технологічну базу

---

²⁷⁸ Коатс, Дж. Поколения и стили обучения (2011). М.: МАПДО; Новочеркасск: НОК.

закладів освіти, і витрачені гроші на оновлення парку комп'ютерної техніки не виправдані. Саме тому, Нова українська школа покликана змінити стару освітню педагогічну модель, в якій вчителі навчають, а учні навчаються, а інвестиції в інформаційні технології не будуть перетворюватися лише для використання і доставки контенту більш цікавим способом.

Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі – це обов'язковий елемент процесу навчання. Використовуючи в освітньому процесі сучасні інформаційно-комунікаційні технології на уроках вчитель отримує потенціал для підвищення ефективності засвоєння матеріалу, дозволяє диференціювати процес навчання молодших школярів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, дає можливість творчо працювати вчителю та школярам, розширювати спектр способів представлення та запам'ятовування навчальної інформації. Проте, слід у розумних межах поєднувати традиційне та інноваційне з використанням комп'ютера. Завдання ЗЗСО підготувати підростаюче покоління, майбутніх фахівців у різних галузях, до використання нових інформаційних технологій, що мають суспільну цінність і велике стимулююче значення сучасного.

ПІСЛЯМОВА

Нове інформаційне середовище потребує переосмислення підходу до освіти. Навички, необхідні суспільству, неможливо ефективно сформувати у межах традиційних моделей навчання, що ґрунтуються на передачі матеріалу від вчителя до учня. У ХХІ столітті важливим є навчання для всіх людей протягом усього життя. Така система освіти орієнтується не тільки на передачу знань та розвиток навичок, а й на підтримку становлення особистості як повноцінного творця у всіх сферах свого життя.

Діяльність педагога у початковій школі ХХІ століття має бути спрямована на досягнення умінь здобувачів освіти застосовувати отримані знання у конкретних навчальних і життєвих ситуаціях: вчитися у спілкуванні, взаємодіяти у різних ситуаціях, зокрема і в ситуаціях незгоди; розвивати навички співпраці при спільній пошуковій діяльності; включатися у пошукову діяльність: спостерігати, знаходити необхідну інформацію, орієнтуватися в постановці питань, висувати і перевіряти гіпотези, фіксувати результати, дотримуватися правил обговорення та ін; використовувати оцінну діяльність: інструменти, критерії, норми та шкали, процедури та правила; розвивати здібності актуалізувати, мобілізувати знання, вміння, відносини та цінності, проявляти рефлексивний підхід до процесу навчання, забезпечувати можливість взаємодіяти та діяти.

Основою сучасного освітнього процесу має бути Людина як найвища цінність, а зміст освіти необхідно спрямовувати на розвиток ціннісного світоглядного ставлення особистості до соціального і природного оточуючого світу і до самої себе. Важливим видається формування ціннісних орієнтацій особистості здобувача початкової освіти. Розвинуті ціннісні орієнтації є показником рівня її соціальності та ознакою зрілості особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Актуальность электронного обучения в современной школе. Национальный центр информатизации. (2014).
2. Алексеєнко, Т. Ф. та ін.; Кремень В. Г. (Ред.). (2010). *Біла книга національної освіти України*. Київ: Інформ. системи. URL: <http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/APN.pdf>.
3. Андрієвська, В., Олефіренко, Н. Інформаційно-комунікаційні технології – як засіб навчання математики у сучасній початковій школі. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/images/conf-2016-10/>.
4. Антонович, Є. А. (1997). *Художні техніки у школі*: навч.-метод. посіб. для студ. худ.-граф. факультетів вищ. навч. закл. Київ: ІЗМН.
5. Бердяев, Н. А. (1990). *Самопознание*. Москва.
6. Беспалько, В. П. (2000). *Слагаемые педагогической технологии*. Москва: Просвещение.
7. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості: у 2 кн.. Кн. 1: Особисто орієнтований підхід: теоретико - технологічні засади*: навч. - метод. видання. Київ: Либідь.
8. Бех, І. Д. (2005). Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи. *Українське релігієзнавство*, 265–281.
9. Биков, В. Ю. (2009). Підвищення значущості інформаційно-комунікаційних технологій в освіті України. *Педагогіка і психологія*, 1, 28–33.
10. Бібік, Н., Софій, Н., Онопрієнко, О. В, Найда, Ю. М., Пристінська, М. С., Большакова, І. О. (2017). *Нова українська школа: порадник для вчителя*. Київ: ТОВ ВД «Плеяди».
11. Бігич, О. Б. Результати апробації мультимедійного електронного посібника «Планування уроку англійської мови в початковій школі». URL: <http://www.rusnauka.com/20>.
12. Бісовецька, Л. А. (2015). Українські мультфільми як засіб морального виховання дітей. *Інноватика у вихованні*, 1, 93–102.

13. Бойченко, В. В. (2015). Сучасний стан полікультурної вихованості молодших школярів. *Початкова школа*, 5, 12–14.
14. Боришевський, М. (2012). *Особистість у вимірах самосвідомості*: монографія. Київ: Еллада.
15. Брижак, Н. Ю. (2017). *Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах*: навчальний посібник. Київ: Логос.
16. Бусел, В. Т. (Уклад.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповненням)*. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
17. Бутківська, Т. В. (1997). Проблема цінностей у соціалізації особистості. В: Сухомлинська, О. В. (Ред.), *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. збірник. Київ.
18. Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал*. Полтава: Полтавський вісник.
19. Вегеш, М., Фединець, Ч. (Ред.); Остапець, Ю., Офіцинський, Р., Сорко, Л., Токар, М., Черничко, С. (Редкол.). (2010). *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
20. Вишневський, О. (2008). *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*: навчальний посібник. (3-тє вид., доопрац. і доп.). Київ: Знання.
21. Волинський, В. П., Красовський, О. С. (2010). Інформаційні функції, роль і призначення електронних підручників. *Проблеми сучасного підручника*, 10, 113–120.
22. Волкова, Н. П. (2012). *Педагогіка*: навчальний посібник. (4-тє вид., стер.). Київ: Академвидав.
23. Волошин, А. (1932). *Вступ до організації народного шкільництва в республіцях Чехословацької*. Ужгород: Типографія «Шкільна допомога».
24. Гельфман, Э. Г., Холодная, М. А. (2006). *Психодидактика шкільного учебника. Интеллектуальное воспитание учащихся*. Санкт-Петербург: Питер.
25. Генік, М. С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства. URL: <http://www.disslib.org/formuvannja-moralno-etychnykh-tsinnostej-molodshykh-shkoljariv-zasobamy-ukrayinskoho.html>
26. Гільберг, Т. Г., Тарнавська, С. С., Павич, Н. М. (2019). *Я досліджую світ*: підруч. для 2-го кл. закл. заг. серед. освіти: у 2-х ч. Частина 2. Київ: Генеза.

27. Гільберг, Т. Г., Тарнавська, С. С., Павич, Н. М. (2019). *Я досліджую світ*: підруч. для 2-го кл. закл. заг. серед. освіти: у 2-х ч. Частина 1. Київ: Генеза.

28. Гільберг, Т. Г., Тарнавська, С. С., Павич, Н. М. (2020). *Я досліджую світ*: підруч. для 3-го кл. закл. заг. серед. освіти: у 2-х ч. Частина 1. Київ: Генеза.

29. Гнидіна, О. Мистецько-педагогічний потенціал графіки. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/Vzdelavanie-a-spolocnost-Medzinarodny-nekonferency-zborrnk.pdf>.

30. Головатий, Н. Ф. (1999). *Соціологія молодіж*: курс лекцій. Київ: МАУП.

31. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.

32. Гончаренко, С. (2005). Гуманізація освіти – виховання творчої особистості. *Педагогічна газета*, 12(137).

33. Гранчак, І., Балагурі, Е., Грицак, І., Ілько, В., Поп, І. (Ред. кол.). (1995). *Нариси історії Закарпаття: історія. Том 2: 1918–1945*. Ужгород: Вид-во «Закарпаття».

34. Грива, І. А. (2014). Формування загальнолюдських моральних цінностей, духовний розвиток учнів на уроках мови та літератури, природознавства. URL: <http://www.shostka-school1.edukit.sumy.ua/Files/downloads/Формування%20духовних%20цінностей.pdf>.

35. Гриценчук, О. О. (2005). Електронний підручник і його роль у процесі інформатизації освіти. В: *Інформаційні технології і засоби навчання* (с. 255–261). Київ: Ін-т засобів навчання АПН України.

36. Грошовенко, О. П. (2007). *Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ: Ін-т пробл. виховання АПН України.

37. Гуцан, Л. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/158440>.

38. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.

39. Державний стандарт початкової освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

40. Долинська, Л. В. (2008). *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя*: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В.

41. Дьюї, Дж. (2000). *Демократія и образование*. Москва: Педагогика-Пресс.

42. Еволюція філософських уявлень про людські цінності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13262/>.

43. Жирська, Г. Я. Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури. URL: <http://pedagogica.tnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/15.pdf>.

44. Зак, А. З. (1984). *Развитие теоретического мышления у младших школьников*. Москва.

45. Закон України про концепцію національної програми інформатизації від 01.08.2016 підстава 922-19, 9, 89 (2016, серпень 01). *Відомості Верховної Ради*.

46. Засекіна, Т. М. (2018). До концепції підручника інтегрованого курсу «Природничі науки». *Проблеми сучасного підручника*, 20, 111–126,

47. Здравомислов, А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. URL: <https://www.twirpx.com/file/2173088/>.

48. Зеленев, Є. А. (2009). Загальнолюдські цінності – основа планетарного виховання студентської молоді. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./domtp/2009_1/Zelenov.p.

49. Зимняя, И. А. (2006). Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект). *Высшее образование сегодня: реформы, нововведения, опыт*, 8, 20–26.

50. Каган, М. С. (1997). *Философская теория ценности*. Санкт-Петербург: Петрополис.

51. Кант, Й. (1965). *Основы метафизики нравственности: соч. в 6 т. Том 4, Часть 2*. Москва.

52. Капітула, Г. М. (2018). Формування творчої особистості засоба м образотворчого мистецтва. *Мистецтво в школі*, 9(117), 30–34.

53. Кирьякова, А. В. (1996). *Теория ориентации личности в мире ценностей*: монографія. Оренбург.

54. Кірсенко, М. (2019). Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*, 8–13.

55. Класифікація цінностей. Вищі цінності та їх роль у суспільстві. Основи філософських знань. URL: <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/155.html>.

56. Клима Викторъ. (1936). Школьное дѣло и просвѣщение на Подк. Руси. В: Эдмунд С. Бачинский (Ред.). *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936* (с. 101–105). Ужгородъ.

57. Клустер, Д. (2001). Что такое критическое мышление? *Перемена: международны журнал о развитии мышления через чтение и письмо*, 4, 36–40.

58. Коатс, Дж. (2011). *Поколения и стили обучения*. Москва: МА-ПДО; Новочеркасск: НОК.

59. Кобзарь, Б. С. (1988). *Внеурочная воспитательная работа в школах и в группах продленного дня*. Киев: Рад. Школа.

60. Кодлюк, Я. П. (2006). *Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті*: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. Київ: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час».

61. Кодлюк, Я. П. Концептуальні основи побудови підручника для початкової школи. URL: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/caa/caa7394de2841a14d514fd05a54ff006.pdf>.

62. Комарова, Л. Г. (2018). *Будуємо з лего: Моделювання логічних відносин і об'єктів реального світу засобами конструктора LEGO*. Київ: Лінка-Прес.

63. Комбарова, А. О. Веселий букварик. URL: <http://www.teacherjournal.com.ua>.

64. Конституція України. (1996). *ВВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

65. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи. (1991). *Радянська школа*, 6, 48–55.

66. Кремень, В. Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.

67. Кремень, В. Г. (2010). *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. Київ: Знання України.

68. Кривлюк, О. П. (2000). Деякі психолог-педагогічні питання вивчення інформатики в молодших класах. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 2, 38–41.

69. Крупський, Я. В., Михалевич, В. М. (2010). *Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій*. Вінниця: ВНТУ. URL: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/pdf/000758.pdf>.

70. Кузьма-Качур, М. І, Горват, М. В. Використання технології критичного мислення у процесі формування природничої компетентності молодших школярів. URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3238/1/%d0%9a%uzma-%d0%9a%d0%b0chur_Horvat_Using.pdf.pdf.

71. Листопад, Н. П. (2020). *Математика*: підруч. для 3 кл. закладів загальної середньої освіти: у 2-х частинах. Частина 1. Київ: УОВЦ «Оріон».

72. Ліпман, М. (2006). Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*, 27, 17–23.

73. Людський капітал 2030. Глобальні навички майбутнього. URL: https://drive.google.com/file/d/1XHZeW0b4NwPFg11Wa7X0eCT1Ml6mqD6c/view?fbclid=IwAR2G_1T0GjwBv5RRz7-VdJJE0LffSAMhA_EujyhBAaIpW3YW3nbnIQPpI8M.

74. Магочій, П.-Р. (1994). *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848–1948*. Ужгород: Поличка «Карпатського краю».

75. Магочій, П.-Р.; Падяк, В. (Потовмачив по русинськы). (2007). *Народ нивыдыкы: Лустрована історія карпаторусинів*. Ужгород: Вид-во В. Падяка.

76. Макаренко, А. С. (1951). Методика организации воспитательного процесса. В: *Педагогические сочинения* (с. 62). Т. 5. Москва: АПН РСФСР.

77. Малицька, О. В. (2016). *Образотворче мистецтво з методикою навчання*: навч.-мет. посібник. Бердянськ.

78. Марканич, М. (Упор.). (2018). *Державний архів Закарпатської області. Путівник. Т. 1: Фонди дорадянського періоду*. Ужгород: Карпати.

79. Марченко, Т. В. Формування загальнолюдських гуманістичних цінностей як пріоритет сучасної моральності. URL: <http://intkonf.org/marchenko-tv-formuvannya-zagalnolyudskih-guman>.

80. Маслоу, А.; Балл, Г. А., Попогребский, А. П. (Пер.). (1999). *Новые рубежи человеческой природы*. Москва: Смысл.

81. Масол, Л. М. *Методика навчання мистецтва у початковій школі*. Харків: Вид-во «Ранок».

82. *Материалы проекта «Чтение и письмо для развития критического мышления»*. (1997). Москва: ИОО «Фонд Содействия».

83. Матяж, С. В., Березнянська, А. О. (2013). Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*, 213, 225.

84. Мельник, О. (2014). Зарубіжний досвід упровадження електронних освітніх ресурсів у навчально-виховний процес початкової школи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, 2(13), 345–354.

85. Мельник, Т. О. Використання інноваційних технологій навчання, як шлях формування ключових компетенцій молодших школярів. URL: https://tatjanatasenko.blogspot.ca/p/blog-page_8264.html.

86. Микуланинець, А.-М. О, Товканець, Г. В. (2019). Підручник для початкової школи: освітні завдання і функції. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*, III Міжнародна науково-практична конференція. Мукачево: МДУ.

87. Мойсеюк, Н. Є. (2007). *Педагогіка*: навчальний посібник. (5-те вид., перероб. і доп.). Київ: Білоцерківська книжк. ф-ка.

88. Молнар, Т. І. (2020). Освітнє середовище початкової школи як компонент міжкультурного простору. В: *Pedagogy theory: collective monography International Science Group* (р. 138–142). Boston: Primediae Launch.

89. Молнар, Т. І. (2021). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до роботи в міжкультурному освітньому просторі: регіональний аспект. В: *Перспективи і пріоритети педагогічної освіти в епоху соціальних викликів*: монографія (с. 177–190). Мукачево: РВЦ МДУ.

90. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>.

91. Нова українська школа: Концепція. (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

92. *Нова українська школа:порадник для вчителя*. (2018). Київ: Літера ЛТД.

93. Носенко, Э. Л. (1999). *Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (Психологический аспект)*. Днепропетровск: Изд-во «Навчальна книга».

94. О нострификациях учительских дипломов: Розпорядження школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси з дня 29. марта 1921, ч. 4416. (1922). *Урядовый Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси*, II(1), 3.

95. О розкладах годинъ: Розпорядження зъ дня 26 августа 1921, ч. 12477. (1920–21). *Урядовый Вѣстникъ школьного отдѣла цивильной управы Подкарпатскоѣ Руси*, I(7), 105–111.

96. Огієнко, І. (1992). *Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу*. Київ: Довіра.

97. Остапйовська, І, Свистун, Н, Теслюк, С. (2017). Використання інформаційних технологій для навчання початкового курсу математики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*, 2(351), 35–40.

98. Плотнікова, В. Мистецтво графіки в системі художньої освіти сучасної української школи. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*, 28-29, 1, 88–93.

99. Плужник, І. Л. (2003). *Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки*. (Дис. д-ра пед. наук). Тюмень.

100. Подласый, І. П. *Педагогика начальной школы: учебник*. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1613>.

101. Поліщук О. П. (2018). Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. *Молодий вчений*, 4.1(56.1), 61.

102. Положення про позашкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України № 433 від 6 травня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001>.

103. Полякова, А. В. (1988). О дидактических особенностях учебника для начальных классов в условиях развивающего обучения. *Новые исследования в педагогических науках*, 1(51), 40–43.

104. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1938 р. Протест «Центральной канцелярии обороны веры» в Ужгороде против введения в жизнь законопроекта «Малый школьный закон» на Подкарпатской Руси (Ф. 151. Оп. 18. Спр. 1295). Державний архів Закарпатської області.

105. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>.

106. Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

107. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 13.07.2020 № 764-IX від 13.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.

108. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1841-III. (2000). *Освіта України* 31, 6–8.

109. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf.

110. Пустовіт, Г. П. (2000). Деякі аспекти методології позашкільної освіти. *Шлях освіти*, 2, 11–15.

111. Пустовіт, Г. П. (2003). Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи. *Рідна школа*, 2, 10.

112. Радьо, Л. Н. Ефективність використання сервісу LearningApps на підсумковому етапі уроків української літератури. *Новітні інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: актуальні проблеми*. URL: <http://elar.ippo.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/4770/3/radio.pdf>.

113. Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53#1>.

114. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Листування з головнокомандуючим військовими силами Підкарпатської Русі генералом Еннок про допуск попів до викладання всіх предметів в школі і про порядок оплати за викладання Закону Божого (Ф. 28. Оп. 1. Спр. 22). Державний архів Закарпатської області.

115. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Переписка з Міністерством освіти і Ужгородською вчительською семінарією про організацію при ній вчительських кадрів 1919–1920 рр. (Ф. 28. Оп. 2. Спр. 530). Державний архів Закарпатської області.

116. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр. (Ф. 28. Оп. 1. Спр. 936). Державний архів Закарпатської області.

117. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням Підкарпатської Русі до Чехословаччини (Ф. 28. Оп. 1. Спр. 1382). Державний архів Закарпатської області.

118. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Текст Конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р. (Ф. 28. Оп. 2. Спр. 574). Державний архів Закарпатської області.

119. Рома, О. (Упор.). (2018). *Шість цеглинок у освітньому просторі школи*: методичний посібник. THE LEGO FOUNDATION.
120. Савченко, О. Я. (2012). *Дидактика початкової освіти*: підручник. Київ: Грамота.
121. Савченко, О. (2017). Толерантність як цінність шкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*, 1, 13–16.
122. Савченко, О. Я. (2004). Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В. О. Сухомлинським. *Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 8.
123. Савченко, О. Я. (2009). *Виховний потенціал початкової освіти*: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. (2-ге вид., переробл.). Київ: Богданова А. М.
124. Семенихіна, С. (2004). Графічні техніки в школі. *Мистецтво та освіта*, 4.
125. Середя, В. Развитие общечеловеческих ценностей. URL: http://zhurnal.lib.ru/s/sereda_wladimir_afanasxewich/asrf23.shtml.
126. Серкова, Н. А. (2018). Інноваційні форми роботи з учнями на уроках мистецтва. *Мистецтво в школі*, 9(117), 25–29.
127. Скаткин, М. Н. (1984). *Проблемы современной дидактики*. (2-е изд.). Москва: Педагогика.
128. Скворцова, С. О. (2016). Розвиток критичного мислення в учнів початкової школи на уроках математики. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2(53), 163–169.
129. Скворцова, С. О., Онопрієнко, О. В. (2015). *Математика*: підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл.: у 2 ч. Частина 1. Харків: Вид-во «Ранок».
130. Скворцова, С. О., Онопрієнко, О. В. (2015). *Математика. 4 клас*: навч. зошит: у 3 ч. Частина 3. Харків: Вид-во «Ранок».
131. Скородумова, Т. В. (2004). Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности. *Кантовские чтения в КРСУ. Общечеловеческое и национальное в философии*, II Международная научно-практическая конференция КРСУ. Бишкек.
132. Смирнов, С. А. (Ред.). (1999). *Педагогика: педагогические теории, системы, технологии*. (3-е изд., испр. и доп.). Москва: ИЦ «Академия».
133. Соколов, В. Ю. (2001). Антропоцентризм. В: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. (Ред.). *Енциклопедія Сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=43068.

134. Солдатов, Г. У. (2013). Мифы цифрового века. *Дети в информационном обществе*, 14, 1.

135. Стрибна, О. В. (2005). *Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи*: навчальний посібник. Харків: Основа.

136. Супрун, Ю. П. Переваги та недоліки використання електронних посібників в початковій школі. URL: http://ito.vspu.net/konference15/15_11/Sypryn.pdf.

137. Сухомлинська, О. (2008). Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі. *Шлях освіти*, 1, 12–18.

138. Сухомлинська, О. В. (1999). Ідеї громадянськості й школа в Україні. *Шлях освіти*, 4.

139. Сухомлинський, В. О. (1979). *Народження громадянина*. Москва: Молода гвардія.

140. Сухомлинський, В. О. (1988). *Сто порад учителю*. Київ: Радянська школа.

141. Сухомлинський, В. О. (1997). *Людина – найвища цінність. Вибр. твори в п'яти томах. Т. 5*. Київ: Рад. школа.

142. Сухопара, І. Г. (2010). Формування у молодших школярів толерантності як соціально-ціннісної якості особистості: теоретичний аспект. *Наукові праці Донецьк ДонНТУ*, 8(168), 227–231.

143. Сучасні освітні інструменти для вчителів. URL: http://antonenco.blogspot.com/p/blog-page_63.html.

144. Тангиров, Х. Э. (2012). Дидактические условия использования электронных средств обучения в информационном образовательном процессе. *Теория и практика образования в современном мире*, II Міжнарод. науч. конф. Санкт-Петербург: Реноме.

145. Товканець, Г. В. (2021). Цифрові технології в організації освітнього середовища. *STEM-освіта: науково-практичні аспекти та перспективи розвитку сучасної системи освіти*: Всеукраїнська науково-педагогічне підвищення кваліфікації. Одеса: ВД «Гельветика».

146. Товканець, Г. В., Андрашко, О. І. (2020). Принципи і підходи у розвитку сучасної початкової школи. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*, III Міжнародна науково-практична конференція. Мукачєво: МДУ.

147. Товканець, Г. В., Шпеник, І. І. (2019). Електронні освітні ресурси: чинники і умови використання у початковій школі. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*, III Міжнародна науково-практична конференція. Мукачєво: МДУ.

148. Третьак, О. П. НУШ як платформа формування моральних цінностей у молодших школярів. URL: <http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ksdpounush/paper/viewFile/358/352>.

149. Тягло, О. (2006). Критичне мислення – освітня інновація доби демократично орієнтованих трансформацій суспільства. *Вісник програм шкільних обмінів*, 28, 7–10.

150. У пошуках скарбів: електронний посібник з математики. 2 клас. URL: <http://www.rostok.org.ua/2-klas-u-poshukah-skarbiv-elektronnyu-posibnyk-zmatematyky-avtory-pushkarova-t-o-rybalko-o-o-fesenko-t-m/>.

151. Удварі, І. (1997). *Коротка історія Угорщини*. Ніредьгаза: СП ТОВ «ПоліПрінт».

152. Учебнѣ основы для руських школѣ Подкарпатскоѣ Руси: Розпорядженя зъ дня 16. марта 1921, ч. 3680. (1920–21). *Урядовый Вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси*, I(4), 34–42.

153. Фенцик, О., Лавренова, М. (2020). Методична підготовка вчителів початкової школи до формування медіаграмотності учнів. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*, 4, 62–64. URL: http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/100_v_03.pdf.

154. Фіцула, М. М. (2005). *Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти*. (3-тє вид., перероб. і доп.). Тернопіль: Навчальна книга Богдан.

155. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. URL: <http://eidos.ru/news/compet/htm>.

156. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf>.

157. Черниченко, Т. О. Специфіка виховання учнів початкових класів. URL: https://tetyana.at.ua/publ/osoblivosti_vikhovnogo_vplivu_v_roboti_z_molodshimi_shkoljarami/1-1-0-1.

158. Човрій, С. Ю. (2021). *Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки ХХ століття)*. (Дисертація канд. пед. наук). Мукачівський державний ун-т, Вінницький державний пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця.

159. Шерстинюк А. М. Техніка рисунка в початковій школі: методи та засоби. URL: <https://blanki-ua.com.ua/other/9073/index.html>.

160. Электронный учебник: плюсы и минусы: URL: <http://io.nios.ru/articles2/100/3/elektronnyu-uchebnik-plyusy-i-minusy>.

161. Электронный философский словарь. URL: http://philosophy.polbu.ru/obshechelovecheskie_tsennosti.htm.

160. Definition and Selection of Competences. Theoretical and Conceptual Foundations (DESEKO) (2001-2002). Strategy Paper on Key Competences. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program: OECD.

163. *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*. (2016). Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.

164. Fedinec, Csilla. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. (2002). Galánta–Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó.

165. Kruszewska, A., Nazaruk, S., Szewczyk, K. (2020). Polish teachers of early education in the face of distance learning during the COVID-19 pandemic – the difficulties experienced and suggestions for the future. *Education*, 3-13.10, 1–12.

166. Lavrenova, M., Gubal, M. (2021). Modern educational tools for primary class teachers. *Problems and tasks of modern science and practice*, Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Bordeaux, France.

167. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919, č. 495 Sb. z. a n., o služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měšťanských). (1919). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, CI.

168. Naydenova, N. (2015). Models of socialization inside the diaspora as a factor of the sustainable development of society in the age of globalization.

169. Paul, R. (1993). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive. A Rapidly Changing World*. (3-rdedition revisited). CA: Santa Rosa.

170. Pešina, Josef. (1933). *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha: Státní nakladatelství.

171. Popély, Gyula.; Filep, Tamás Gusztáv, Tóth László (Szerk.). (1998). *A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945. A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Budapest: ISTER Kiadó.

172. Ruben, B., Kealy, D. (1979). Behavioural Assessment of Communication Competency and the Prediction of Cross-Cultural Adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 3, 15–17.

173. Stojan, František. *Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938: representační sborník*. Prešov: ŠTEHRknihkupectvo.

174. Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938, č. 328 Sb. z. a n., o autonomii Podkarpatské Rusi. (1938). *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*, 109.

175. Vládní nařízení ze dne 14. září 1928, č. 162 Sb. z. a n., o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol (Služební pragmatika učitelstva národních škol). (1928). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, 54.

176. Vládní nařízení ze dne 4 června 1926, č. 84 Sb. z. a n., o reorganisaci župní správy v území Podkarpatské Rusi. (1926). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, 45.

177. Zákon ze dne 12. února 1920, č. 103 Sb. z. a n., o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských (1920). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, XIX.

178. Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských (Malý školský zákon). (1922). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, 80.

179. Zákon ze dne 14. dubna 1920, č. 330 Sb. z. a n., o volbách župních zastupitelstev a okresních výborů (řád volební). (1920). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, LXIII.

180. Zákon ze dne 24. června 1926, č. 104 Sb. z. a n., o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a občanských škol (Učitelský zákon). (1926). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, 52.

181. Zákon ze dne 28. října 1918 zřízení samostatného státu československého. (1918). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, II.

182. Zákon ze dne 29. února 1920, č. 126 Sb. z. a n., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé. (1920). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, XXIX.

183. Zákon ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích. (1919). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, XL.

184. Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., jímž se upravuje správa školství. (1920). *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, LIV.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Хомич Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступнику директора Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ).

Товканець Ганна Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Брижак Надія Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Горват Маріанна Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Кузьма-Качур Марія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Лавренова Марія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Лалак Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Ліба Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Молнар Тетяна Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Мочан Тетяна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Фенчак Любов Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Човрій Софія Юліївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Майборода Ірина Емільєнівна – старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево.

Наукове видання

НОВА ГРАМОТНІСТЬ
І КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Колективна монографія

За загальною редакцією Г.В. Товканець

Комп'ютерна верстка – Іванна Полянська

Дизайн обкладинки – Катерина Шанта

Підписано до друку 30.06.2022. Формат 60x84/16. Умов.друк.арк. 14,4.
Гарнітура Cambria. Папір офсетний. Зам. № 27К. Наклад 50 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5040 від 21.01.2016 р.

У монографії представлено результати науково-дослідницької діяльності авторського колективу кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету щодо модернізації початкової освіти.

Адресується фахівцям, які займаються науковою і професійно-педагогічною діяльністю у початковій освіті, докторантам, аспірантам та здобувачам вищої освіти педагогічних спеціальностей, зокрема спеціальності 013 «Початкова освіта», вчителям початкових класів, усім, хто цікавиться сучасними проблемами початкової освіти і розвитку ключових компетентностей особистості у відповідності до європейських стандартів соціально-економічного сталого розвитку.

ISBN 978-617-8046-58-3

9 786178 046583 >

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>